

રતિનાથની રંગભૂમિ અથવા અપલ્લા અરિય અન્દ્રકા

વી ર ક્ષે ત્ર ની સું દ રી

નારાયણ વિસનજી કકુર

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ

કોટ, મુંબઈ

ક્રિ. ર. ૧-૮-૦

ચૂડલનો વાંસો ૬૬ એક નદીની આત્મકથા

આ વાર્તાના એક ભાગમાં ચંપા નામની એક નદીની આત્મકથા છે. નાટકકાર તરીકે રંગભૂમિ પર નાચનારાએ કેવા પ્રકારનું જીવન ગુમારે છે તેનો રહસ્યમય પડદો ખુલ્લો કરવામાં આવ્યો છે.

કેણે કેણે આત્મહત્યા કરી છે, તેમની રસિક અને રામાંચક વાર્તાસંગ્રહ સીનેમાની શ્રીલક્ષ્મી માફક વાંચવા મળે છે.

કિ. રૂ. ૫-૦-૦. ટ. ખ. રૂ. ૦૧.

ગુજરાતી પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ

સામુન પ્રિન્ટિંગ એન્ડ લિથોગ્રાફી, કોટ મુંબઈ

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગૂજરાતી કૌપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૬૮૫૨ કિંમત ૫-૮-૦

ગ્રંથનામ બીરખેત્રની શુદ્ધી

વર્ગિક ૮, ૯૪૪: ૨

રતિનાથની રંભભૂમિ
અથવા
અપળા અરિત્ર અંદ્રિકા

પીરક્ષેત્રની મુંદરી

અનુવાદક :
ઠક્કુર નારાયણ વિસનજી

કામાતુરાણાં ન ભયં ન લજ્જા...
“સ્ત્રિયશ્ચરિત્રં પુરુષસ્ય ભાગ્યં
દેવો ન જાનાતિ કુતો મનુષ્યઃ?”

પ્રકાશકો :
“ગુજરાતી” પ્રેસના માલિકો
સામુન બિલ્ડીંગ, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, કોલ, મુંબઈ ૧

સંવત ૨૦૦૪]

[સને ૧૯૪૮

ક્રિ.મ. ૩. ૧-૮-૦

પુસ્તક મળવાનાં ઠેકાણાં:—

- (૧) “ગુજરાતી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, રીઝર્વ બેંકની પાછળ, બબરમેટ સ્ટ્રીટ, સાસુન બિલ્ડિંગ, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, કોટ, મુંબઈ ૧
- (૨) આર. આર. રોઠની કંપની, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨
- (૩) એન. એમ. ત્રિપાઠીની કું., બી. પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨
- (૪) એન. એમ. ઠક્કરની કંપની, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨
- (૫) મહાદેવ રામચંદ્ર ભટ્ટ, હરવાળ, અમદાવાદ.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ
અમદાવાદ
ગુજરાતી ગ્રંથોપસંગ્રહ
૨૬૮૫૧

(આ પુસ્તક છાપવા-છપાવવાના સર્વ હકો પ્રકાશકોને સ્વાધીન છે.)

મુદ્રક અને પ્રકાશક:—નટવરલાલ ઇન્દુજીરામ દેસાઈ બી. એ.

મુદ્રણસ્થાન:— “ગુજરાતી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ,

સાસુન બિલ્ડિંગ, રીઝર્વ બેંકની પાછળ, બબરમેટ સ્ટ્રીટને નાકે

એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, કોટ-મુંબઈ, ૧

પ્રસ્તાવના

પ્રસ્તુત ગ્રંથ જે મૂળ મરાઠી ગ્રંથનો અનુવાદ છે, તે ગ્રંથ મરાઠી ભાષામાં 'ડોક્ટર રામજીકૃત સ્ત્રીચરિત્ર'ના નામથી વિખ્યાત છે. તે ગ્રંથ રાયલ અષ્ટપત્રી આકારના ચાર ભાગોમાં વિભક્ત છે અને તે ચાર ભાગોની અનુક્રમે પૃષ્ઠ સંખ્યા ૨૧૮, ૨૩૦, ૧૫૩ અને ૨૮૮ ની છે એટલે કે ચારે ભાગની એકંદર પૃષ્ઠ સંખ્યાનો સરવાળો ૮૮૯ નો થવા જાય છે. એ ચારે ભાગમાંના અમુક પૃષ્ઠો શિલા પ્રેસથી છપાયાં છે અને કેટલાંક પૃષ્ઠોના મુદ્રણમાં ટાઇપનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. મરાઠી ભાષામાં આ ગ્રંથ એકવાર એટલો બધો લોકપ્રિય થયેલો છે કે, તેમાં એની ચાર પાંચ આવૃત્તિઓ છપાઇ ગઇ છે અને તે બધી બધી જવાથી આજે એ ગ્રંથ મળવો પણ અશક્ય થઇ પડ્યો છે. પ્રસ્તુત અનુવાદ ઇ. સ. ૧૮૯૫ માં છપાયેલી આવૃત્તિ પરથી કરાયેલો છે, પણ આગળની આવૃત્તિઓ અને એ આવૃત્તિમાં બીજો ફેરફાર નથી. અસ્તુ. હવે એ ગ્રંથની રચના કેવા પ્રકારની છે, તે આપણે જોઈએ.

સાધારણ 'સ્ત્રી ચરિત્ર' શબ્દથી કેટલાક લોકો એમ જ માની લે છે કે, એમાં તો બીભત્સ કથાઓ જ અપાયેલી હશે અને તેથી તે વાંચવા લાયક ન હોય એ સ્વાભાવિક છે; કદાચિત્ પુરુષો વાંચે તો ચિંતા નહિ, પણ કામળ વયનાં બાળકો અને સ્ત્રીઓના હાથમાં તો એવાં સ્ત્રી ચરિત્રનાં પુસ્તકો ન જ જવાં જોઈએ. સારાંશ કે, વ્યભિચારના અર્થમાં જ તેઓ 'સ્ત્રી ચરિત્ર' શબ્દની યોજના કરે છે. પણ ખરી રીતે જોતાં આ તેમનો એક મહાભયંકર ભ્રમ છે. વાસ્તવિકતાથી જોતાં 'સ્ત્રી ચરિત્ર' શબ્દનો એટલો સંકુચિત અર્થ નથી, કિન્તુ એ સમાસાન્ત પદમાં અત્યંત વિશાળ અર્થનો સમાવેશ થયેલો છે. પ્રસ્તુત ગ્રંથના મુખ પૃષ્ઠ પર જે સંસ્કૃત શ્લોકો આપવામાં આવ્યા છે,

તેમનો ભાવાર્થ એવો છે કે; “સ્ત્રીઓનાં ચરિત્ર અને પુરુષના ભાષ્મને દેવ પણ નથી જાણતો, તો પછી મનુષ્ય તો ક્યાંથી જ જાણી શકે !” અને “સ્ત્રીનો આહાર (પુરુષ કરતાં) બમણો હોય છે, સ્ત્રીમાં લગ્ન પુરુષ કરતાં ચાર ગણી વિશેષ હોય છે; તેનું સાહસ છ ગણું વધારે છે અને સ્ત્રીનો કામવિકાર પુરુષ કરતાં આઠ ગણો વધારે હોય છે.”* તે જ પ્રમાણે જગતના આજ સુધીના ઇતિહાસથી એ પણ હવે નિર્વિવાદ સિદ્ધ થઈ ચૂક્યું છે કે, ધર્મભાવનાનો અંશ પણ સ્ત્રીઓમાં પુરુષો કરતાં બહુ જ વિશેષ રહેલો છે અને એનો આપણા ગૃહસંસારમાં આપણને નિત્ય પ્રત્યક્ષ પરિચય પણ મળ્યા કરે છે, એટલે એ વિશે વિશેષ વિવેચનની આવશ્યકતા નથી. મથિતાર્થ એટલો જ કે, સ્ત્રી ચરિત્ર શબ્દમાં લગ્ન, સાહસ, કામવિકાર તેમજ ધર્મભાવના આદિ સર્વ વિષયોનો સમાવેશ થાય છે, અને તેટલા માટે જેમ કેટલીક સ્ત્રીઓના ચરિત્રમાં કામવાસના કિંવા વ્યભિચાર અગ્રતા ભોગવે છે તે જ પ્રમાણે કેટલીક સતી સ્ત્રીઓનાં ચરિત્રોમાં ધર્મભાવના અને તદન્તર્ગત શૌર્ય-ભાવના જ અગ્રભાગે વિરાજેલી દેખાય છે. પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં પણ કેવળ વ્યભિચારિણી વનિતાઓનાં વિકારમય ચરિત્રો જ કથાયલાં નથી, કિંતુ કેટલીક સદ્ધર્મચારિણી અને સતી સુંદરીઓનાં ચાતુર્યમય ચરિત્રોના પણ તેટલા જ પ્રમાણમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે અને તેમાં પણ વળી દુષ્ટ માર્ગમાં પ્રવૃત્ત થએલાં સ્ત્રી પુરુષનાં જીવન અંતે કેવાં દુઃખમય અને તિરસ્કારપાત્ર થઈ જાય છે તથા સચ્ચરિત્રશીલ સ્ત્રીપુરુષો અંતે કેવી રીતે અગાધ આનંદસુખના ભોક્તા થાય છે, એ પણ સ્પષ્ટતાથી બતાવવામાં આવેલું હોવાથી વાચકોને પ્રત્યેક કથામાંથી અવશ્ય ઉત્તમ બોધની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે, એમાં લેશમાત્ર પણ સંશય નથી. છતાં કોઈ જે કેવળ ઉલટા અર્થને જ બાંધી પડે અને દુષ્ટ થવાની ચેષ્ટા કરે, તો તે તેની પોતાની જ કુપાત્રતા અને અધમતાનું પરિણામ છે; એ માટે કથા અથવા કથાકાર લેશ માત્ર પણ ઉત્તરદાતા નથી.

* આ માપ પ્રાચીનોએ શી રીતે કાઢ્યું હતું, તે જાણવું મુશ્કેલ છે.

હવે અહીં જે એક વિશિષ્ટ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે તે એ છે કે, પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં જે કથાઓ આપવામાં આવી છે તે સર્વ ગતાનુગતિક છે, ડોક્ટર રામજીની પોતાની કલ્પનાના પરિણામરૂપ છે કિંવા ખીજા ગ્રંથોમાંથી લેવામાં આવી છે? એનું ઉત્તર એ જ આવે છે કે, આમાંની કથાઓ કેટલીક ગતાનુગતિક છે, કેટલીક અમુક પ્રકારના રૂપાંતર સહિત અન્ય ગ્રંથોમાંથી પણ લેવાયલી છે અને કેટલીક કદાચિત્ ડોક્ટર રામજીની પોતાની પણ હશે. જે કથાઓ ખીજા ગ્રંથોમાંથી લેવાયલી છે, તેમાંની સામળભટ્ટની વિક્રમાદિત્ય* વિષયક કેટલીક કથાઓ તેમજ ‘સહસ્રરજની’ (અરેબિયન નાઇટ્સ)માંની બેચાર કથાઓ તરત ઓળખાઈ આવે છે અને તેથી કલ્પના કરી શકાય છે કે, એ ઉપરાંત ખીજા કથાગ્રંથોમાંની પણ કેટલીક કથાઓ એ ચાર ભાગમાં લેવામાં આવી હશે જ. માત્ર એ કથાઓને સ્વીકારી પોતાના ગ્રંથમાં તેમનો સમાવેશ કરતાં ડોક્ટર રામજીએ એટલી સંભાળ અવશ્ય રાખી છે કે, જે કથાઓમાં સ્ત્રી ચરિત્રના કોઈ એક તત્ત્વની મહત્તા જણાઈ આવતી હોય, તેવી જ કેટલીક કથાઓનો સ્વીકાર કર્યો છે. અર્થાત્ એથી ડોક્ટર રામજીના અનુભવ, વિશાળ વાંચન અને બહુશ્રુતત્વ આદિનો તો આપણને તત્કાળ સારો પરિચય મળી શકે છે. આમાંની ઘણીક વાર્તાઓ આજથી વીસ વર્ષ પહેલાં એક ભાવસાર મિત્રના મુખથી મેં પોતે પણ એક કે ખીજા રૂપમાં સાંભળી હતી અને તેથી નિશ્ચય થયો કે, એ વાર્તાઓ હજી પણ લોકોના સ્મરણમાં અને મુખમાં રમી રહેલી છે. એટલે આ ગ્રંથમાં સમાવેશ કર્યો છે તે યોગ્ય જ છે, એમ સુસ્ત વાચકો પણ જાણી શકશે જ.

મુંબઈ તા. ૧-૬-૧૯૧૪ }
સોમવાર

ડક્ટર નારાયણ
અનુવાદક

* “વિક્રમાદિત્ય અને સ્ત્રી ચરિત્ર” એ નામનો અન્ય વિભાગ તેચાર થાય છે. વ્યવસ્થાપક “ગુજરાતી” પ્રેસ

પ્રકાશકનું નિવેદન

“રતિનાથની રંગભૂમિ અથવા ચપળા—ચરિત્ર ચન્દ્રિકા” નામનું વાર્તાનું પુસ્તક સ્વ. નારાયણ વિશ્વનંદ ઠક્કરે સને ૧૯૧૪ ની સાલમાં લખી આપેલું, પણ તે છાપવાનો પ્રસંગ છેક હજી હમણાં સને ૧૯૪૮ માં આવ્યો તે પણ વિધિનું એક વિધાન નથી તો ખીજું શું છે? આ પુસ્તક તદ્દન સ્વતંત્ર કૃતિ નથી, પણ મરાઠી ભાષામાં લખાયેલા ડૉ. રામજીકૃત “સ્ત્રી ચરિત્ર”નો સુધારો-વધારો અને કંઈક અંશે ફેરફાર કરેલો અનુવાદ છે. મૂળ મરાઠી ગ્રંથ ચાર ભાગમાં વિભક્ત છે. તેમાંથી ફેટલા ભાગનો આ અનુવાદ છે તે, મૂળ ગ્રંથ હાલમાં અમારી પાસે નહિ હોવાથી અને અનુવાદક મહાશય નારાયણ ઠક્કરે સ્વર્ગવાસી થયેલા હોવાથી અમે જાણવી શકતા નથી. મૂળ ગ્રંથ વિશે અનુવાદકે પ્રસ્તાવનામાં સારી રીતે ખુલાસો કરેલો છે, અને શા હેતુથી તે લખાયેલો છે તે દર્શાવ્યું છે, એટલે એમાં અમારે વિશેષ કશું ઉમેરવાનું નથી. માત્ર વ્યભિચાર વિશે મન્વાદિ સ્મૃતિ ગ્રંથોમાં શું કહેવાયલું છે તે અને પ્રાકૃત-ગુજરાતી ભાષામાં લોકપ્રિય કવિવર અમદાવાદના શામળભટ્ટે (હયાતિ વિ. સં. ૧૭૫૦ થી ૧૮૩૦ સુધી) પોતાના ગ્રંથોમાં શું કહ્યું છે, તેને લગતા ઊપા સુટી અને આપ્યા છે. તે ઉપરથી સુઝ વાચનારને ખ્યાલ આવી શકશે કે કયા કારણથી સ્ત્રી-પુરુષો ચારિત્ર્યબ્રષ્ટ અને શીલબ્રષ્ટ થાય છે.

પુરુષનો પરનારી સાથેનો અને સ્ત્રીનો પારકા પુરુષ સાથેનો અયોગ્ય શારીરિક સંબંધ તે વ્યભિચાર કહેવાય છે, અને તે ધર્મશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ, લોકમર્યાદાની દૃષ્ટિએ અને રાજ્યની ન્યાય દૃષ્ટિએ નિંદાને યોગ્ય છે, અને એવા અવળે માર્ગે ચઢેલા સ્ત્રી-પુરુષો પરિણામે દુઃખી થાય છે; માટે તે રસ્તે ન જવા માટે અનુવાદકનો અને મૂળ મરાઠી લેખકનો લોકોને બોધ છે. કપટી, દંભી, ધૂતારાઓથી હંમેશાં ચેતતા રહેવાની તેમાં પરોક્ષ રીત્યા શિખામણુ રહેલી છે. શરીરની રચના અને વૈધક દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં તથા સ્ત્રી-પુરુષોને વ્યભિચારથી થતા ભયંકર રોગોનો વિચાર કરતાં આ માર્ગે સર્વથા ત્યાજ્ય અને નિંદ્ય છે, એમાં તો કાંઈને પણ વાંધો ઉઠાવવાનું કારણ નથી. પ્રીત, પ્રેમ, પ્યાર, મોહ, લુબ્ધતા, કામાતુરપણું, ધસ્ક વગેરે શબ્દોના અર્થો અને શુદ્ધ દાંપત્ય ધાર્મિક પ્રેમ, એમાં ઘણો ભેદ છે, તેમજ અલંકાર શાસ્ત્રના તેમજ કામશાસ્ત્રના જાણકારોએ કયા અર્થમાં સ્વક્રીયા અને પરક્રીયા વગેરે નામિકાના ભેદો દર્શાવ્યા છે તે વગેરે સમજ્યા વગર ઘણાઓ ફસાય છે; એટલા માટે સારા સંસ્કાર અને ધર્મજ્ઞાન-સદાચાર જ્ઞાનની અગત્ય આપણા ધર્મશાસ્ત્રકારોએ માની છે તે ખોટી નથી. તેમાં પણ વિચાર કરી જોતાં જાણાશે કે, વ્યભિચારથી પુરુષ કરતાં સ્ત્રીએ ઘણું દુઃખ ભોગવવાનું હોય છે. કારણ કે પુરુષ તો સ્ત્રીને ફસાવી છુટી જાય, પણ સ્ત્રીથી તેમ બની શકતું નથી. પણ હાલમાં નવા જન્માનામાં પશ્ચંદગી કરીને પ્રેમથી પરણેલી કેટલીક ભણેલી ગણાતી સ્ત્રીઓ, છુટાછેડાના કાયદાનો લાભ લઈ, ઘણી ઉપર ખમે તેવા આરોપો મુકી, ભરણુ પોષણને નામે સારી રકમો ન્યાયાલયો દ્વારા કઢાવી, ગુમરીને એક પ્રકારનો વેશ્યાનો વ્યભિચારનો ધંધો માંડતી, અને બીજા ગૃહસ્થાને ફસાવતી પણ જોવામાં આવે છે. એટલા માટે વ્યભિચારના દોષથી લોકોએ દૂર રહેવું, એ આ અને આવાં અન્ય પુસ્તકોનો મુખ્ય સદ્બોધ છે, અને હંસક્ષીરનીર ન્યાયે તે જ ગ્રહણ કરવા વિનંતિ છે. વ્યભિચારથી સમાજની બંધાયેલી વ્યવસ્થા તૂટે છે

અને મા બાપ તથા ધર્મશાસ્ત્રોની આજ્ઞા પાલનમાં સિધ્ધિલતા આવી સમાજ અધોગતિને માર્ગે ધસડાય છે. સ્ત્રીનું શિયળ એ દુનિયાનું અમૃત્ય, મોંઢામાં મોંઢું સંરક્ષણીય પવિત્ર રત્ન છે, અને તેનો પતિ તેનો રક્ષણહાર છે. આ વ્યવસ્થા-મર્યાદા તૂટે ત્યાં પ્રજામાં સંકરતા અને ભયંકર ખાનાખરાખી થાય છે.

આ સાપેક્ષ અથવા દ્વંદ્વશીલ દુનિયામાં એ પ્રકારની માનવસૃષ્ટિ હોય છે.—એક સદાચારી અને બીજી દુરાચારી. સદાચારના વર્તનવાળો માણસ ધાર્મિક અને ઈશ્વરપ્રિય હોય છે, તથા ઈશ્વરની આજ્ઞા પાળીને સંસાર વહેવાર ચલાવે છે; ન્યારે દુરાચારીને ઇશ્વરનો કશો ભય હોતો નથી, અને મનસ્વી-સ્વચ્છંદી રીતે વર્તી છેવટે તે દુઃખી થાય છે. આ બન્ને પ્રકારના પ્રાણીઓને ઉત્પન્ન કરનાર કર્મફળદાતા એક ઈશ્વર જ છે; કારણ કે દુરાચારી માણસ દુનિયામાં નહોય તો સદાચારી માણસ યોગખાતો નથી. અને એક ધાર્મ જીવન જીવવામાં રસ પણ રહેતો નથી. આ સદાચાર તથા દુરાચાર જાણવા માટે પરમેશ્વરે માણસ માત્રમાં જે સારાસારનો ભેદ જાણવાની વિવેક બુદ્ધિ મુકેલી છે, અને તેનો ઉપયોગ પ્રાણી માત્ર જે રીતે કરે છે તેના ઉપર સુખ દુઃખાદિ લાગણીઓ અવલંબેલી હોય છે. મન સંકલ્પ વિકલ્પ કરે છે. ન્યારે સારી કેળવાયેલી બુદ્ધિ તેનો નિશ્ચય કરે છે. આ સર્વ ઉપરથી કહેવત પડી છે કે મન જાણે પાપ અને મા જાણે બાપ. મન જ પાપ-પુણ્યનું સાક્ષી બને છે, માટે ચંચલ મનને સારે માર્ગે જવા માટે અબ્યાસ અને વૈરાગ્યથી કેળવવું જોઈએ.

સંસારમાં સ્ત્રી પુરૂષોનો સારો સંબંધ એ સમાજની સુસ્થિતિનું કારણ છે. યાવત પ્રાણી માત્રમાં નરનારીનો સંબંધ છે, તે છતાં મનુષ્ય પ્રાણીમાં તે નાજુક સંબંધને સકારણુ ધાર્મિક-સદાચારનું સ્વરૂપ અને મહત્ત્વ અપાયલું હોવાથી, તેમાં વિધિસરના લગ્ન સંબંધની અમત્ય ઉભી થઈ છે, અને સામાન્યતઃ એક પુરુષ અને એક જ સ્ત્રી સાથે લગ્ન ગ્રંથિથી આજીવન બંધાયેલા રહે છે. જે કદાચ સ્ત્રી કે પુરુષ કશા

પણ પ્રલોભનમાં ન ફસાતાં, વખત આવે કસોટીમાં પાર પડે છે, તો તેના ગુણગાન પ્રજામાં ગવાય છે, અને આદર્શરૂપ થઈ પડવા સાથે તેનું જીવન ગાળનારાં સુખી થાય છે. એટલા માટે એક પત્નીવ્રત અને સતીત્વનો મહિમા સંસારમાં આદર્શરૂપ બન્યો છે. અન્યથા વર્તનાર દુઃખી થયેલો જણાય છે. એટલા માટે સતીચરિત્ર, પત્ની પ્રત્યેનો અચળ પ્રેમ વગેરે દષ્ટાંતરૂપ થઈ પડ્યા છે, અને એથી ઉલટું વ્યભિચાર કર્મ નિંદ્ય જણાયું છે. વ્યભિચાર એ દોષ છે, તેથી ત્યાજ્ય છે અને સતીત્વ તથા એક પત્નીવ્રત સર્વોત્તમ ગુણ છે માટે પ્રાણ છે અને તેથી મનુષ્ય જીવંતમાં સુખી થાય છે માટે પ્રયત્ન કરી તે જ ગુણ આચરવો; પણ આ બંને ગુણો અને દોષો જાણવાની જરૂર છે. દીવા વખર અંધારાનો ખ્યાલ આવતો નથી અને અંધકાર વિના દીપકનો ખ્યાલ આવતો નથી. માટે સંસારમાં સાપેક્ષતાની જરૂર છે, અને જાગવાને તે પ્રમાણે સૃષ્ટિક્રમ થયો છે.

વ્યભિચારથી દૂર રહેવા માટે પુરૂષે પોતાની ધાર્મિક રીતે પરણેલી એક અથવા અપવાદ તરીકે એ ત્રણ સ્ત્રી હોય તો તે સિવાય, દુનિયાની બધી સ્ત્રીઓમાં મા, દિકરી કે બહેનની ભાવના રાખી આચરણ કરવું, એ જ સુખી થવાનો માર્ગ છે.

સ્ત્રી પુરૂષના સાંસારિક વહેવાર અને શારીરિક સંબંધના જ્ઞાન માટે આપણા સનાતન આર્ય ધર્મશાસ્ત્રકારોએ-વાત્સ્યાયનાદિ મુનિઓએ કામસૂત્રની અને ચરક ઋષિએ વૈદ્યક શાસ્ત્રની રચના કરી છે.

દુનિયાની દરેક ભાષામાંના સાહિત્યમાં સતીત્વ તથા એક પત્નીવ્રતના માહાત્મ્યને દર્શાવનારા દષ્ટાંતો મળે છે, તેમ વ્યભિચારથી દુઃખી થયાના દાખલા પણ મળે છે. તેમાં વ્યભિચારની હમેશાં નિંદા થયેલી હોય છે જ્યારે સતીપણાની અને સારા પ્રેમની પ્રશંસા થયેલી હોય છે. પણ સાહિત્ય તો બંને પ્રકારનું હોય છે જ, કારણ કે નિંદ્ય વસ્તુની નિંદા કરવાનો હેતુ, સ્તુત્ય વસ્તુની સ્તુતિ કરવાનો જ હોય છે. જે ભોખ

વિષય આરંભમાં સુખકર લાગતો હોય છે, પણ પરિણામે દુઃખમય નીવડે છે, તે તામસ અને અધમ ગણાય છે, માટે વિવેક બુદ્ધિવાળાએ તેનો ખૂબ વિચાર કરીને ત્યાગ કરવો, અને જે ભોગ્ય વિષય આરંભમાં કદાચ દુઃખમય લાગવા છતાં પરિણામે સુખમય નીવડતો હોય તો વિવેકી જને તેનું સદા મેવન કરી, અન્યને દષ્ટાંત બેસાડવો, એ કર્તવ્ય છે, કારણ કે જીવન દુઃકું હોવાથી, સામાન્ય માણસ તેવો નિર્ણય કરી શકતો ન હોવાથી, અનુભવી અને શાસ્ત્રજ્ઞ બુદ્ધિવાળાઓએ કથા, દાખલા, વાર્તા, કાવ્યો તેટલા માટે લખેલાં હોય છે, એનો ઉપયોગ પણ સમજીને કરવો જોઈએ.

રતિનાથની રંગભૂમિ અથવા ચપળા-ચરિત્ર-ચન્દ્રિકા નામની કથા સ્વ. નારાયણ વિસનજી દક્ષરે-ઉપલા હેતુથી મરાઠી ભાષામાંથી અનુવાદિત કરેલી છે. તેનો હેતુ વ્યભિચાર ફેલાવવાનો નથી, પણ વ્યભિચારના દુઃખમય રસ્તે અનિચ્છાએ પણ ઘસડાઈ જનારા નિર્બળ મનવાળાઓ કેવા દુઃખી થાય છે, અને ભોળા માણસો કેમ ફસાય છે, તેનાથી દૂર રહી સન્માર્ગે ચાલ્યા કરવું, એ ઉપદેશ આપવાનો છે. એટલે આવી વાતોના પ્રકાશનથી સુજ્ઞ વાચકોએ ભડકવું ન જોઈએ. શું સાચું ને શું ખોટું, શું સાચું ને શું નરસું-વગેરે શબ્દોના ગુણ દોષ જાણ્યા-સમજ્યા વિના નિર્ણય થઈ શકતો નથી. માટે આવાં સાહિત્યના પુસ્તકોની પણ જરૂરિયાતો મનાઈ છે, અને દરેક ભાષામાં આવા સાહિત્યના ગ્રંથો મળી આવે છે. સંસ્કૃત અને તેની પુત્રી રૂપ ગુજરાતી ભાષામાં તથા અન્ય ભાષામાં આવાં ઘણાં પુસ્તકો રચાયેલાં છે. ગુજરાતી ભાષામાં સ્ત્રી-ચરિત્ર અને શુક્રોદયતેરીની કથા વગેરે ઘણા જાણીતાં છે. અંગ્રેજીમાં “ડેકા મેરોન” (Deca maron) વગેરે ઘણા ગ્રંથો છે. અંગ્રેજી ન્યાયાલયોમાં છુટા છેડાના કલજા આવે છે અને તે છાપાઓમાં છપાય છે, તેના ઉપરથી નાટકો રચાઈને ભજવાય છે, સીનેમાઓ દેખાડાય છે;—એ સર્વમાં વ્યભિચાર-જનાકારી દોષ મુખ્ય હોય છે અને તેનાં વર્ણનો વર્તમાન પત્રોમાં ઘણાં આવે છે અને લોકોમાં તે

હોંસથી ખાસ વંચાય છે અને તેના ઉપરથી નાની મોટી નવલકથાઓ પણ લખાયલી પ્રસિદ્ધ છે. ફ્રેન્ચ વગેરે ભાષામાં આવું સાહિત્ય ઘણું છે. Sex Knowledge-જાતીય જ્ઞાનને નામે પણ ઘણા ગ્રંથો લખાયલા છે. તેવાજ પ્રકારની આ “વીર ક્ષેત્રની સુંદરી” નામની નવલકથા છે. અમે વ્યભિચાર દોષનો ખયાલ કરતા નથી, પણ કામસૂત્રમાં વાત્સ્યાયન મુનિએ જણાવેલું છે કે, મારા ગ્રંથમાં રસસ્તુ પરકીયામ વગેરે મુત્રો સમગ્નવનાઈ પરકીયાનું પ્રકરણ જે લખાયલું છે તે એટલા માટે કે ખરાબ ચાલના સ્ત્રી-પુરૂષો ખીજાઓને કેમ ફસાવે છે અને ફસાય છે, તેથી સારા ચરિત્રવાળા માણસોએ ચેતતા રહી સ્ત્રીરૂપી રત્નનું નિત્ય સંજોગપત અને સંરક્ષણ કરતા રહેવું જોઈએ.

મનુ મહારાજએ લખ્યું છે કે, સ્ત્રી રૂપી રત્નની બાલ્ય અને કુમારાવસ્થામાં પિતાએ રક્ષા કરવી, યુવાનીમાં તેના લગ્ન સંબંધથી જોડાયલા પતિએ રક્ષા કરવી, અને મોટી અવસ્થાએ જો તે વિધવા હોય કે વૃદ્ધા હોય તો તેના પુત્રાદિ અને સગાવાહલાંએ રક્ષા કરવી જોઈએ; એટલે સ્ત્રી રત્નને એકલું સ્વચ્છંદી સ્વતંત્ર રજળતું ન ધણિયાતું બનવા ન દેવું, પણ એ સર્વદા ગોપ્ય તથા સંરક્ષણીય છે, માટે સ્વતંત્રતાને યોગ્ય નથી એમ ગણવું; પણ સ્ત્રી જાતિ પુરુષ જાતિની ગુલામી કરવા સરગ્ગયલી છે એમ નહિ માનવું. મનુ મહારાજના આ શ્લોકનો આવો સીધો સાદો અર્થ ન સમજતાં આજકાલના મન્વાદિ સ્મૃતિની નિંદા કરનારાઓ અને પોતાના સ્વચ્છંદ વર્તનને ઢાંકવાનો પ્રયાસ કરનારા કહે છે કે મનુ વગેરે સ્મૃતિમાં સ્ત્રીઓને પુરૂષની ગુલામડીજ બનાવી દીધી છે, તેથી સ્ત્રીને સ્વતંત્રતાને યોગ્ય ગણી નથી. આ માન્યતા ગેરસમજ અને દિશા ભૂલ ભરેલી છે, તે અજ્ઞાન જ દર્શાવે છે. આધુનિક પાશ્ચાત્ય લેખકો અરટાન્ડ રસલ વગેરેના લેખો વાંચી ઘણાઓનાં મગજને ફરી ગયેલાં હોય છે, અને તેની અસરથી ગુજરાતી ભાષાના લેખકો પણ મુક્ત થયા નથી તેથી તેઓ વ્યભિચારના નિંદ્ર પ્રકારને સંવાજો સહચાર વગેરે ભભકામયો નામે

આપી લોકાને આડે માર્ગે દોરવે છે; કટલાકો વિજિતિની સમાજમની બુદ્ધિશાને નામે વ્યભિચાર અને સુંવાળા સહચાર અને વેશ્યાવૃત્તિનો અચાવ કરવા પ્રેરાયા છે; પણ આખરે જે વસ્તુ નિંબ છે તે તો તેવી જ રહેવાની, તે સારા શબ્દોથી બચી શકતી નથી. આ વાર્તાઓની વાર્તાઓનો હેતુ એવો છે, એ સુર વાંચક સમજી શકશે અને જૂની વ્યભિચારની કે સ્ત્રી ચરિત્રોની વાર્તાને ભિન્ન ગણશે.

બીજા બધા પદ્ધતિ પ્રાણીના શરીરના અંધારણોથી વિભિન્ન મનુષ્ય પ્રાણીમાં સ્ત્રીપુરુષના શરીરનાં અંધારણો જ એવાં છે કે જે કોઈ એનો દુરુપયોગ કરે તો તેનો નાશ થાય છે. મનુષ્ય પ્રાણીમાં સ્ત્રી-પુરુષના રજ-વીર્યની શુદ્ધતા રાખવા માટે ધર્મ શાસ્ત્રકારોએ બહુ જ કાળજી પૂર્વક લગ્નની ગ્રંથિની વિધિ-સંસ્કાર રચ્યાં છે. અને તે પછી પણ સંસાર-વહેવાર માટે પણ ઘણા સાંયમ-નિયમો વ્રત, તપ, ત્યાગ, વૈરાગ્યાદિથી તેની વાડ બાંધી રક્ષા કરી છે. ક્ષેત્રની શુદ્ધિ તેમ જ બીજની શુદ્ધિ રાખવા માટે બ્રહ્મચર્યનું પાલન અને લગ્નનો સંસ્કાર અને ગૃહસ્થાશ્રમની વિમળતા ઉપર ભાર મુકાયો છે, તે સાથે સતીત્વનો તથા શુદ્ધ પ્રેમનો અને એક પત્નીવ્રતનો મહિમા ગવાયો છે, અને વ્યભિચાર-સુંવાળો સહચાર, પરિણીત દંપતીનો પણ અતિ કામાતુર સહચાર વગેરેને નિંબ ગણેલા છે. આખરે તો શુદ્ધ ગૃહસ્થ ધર્મનો અને નિર્મળ દાંપત્ય ધર્મનો જ વિજય છે એ દર્શાવવા માટે આ કથાઓ સ્વ. નારાયણે લખી છે. આ હેતુ ધ્યાનમાં રાખી આ વાર્તાઓ વાચવાની વિનંતિ છે. ગૃહસ્થાશ્રમ એ ધર્મચરણની ખાણ છે.

હરજોવિંદ દેશાઈની વાડી,
મુંબઈ, તા. ૧૧-૫-૧૯૪૮
વિ. સં. ૨૦૦૪ અક્ષયતૃતીયા

} નરવરલાલ ઇન્દુલારામ દેશાઈ

રતિનાથની રંગભૂમિ અવથા ચપલો ચરિત્ર ચન્દ્રિકા

વીરક્ષેત્રની સુંદરી

કથાનુક્રમણિકા

અનુવાદકની પ્રસ્તાવના

પ્રકાશકનું નિવેદન

મૂળ ગ્રંથ

વીરક્ષેત્રની સુંદરી

અનુક્રમણિકા

ડૉ. રામચંદ્રનો પરિચય અને અનુભવ

પ્રસંગો	પૃષ્ઠ
૧. ડૉ. રામચંદ્રનો અનંગભદ્રાને બોધ	૬
૨. વીરક્ષેત્રની સુંદરી	૧૬
સોનીએ પ્રાણ કેવી રીતે ગુમાવ્યો ?	૨૪
વિકારવશ કનૈયાલાલ	૩૩
બ્રહ્મકુમાર અને ચંદ્રપ્રભા	૪૧
વસુકુમારી	૫૮
મદિરાક્ષી	૬૩
રાજકુમાર રક્તસેન	૬૮
વિવરસ્થ વનિતા	૭૫
વ્યભિચારિણી વારુણી	૭૮
ચંદુલાલ અને બાળપક્ષી	૮૦
અનંગભદ્રાની જિજ્ઞાસા	૮૩
ગુણવાન ચાન	૮૩
પોપટ	૮૬
રાજનો વિશ્વાસ કરવો નહિ	૮૮
કામવિકારનાં પ્રાપ્ત્યના પુરાણપ્રસિદ્ધ દૃષ્ટાંતો	૯૮
સૂર્યજિત ભારતી તપસ્વી	૧૦૧
વ્યભિચારના દોષ અને પરિણામ	૧૦૩
વીરક્ષેત્રની સુંદરીનું પતન	૧૦૬
વ્યભિચારના નિષેધ સંબંધી શાસ્ત્રોનાં પ્રમાણો	૧૧૪
પરનારી વિષયક કવિ શામળભટ્ટના છંદો	૧૧૭
કામીજન વિષે છંદો	૧૨૧

રતિનાથની રંગભૂમિ

અથવા

ચપલા ચરિત્ર ચંદ્રિકા

ઉપોદ્ધાત

ડૉ. રામચન્દ્રનો પરિચય અને અનુભવ

“સ્ત્રિયશ્ચરિત્રં પુરુષસ્ય ભાગ્યં ।

દેવો ન જ્ઞાનાતિ કુતો મનુષ્યઃ ॥”

“સ્ત્રીણાં દ્વિગુણ આહારો લજ્જા ચાપિ ચતુર્ગુણા ।

સાહસં વદ્ગુણં ચૈવ કામશ્ચાષ્ટગુણઃ સ્મૃતઃ ॥”

આ અંથ રચવાનું મૂળ કારણ એવું છે કે, પૂર્વે હું સિંધ હૈદરાબાદના રાજ્યકર્તા મીરસાહેબની તહનાતમાં હતો, તે વેળાએ ત્યાંના બ્યાપારી-સોદાગર-ની અનંગલદ્રા નામની એક મહારૂપવતી અને તરુણી કન્યા હતી. એ રમણીનો તેના પતિએ બહુ દ્વિસથી તિરસ્કાર કરેલો. હોવાથી તે મદનબાળાથી પીડિત થઈને વિષયસુખનો ચથેચ્છ અનુભવ લેવા માટે કાર્ષ્ણીબા દેશમાં નીકળી જવાને તૈયાર થઈ ગઈ. તે સમયમાં મેં તેને ગ્રામીનકાળમાં કેટલીક ખરેખરી બનેલી અને કેટલીક રવકપોલકસ્પિત મનોરંજક તેમજ કેટલીક અનેક ધર્મોર્થાની

ઉપદેશમયી વાર્તાઓ કહી સંભળાવવાનો આરંભ કર્યો. તે સાંભળવા માટે અનંગભદ્રા નિત્ય દોઢ પ્રહર રાત્રિ જતાં યુગ્મતાથી મારે ઘેર આવતી હતી અને પ્રભાતમાં પાછી ચાલી જતી હતી. એવી રીતે ત્રણ વર્ષ પર્વન્ત મેં તેને અખંડ બોધામૃતનું પાન કરાવ્યું અને તેથી તેની પાપવાસનાનો લોપ થયો અને તે પાતિવ્રત્યના નિયમથી વર્તીને ઇશ્વરભજનમાં નિમગ્ન થઈ ગઈ. એજ પ્રમાણે અન્ય અમળાઓ પણ આ ગ્રંથ વાંચશે કિંવા એમાંની કથાઓ પરિણામના વિચાર સહિત સાંભળશે, તેા અવશ્ય તેમનાં હૃદય સન્માર્ગમાં પ્રેરાશે; એવા ઉદ્દેશથી જ મેં આ ગ્રંથની રચના કરેલી છે. આ ગ્રંથમાં બ્યભિચાર-વિષયક કથાઓ કહીને તેમનાં પરિણામો અત્યંત દુઃખદાયક દર્શાવેલાં છે, અને અંતે તાત્પર્યમાં મહાઉત્તમ બોધ આપેલો છે.

આ કથાઓને પ્રકાશમાં લાવવાનું માત્ર એ જ એક કારણ છે કે, આજસુધીમાં આ ભૂમંડળપર અનેક જનો વિષયાસક્ત થઈને અનેક અનર્થોને પાત્ર થયા છે; અર્થાત્ પ્રમળ કામવિકારના યોગે કેવા અને શા શા અનર્થો થયા છે અને તેમનાં પરિણામ કામવિકારી-ઓને શા ભોગવવાં પડ્યાં છે, એનો યુગ્મ સાર લોકોના જાણવામાં આવી શકે અને તેઓ સન્માર્ગમાંથી થાય. પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં વનિતાવિકારવિષયક જે વાર્તાઓ આપવામાં આવી છે તેમના વાંચનથી પ્રતિક્ષણે તન્નજન્ય દુઃખોનું સ્મરણ થતાં તરુણો અને વૃદ્ધો એ દુરાચારથી દૂર રહે, એવા સંભવ હોવાથી આખાલવૃદ્ધે દીર્ઘ દષ્ટિ રાખીને આ ગ્રંથનો સંગ્રહ કરવો એટલે સારું થું છે અને નહારું થું છે તેમજ નીતિ શી છે અને અનીતિ શી છે, એ તત્કાળ તેમના જાણવામાં આવી શકશે. કદાચિત્ કોઈ કહેશે કે, આવાં પુસ્તકો વાંચવાથી બુદ્ધિમાં વિકાર થવાનો સંભવ છે; તેા ભાષરે! જ્યાં સુધી તમે આવાં પુસ્તકો વાંચ્યાં નથી, ત્યાં સુધી જગતમાં નહારી વસ્તુ છે શી, એ તમારા જાણવામાં ક્યાંથી અને કેમ કરીને આવી શકશે વાર? અને જો એ જાણવામાં નાંહ આવે, તે

તેવા નકારાં વિકારથી તમારા અંતઃકરણની પરાવૃત્તિ કેવી રીતે થવાતી ? એ તો એક સાધારણ અને સર્વામાન્ય સિદ્ધાન્ત છે કે, ‘અનુભવ સીધા વિના પશ્ચાત્તાપ થતો નથી.’ એટલા માટે આવા પુસ્તકો અવશ્ય સર્વ આપુરુષોએ વાંચવાં જ જોઈએ; અસ્તુ.

એ પછી ત્યાંના-હયદરાબાદના મુખ્ય નવાબ મીર નૂર મહં-મદ ખાનખદાદુરને દુર્ભાગ્યવશતાથી ભગેન્દ્ર રામ થયો અને તે સાથે અર્શોવ્યાધિ તથા સંગ્રહણીનો ઉપદ્રવ પણ ઉદ્ભવ્યો. એથી એ રાજ્યકર્તા બહુ જ બ્યાકુળ રહેવા લાગ્યો. તે રાગને સત્તર મટાડવા માટે વારંવાર ઔષધોપચાર કરવા માટે હું તેમની પાસે રહ્યો હતો. એક દિવસે નિશાનો એક પ્રહર વીત્યા પછી મને મીર સાહેબે કહ્યું કે:-“ડોક્ટર રામચંદ્ર ! મારા ચિત્તમાં અત્યારે અનિશ્ચય ઉદાસીનતા થયા કરે છે, માટે જો મને રાંજન માટે ઠાઠ સારી વાર્તા કહી સંભળાવો તો મોટો આભાર.” એટલે મેં અનંગભદ્રાને ચપળાચરિત્રની જે કથાઓ સંભળાવીને એક મોટા ગ્રંથની રચના કરી હતી, તેમાંની નિત્ય એક એક કથા સંભળાવી હું મીર સાહેબના મનને રંજિત કરવા લાગ્યો. અને રાગના પરિહાર માટે અનેક પ્રકારના ઔષધો પણ આપ્યાં. તથાપિ તેના રોગમાં કાંઈ પણ ઘટાડો થયો નહિ. અંતે તેના સ્વર્ગવાસનો સમય સમીપ આવી લાગ્યો, એટલે મેં તેને પ્રાર્થના કરીને કહ્યું કે:-“બ્રહ્મવન્દ ! આ માનવલોકમાં આવીને પરલોકનાં સાધન માટે આપે પુણ્ય દાનધર્મ આદિ કરીને જે પુણ્યનો સંગ્રહ કરેલો છે, તેના યોગે આપને સ્વર્ગ મળશે કે નરક એ તો પરમાત્મા જાણે ! પરંતુ આપના પરલોકરાસ પછી અહીંના લોકાને દીર્ઘકાળ પર્યન્ત આપનું જેનાથી સ્મરણ રહે, એવું કાંઈ પણ મહત્ત્વ કૃત્ય નથી કર્યું, એ મહા અનુચિત છે. એટલા માટે જેના યોગે આપની કાર્ત્તિ આપની પાછળ સદા અચિયળ રહે, એવું કાંઈ કાર્ય કરી જાઓ તો વધારે સારું.”

મારી આ પ્રાર્થના સાંભળીને મીર સાહેબે મને પૂછ્યું કે:-
“ડૉક્ટર! આપ જે કીર્તિને માટે કહો છો તે શી છે અને કવી રીતે
કરવી, એ મને જરા સમજાવીને કહો. મને એ વિશેનો યોગ્ય
માર્ગ બતાવશો?”

જવાબમાં મેં જણાવ્યું કે:-“ગરીબપરવર! પ્રથમ દૈવિક કીર્તિ
છે; દૈવિક કીર્તિ એટલે સંસારથી વિરક્ત થઈ ઈશ્વરની દૃઢતમ ભક્તિ
કરવી તે! એના યોગે ઈશ્વરની કૃપા મેળવી મુક્તિના માર્ગમાં જવું
અને બીજાને પણ બોધ આપી આ અમાધ સંસાર સાગરને તરી
જવું, એ છે. એવા પુરુષોની સાધુજનોની માલિકામાં મણુના થાય છે
અને તેઓ કીર્તિ રૂપે આ વિશ્વમાં અનંતકાળ પર્યંત વિદ્યમાન જ
રહે છે! બીજી કીર્તિ તે રાજકીય કીર્તિ છે; એટલે કે, આપના
જેવા ભૂપતિ પોતાના પરાક્રમથી અનેક બળવાન રાજાઓ સાથે યુદ્ધ
કરી અનેક રાજ્યોને સ્વાધીન કરે છે; અને તેના યોગે તેમનાં નામનાં
પુસ્તકો લખાતાં તેઓ પણ એ કીર્તિના યોગે અમર થઈ જાય છે.
ત્રીજી કીર્તિ તે વૈદિક કીર્તિ છે; એટલે કે, કોઈ બુદ્ધિમાન મનુષ્ય
લોકહિતાર્થે ઉત્તમ, બોધકારક અને લોકમાન્ય ગ્રંથની રચના કરીને
લોકોને સન્માર્ગમાં પ્રવૃત્ત કરે છે. એવા ગ્રંથકાર્યની કીર્તિ દિગંતમાં
આપીને તેમના ગ્રંથો જ્યાં સુધી આ પૃથ્વીમાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે,
ત્યાં સુધી તેઓ અસાર અને અશાશ્વત સંસારને ત્યાગી જવા છતાં
કીર્તિરૂપે જીવતા જ હોય છે. ચોથી કીર્તિ, ‘સામાન્ય કીર્તિ’ ના
નામથી ઓળખાય છે; એટલે કે, લોકોના ઉપકારને માટે દેવાભય,
મસ્તિદ, ધર્મશાળા; કૃપ, તળાવ અને કિલ્લા છત્યાદિ બંધાવીને કીર્તિ
મેળવવી તે. અર્થાત્ જ્યાં સુધી એ લોકસુખનાં સાધનો અવિચળ
રહે છે, ત્યાં સુધી તે બંધાવનારની નામના પણ આ જગતમાં
કીર્તિરૂપથી અવિચળ રહે છે. આમાંની કોઈ પણ એક કીર્તિને પ્રાપ્ત
કરીને સ્વર્ગમાં પ્રયાણ કરવું, એજ આપના માટે વિશેષ હિતાવહ છે.”

મારી આ વાણીને સાંભળી મીરસાહેબ પશ્ચાત્તાપ પામીને કહેવા
લાગ્યા કે:-“ડૉક્ટર! મેં આજસુધીમાં અસંખ્ય દ્રવ્ય સંપાદન કરીને

અનેક ક્ષણિક વિલાસો ભોગવ્યા; પણ એમાંની એક પણ કીર્તિ મેળવી નહિ. પણ પ્રમાણે વિષયસુખમાં લાંપટ થઇને સમસ્ત આયુષ્યને વ્યર્થ ખોધ નાખ્યું! હવે મારો અંતકાળ સમીપ આવી લાગ્યો છે, એટલે હવે મારા હાથે એવાં સત્કૃત્યો કયાંથી થઇ શકે વાર?" એ પ્રમાણે ખેદ કરીને તેમણે પોતાના કનિષ્ઠ અંધુ મીર નસીરખાન બહાદુરને પોતા પાસે બોલાવીને કહ્યું કે;—“હું તો હવે સત્વર જ પરલોકવાસી થવાનો, એટલે મારા મરણ પછી મારા કુટુંબની અને આ રાજ્યની સારી રીતે સંભાળ રાખજો. અને ખજાનામાં જે અગણિત ધન ભરેલું છે, તેમાંથી જોઇએ તેટલું ધન ખર્ચીને મારા નામનું એક મોટું તળાવ બંધાવજો.” અંધુને આવી આજ્ઞા આપીને તેમણે પોતાના પ્રાણનો પરિત્યાગ કરી દીધો.

અહીં આ વાર્તા કહેવાનું પ્રયોજન એ જ કે, પ્રસ્તુત પુસ્તકમાંની સર્વ કથાઓ મીરસાહેબે સાંભળી હતી અને તે તેમને અપૂર્વ ભાસવાથી એ માટે તેમણે મને અનેક ધન્યવાદ આપ્યા હતા. તેમના એ ધન્યવાદથી આ ગ્રંથને છપાવી પ્રકટ કરવા માટેના ઉત્સાહનો મારા હૃદયમાં સંચાર થયો.

આ પુસ્તકમાંની કથાઓમાં એટલું બધું રહસ્ય સમાયલું છે કે, તેમનું અનેક વાર વાચન કરવા છતાં મનની તૃપ્તિ થઇ શકતી નથી, જો કાંઈ સુખવસ્તુ મનુષ્યનો ઉદ્દોગના અભાવથી સમય ન જતો હોય, તો તેણે અથવા કાંઈ સંકટના યોગે જેને ઉદાસીનતા પ્રાપ્ત થએલી હોય તેણે આ ગ્રંથનું મનનપૂર્વક વાચન કરવું એટલે એથી મનોરંજન અને જ્ઞાન ઉભયનો એક સમયાવરોહે લાભ મળશે.

પ્રસંગ ૧ લો.

અનંગભદ્રાને બોધ

ઇ. સ. ૧૮૭૭માં સિંધ હયદરાબાદના રાજ્યની બ્યવસ્થા કરવા માટે કચ્છ જીલ્લાના રેસીડેન્ટ સાહેબ સર હેન્રી પોર્ટિન્ગર ત્યાં પધાર્યા હતા, તે વેળાયે તેઓ અને પશુ પોતાના પ્રાઇવેટ ડોક્ટર તરીકે પોતાની સાથે લેતા ગયા હતા. ત્યાં ત્યાર પછી મીરસાહેબે તેમની પાસેથી અને પોતાની તહનાતમાં રાખવા માટે માગી લીધો હતો.

સિંધ હયદરાબાદના નિવાસી ક્ષત્રિય-જુહાણા-જાતિના ધનાઢ્ય વ્યાપારી પ્રિયતમદાસની તે સમયમાં ત્યાં બહુ જ ખ્યાતિ અને કીર્તિ પ્રસરેલી હતી. એની અનંગભદ્રા નામની એક કન્યા હતી. તે અષ્ટાદશ વર્ષીયા બાળા સ્વરૂપમાં અત્યંત સુંદર હોઇને અત્યારે યૌવનરૂપ વસ્ત્રોત્થાનમાં વિહરતી હતી. તેને કામોદ્ભવ રોમની બાધા થઇ હતી, અને તેના યોગે બુદ્ધિમાં ભ્રષ્ટતાનો સંચાર થતાં તે ઉન્માદિની બની ગઇ હતી. તેના એ રોગનો નાશ કરવા માટે તેના પિતા તથા શશુરઆદિએ પુષ્કળ દ્રવ્ય ખર્ચીને ઔષધ તથા મંત્ર તંત્ર પ્રત્યાદિ અનેક ઉપચારો કર્યા, પરંતુ એમાંના એક પણ ઉપચારનું યોગ્ય પરિણામ ન થયું અને તેનો ઉન્માદ દિવસે દિવસે વધારે અને વધારે વધવા લાગ્યો. એક દિવસે મીર નૂરમહમદની કચેરીમાં આવીને તે બંને શાહકારોએ પોતાની પીડાનો સર્વ વૃતાન્ત કહી સંભળાવ્યો, અને કહ્યું કે;—“આપની તહનાતમાં કંપની સરકારના વૈજ્ઞાનિક જે ડોક્ટર રામચન્દ્ર છે, તેમના હાથે બાંધેનો ઉપચાર કરાવવો, એવા હેતુથી અમે આપની સેવામાં સાદર થયા છીએ. જે એમના ઉપચારથી બાંધેને આરામ થશે, તો આપને મરણોન્મુખ અબજાને જીવનદાન કરવાના પુણ્યની પ્રાપ્તિ થશે.” તેમનું આવું દીનતા-યુક્ત બાંધુ સાંભળીને મીર સાહેબે અને તે બાળાનો ઉપચાર કરવાની

આસા આપી દીધી. તે ગૃહસ્થાની સાથે તેમને ઘેર જઈને મેં તે બાળાની પ્રકૃતિની પરીક્ષા કરી જોઈ. તેનાં આરકત નેત્રાને જોતાં મારા એવો નિશ્ચય થયો કે, કામજવરની અધિક વૃદ્ધિ થવાથી તે બ્રમિષ્ઠા થઈ ગઈ છે, આવા અનુમાનથી મેં તેને વાર્તિકારક અને રચક ઔષધિ આપી. એથી તેના ઉન્માદનો દોષ થતાં તે શુદ્ધિમાં આવી અને સારી રીતે વર્તવા લાગી.

એ પછી એક દિવસ પ્રિયતમદાસ પોતાની કન્યા સહિત પાલખીમાં બેસીને મારે ઘેર આવ્યો. ત્યાં અનંગભદ્રાને મેં એકાંતમાં બોલાવીને પૂછ્યું કે:—“જે રોગે આટલા કાળ સુધી તમારા શરીરનો આસ કર્યો હતો તે રોગ કયો અને તે શા કારણથી આવ્યો, તે કૃપા કરીને જણાવશો કે? વૈદ્યને રોગનું સત્ય નિદાન જણાય, તો તે સત્વર રોગને દૂર કરી શકે છે, એ તો તમો જાણતા હશોજ, એટલે બધારે કહેવાની અગત્ય નથી.”

અનંગભદ્રા જેવી રૂપસુંદરી હતી તેવીજ શારદાસુંદરી પણ હતી, અર્થાત્ તેનો વિદ્યાભ્યાસ પણ બહુજ ઉત્તમ પ્રકારનો હતો. તેણે મારા આંતરિક જાવના મર્મને જાણીને ઉત્તર આપ્યું કે:—“ડોક્ટર સાહેબ! એ એક મહા ગુપ્ત વાર્તા છે; એટલા માટે કોઈવાર અવકાશ મેળવી અહીં આપની પાસે એકલી જ આવીને એ રોગનું નામ અને તેનું નિદાન હું આપને જણાવીશ.”

એ પછી તે દિવસે તે પિતા અને પુત્રી ઔષધ લઈને પોતાને ઘેર જવાને યાદ્યાં ગયાં. એ પ્રમાણે ઔષધોપચાર કરતાં કરતાં બહુ દિવસ વીતી ગયા અને મારી સાથેનો પ્રિયતમદાસના કુટુંબનો પરિચય દઢ થતો ગયો.

અચાનક એક દિવસ કૃષ્ણચતુર્દશીની રાત્રે સુભાગિની નામની પોતાની દાસીને પોતાના પલંગમાં સવાડી અનંગભદ્રા પોતે પુરુષનો વેશ ધારીને કાંટલાગમાં રજા લટકાવી મારા નિવાસસ્થાનમાં આવી

ભાગી અને મારા સેવકને જાગૃત કરી મારા શ્યમભંદિરમાં આવી પલંગ પાસેની કુરસીમાં બેસી ગઇ. થોડીકવાર વિશ્રાંતિ લઇને પછી તેણે મને જગાડ્યો. જાગૃત થવા પછી તેને જોઇને આ કાષ્ઠ મોઢા સરદારનો પુત્ર છે એમ ધારીને એકદમ ઊડીને હું તાજામતવાજામ કરવા મંડી ગયો, અને દેશના સંપ્રદાય પ્રમાણે કુશળ સમાચાર તથા નામ આદિ પૂછ્યા પછી ‘આટલી મોડી રાત્રે આપના અહીં પધારવાનું શું પ્રયોજન છે?’ એવો તેને પ્રશ્ન પૂછ્યો.

તેણે ઉત્તરમાં હાથ જોડીને જણાવ્યું કે:—“ડોક્ટર સાહેબ! હું અખળા છું અને મારું નામ અનંગભદ્રા. તે દિવસે મેં આપને મારા રોગનું નામ અને નિદાન જણાવવાનું વચન આપ્યું હતું, તે વચનના પાલન માટે આજે પ્રસંગ સાધીને હું આપની પાસે આવી છું. હું આપની આરાધારિણી દાસી હોવાથી અત્યારે મારા દુઃખની કથા સાંભળીને સુખની પ્રાપ્તિનો જે કાષ્ઠ ઉપાય હોય તે તે બતાવવાની અવશ્ય કૃપા કરશે!”

તેની આવી નમ્રતાયુક્ત વાણી સાંભળીને મેં અત્યંત ભયમીન થઇને અનંગભદ્રાને પૂછ્યું કે:—“તમે અખળા હોવા છતાં પુરુષનો વેશ ધારીને આટલાં દૂર એકલાં અને તે પણ વળી અડધી રાત્રે ચાલ્યાં આવ્યાં, એ તમારું મહા ધૈર્ય કર્મ જ કહી શકાય! કારણ કે, અહીંની અત્યારની મુસલમાન રાજસત્તા હિંદુ સ્ત્રીઓના સંબંધમાં સર્વથા નિર્દય અને અનુકંપારહિત છે. જે સ્ત્રીને પોતાના પ્રાણ અને પોતાની પ્રતિષ્ઠાની જરૂર પણ બીતિ ન હોય, તે સ્ત્રી જ આવા કર્મ માટે આવા સમયમાં પોતાના ગૃહમથિથી એકલી બહાર નીકળવાનું સાહસ કરી શકે. તમે એક મહા ભાગ્યવાન અને કુત્રીન પિતાનાં પુત્રી હોવા ઉપરાંત મારા જાણુવા પ્રમાણે રિચ્છા અને કળામાં પણ કુશળ છો, છતાં વિકારને વશ થઇ અવિચારથી વિના કારણ પ્રાણ અને પ્રતિષ્ઠા ઉભયનો પોતાના હાથે જ નાશ કરવાને તત્પર થતાં

હો, એ બેઠને મારા આશ્ચર્યનો અવધિ થાય છે. તમારા માટે આ વર્તન યોગ્ય નથી. તમારી કથા સંભળ્યા વિના જ મારો તમને એ ઉપદેશ છે કે, તમે અત્યારે અને આ ક્ષણે જ અહીંથી પાછાં જાઓ અને ઘર ભેગાં થાઓ ! અત્યારે જો કોઈ તમને અહીં બેશે, તો સાથે મારી આખરના કાંકરા થઈ જશે, સમજ્યાં ?”

“ડોક્ટર સાહેબ ! હું એવી વ્યવસ્થા કરીને આવી છું કે, ઘરમાં મારા ન હોવાની પ્રભાત પર્યન્ત કોઈને કશી પણ જાણ થઈ શકે તેમ નથી, એટલે કોઈ આવશે અને આપની આખર જશે, એ વિષે આપે જરાપણ ભીતિ રાખવાની નથી. વૈભવાજી ! આપ અન્ય અનેક રોગોની પરીક્ષા કરી તેમના યોગ્ય ઉપચારો કરી શકો છો, પણ અત્યારસુધીમાં મદનરોગની પરીક્ષા કરી તેને યોગ્ય ઉપચારથી શમાવનાર કોઈપણ વૈજ્ઞ, હકીમ કે ડોક્ટર મારા બેવા કે સંભળવામાં આવ્યો નથી. કેટલીકવાર મનનો ઉભરો બહાર કાઢી નાખવાથી એ મદનરોગની કાંઈક શાંતિ થાય છે, એમ કેટલાક અનુભવીઓનું કહેવું છે અને તેથી એ ઉભરો આજે આપની આગળ કાઢી નાખી શાંતિ મેળવવાના ઉદ્દેશથી જ હું આટલું સાહસ કરીને અહીં આવી છું. એટલે હવે કૃપા કરીને મને નિરાશ ન કરો અને મારી વાર્તા સંભળી લ્યો.” અનંગલદ્રાએ પ્રાર્થના કરી.

હું કાંઈક ત્રિચરમાં પડી ગયો અને થોડીવાર પછી હિંમત લાવીને બોલ્યો કે:-“અનંગલદ્રા ! ચિન્તા નહિ. જો ઉભરો કાઢી નાખવાથી આપના એ રોગની શાંતિ થતી હોય અને આપને સુખ મળવાનો સંભવ હોય, તો ભલે મને પોતાની ગુપ્ત વાર્તા કહી સંભળાવો. જો આ પરોપકાર કરતાં મારા શિરપર કોઈ સંકટ આવશે, તો તેને પણ હું આનંદથી સહન કરીશ.”

“મોટો ઉપકાર !” એમ કહીને અનંગલદ્રા આગળ વધી કહેવા લાગી કે:-“ડોક્ટર સાહેબ ! એ તો નિસર્ગનો એક નિયમ જ છે કે,

સરદાસુખમાં શીતળતાની, નિદ્રામાં ઉજળતાની, વસંતમાં વનશૌભાની અને વર્ષાકાળમાં જળવૃદ્ધિની ઉત્પત્તિ થવી જ જોઈએ—એ જ પ્રમાણે યૌવનકાળમાં સ્ત્રી અને પુરુષ—ઉભયના મનમાં મદનવિકારની જગૃતિ થવી પણ નિસર્ગના નિયમ અનુસાર અને સ્વાભાવિક જ છે. તેમાં પણ પુરુષ કરતાં સ્ત્રીમાં મદનવિકારની વિશેષતા હોય છે અને યૌવ્વ કાળમાં જો તેની શાંતિનું સાધન ન મળે, તો સ્ત્રીને માટે એ વિકારની પીડા મહા અસહ્ય હોવાથી ઉન્માદ જેવા ભયંકર રોગોનું કારણ થઈ પડે છે. હું એક તરુણ, સુંદર અને નવયૌવના નારી છું અને મારામનિ મદનવિકાર એટલો બધો વધી ગયો છે કે હવે હું તેને દબાવી શકતી નથી. મારા પતિનો કાણુ જાણે શા કારણથી મારા પ્રતિ અભાવ અને તિરસ્કાર થઈ ગયો છે એટલે તેમના સંયોગથી શાંતિ મળવાનો સંભવ આકાશપુષ્પસમાન છે. અર્થાત્ હવે જોને અસુ જનો વ્યભિચાર કહે છે અને હું સ્વચ્છંદાચાર કહું છું, તે માર્ગમાં સંચાર કર્યા વિના મારો છૂટકો થવાનો નથી !”

“શિવ ! શિવ !! આ શું બોલ્યાં—તમારા જેવી કુલીન આય કન્યા વ્યભિચારના નરકમાં જશે અને વેશ્યા પ્રમાણે સ્વચ્છંદાચાર કરશે ! કદાપિ ન માની શકાય !” મેં ઉદ્દગાર કાઢ્યા.

“જો અત્યંત ક્ષુધાતુરને સારાં ભોજન નથી મળી શકતાં, તો પછી નિરુપાય થઈને ચણામમરા કે અભક્ષ્ય ભક્ષ કરીને પણ તે પોતાની ક્ષુધાનું શમન કરે છે અને જીવનને ટકાવે છે ! એ શું બાપ નથી જાણુતા ? ક્ષુધાની વેદનાને બુદ્ધિવૃદ્ધિ જ જાણે છે, પ્રજાવની વેદનાને પ્રસૂતા જ પ્રમાણે છે અને મદનની વેદનાને વિરહિણી નવ-યૌવના જ પિછાને છે; અન્ય મનુષ્યોને એની કદપના માત્ર પણ હોઈ શકતી નથી. કેટલાક લોકો પરોપદેશે બહુ પાંડિત્ય બતાવે છે, પણ પોતા પર એવો પ્રજ્વળ આવતાં નરકની નદીમાં કુબડી લગાવે છે, એ વળી એક આ વિશ્વનું વિલક્ષણ આશ્ચર્ય છે. મારા અભિ-પ્રાય પ્રમાણે તો જન્મમાં અસ્તિત્વ ધરાવતા સર્વ વેગોમાં મદન-

વિકારનો વેગ અત્યંત પ્રબળ છે અને એને અટકાવવાને કોઈ પણ આ કે પુરુષ સમર્થ નથી. એટલા માટે જ શ્રી ભટ્ટારકિ જેવા યોગીશ્વરો પણ કહી ગયા છે કે;—

‘ મત્તેમકુંભદલને મુવિ સંતિ સૂરાઃ,
કેચિત્પ્રચંદમ્ભગરાજવધેડપિ દક્ષાઃ ।
કિંતુ બ્રવીમિ બલિનાં પુરતઃ પ્રસન્ન,
કંદર્પદર્પદલને વિરલા મનુષ્યાઃ’ ॥

‘આ પૃથ્વીમાં મદોન્મત્ત ગજરાજનાં કુંભસ્થભેને દલનાર અનેક શરવીરો વિદ્યમાન છે; અને તેવા જ પ્રચંડ મૃગરાજ સિંહનો વધ કરનાર મનુષ્ય પણ અનેક મળી આવે છે; પણ બળવાનો સમક્ષ આ વાર્તા હું બળપૂર્વક ઉચ્ચારું છું કે, કંદર્પ—કામદેવ—ના દર્પને દળનાર તો કોઈ વિરલા મનુષ્યો જ હશે!’ અર્થાત્ મહાન શરવીર અને નરપુંગવો પણ એ કામદેવના દર્પને પરિહાર કરી શકતા નથી અને તેના વેગને આધીન થઈ વિકારના પ્રવાહમાં તણાઈ જાય છે, તો પછી એવા પ્રબળ કામદેવના શરસંધાન સમક્ષ મારા જેવી એક કામળાંગી અને કામળહૃદયા નવયૌવના નારી કેટલીકવાર ટકાવ કરી શકે, એનો આપ પોતે જ વિચાર કરી શકો એમ છે ! “પ્રપુષ્પ પુષ્પના નવીન મધુને આપનાર જે ભોળી ભ્રમર ન હોય, તો પછી પુષ્પને ઉપયોગ શો ? શું ઇશ્વર ઉદ્ધાનમાં પુષ્પને નિર્માણ કરે છે તે સદાને માટે અનાદ્યાત રહી, કરમાઈ છેવટે નીચે પડીને ધૂળમાં મળી જવા માટે જ કે ? મારી એવી ધારણા નથી.” અનંગભદ્રાએ વાદ કર્યો.

“એ સર્વ ભાગ્યની લીલા છે. ભાગ્યના પ્રતાપથી એક પુષ્પ દેવના મરતકે વિરાજે છે, અને એક અરણ્યગત કુસુમ અશાતાવસ્થામાં અને અનાદ્યાત રહી છેવટે ખરી પડી ધૂળમાં મળી જઈને વાયુના કપાટાથી આમતેમ ઊડે છે.” મેં ભાગ્યના કારણને આગળ ધર્યું.

“ડોકટર સાહેબ ! જડ વસ્તુઓની કદાચિત્ ભાગ્યના પ્રતાપથી સારી કે નકારી અવસ્થા થતી હશે, પણ ચેતનવાન અને ભુદ્ધિવાન

મનુષ્યની અકારણ્ય એવી દુર્દશા થાય એ કદાપિ સંભવતું નથી. મારો તો એવો જ અભિપ્રાય છે કે;—

“જીનું હય ખૂબ હય તકદીરસે નાહક ઝગડતે હય;
હમ આપ હી અપને હી કરનેસે ખનતે ઔર બિગડતે હય.”

અનંગભદ્રાએ દૈવાદનો પ્રતિકાર કરીને યતનવાદનું સમર્થન કર્યું.

“પરંતુ અનંગભદ્રા ! તમે કોઇપણ પ્રકારનું આડું પગલું ભરશો, અને તેનો પ્રકાશ થતાં એ વાત તમારા પિતા તથા શ્વશુરના જાણવામાં આવશે, તો તમારી શી દશા થશે, એનો તમે કાંઈ વિચાર કર્યો છે ખરો કે? તેઓ તમને પોતાના ધરમાંથી સદાને માટે અંધના અંધને તોડી કાઢી મૂકશે, કદાચ ત જીવથી મારી પણ નાખે !” એ એક બીજા ભયનું દર્શન કરાવીને તેના મનને શાંત કરવાનો યતન આદર્યો.

“જો તેઓ મને ધરમાંથી કાઢી મૂકશે, તો કોઈ યોગ્ય વયના, સુંદર અને મનોહર યુવકને મારા યૌવનવસંતપ્રજ્વલ શરીરોપવનનો માળી બનાવી તેની સાથે ગમે તે અન્ય સ્થાને ચાલી જઈશ અને સંસારસુખનો મરણ પર્યંત યથેચ્છ આસ્વાદ લાભશ. જો તેઓ મારી નાખશે, તો પણ તે મારા માટે સાઈ જ થવાનું; કારણ કે, આ મદનના અગ્નિની આંતરિક જ્વાળાથી ધીમે ધીમે બળીને ભસ્મીભૂત થવું એના કરતાં એકવારનાં મરીને ચિતાપર ચઢી બળી જવું, એ વિશેષ ઉત્તમ છે.” અનંગભદ્રાએ એકદમ છેલ્લા પાટલાપર એસીને જવાબ આપ્યો.

“હાય રે, મદન ! હાય ! ! તું જી અને પુરુષોને વિકારવશ કરી આટલી સીમા પર્યંત નિર્લજ્જ તથા સાહસી બનાવે છે, એમ અત્યાર સુધી અનેકવાર સાંભળ્યું તો હવે, પણ આજે એનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ—અરે સાક્ષાત્કાર થયો ! વિદ્વાન અને શુદ્ધિમાન જનો જે કામ અને કનકના મોહની અત્યંત નિન્દા કરી ગયા છે તે અક્ષરે અક્ષર

સત્ય છે. આ શ્લોકનો આશય અત્યારે મારાં નેત્રો સમક્ષ મૂર્તિમાન્ થઈને બોલો રહે છે!” એમ કહી મેં નીચેના શ્લોકનો ઉચ્ચાર કર્યો:-

“વેવા દ્રેષા જનં ચક્રે કામેષુ કનકેષુ ચ ।

તેજ તેષ્વપ્યનાસકઃ સાહાદ્ર્યો નરાકૃતિઃ ॥”

“અર્થાત્-સૃષ્ટિકર્તા બ્રહ્મદેવે આ જગત્માં કામવિકાર અને ધન એ બે અત્યંત મોહકારક વસ્તુઓ નિર્માણ કરી છે; અર્થાત્ જે પુરુષ એમનામાં આસક્ત થતો નથી તે પુરુષ સાક્ષાત્ ઇશ્વરનો જ અવતાર છે!” તે જ પ્રમાણે બે સ્ત્રી એ બંને વસ્તુઓમાં મુગ્ધ ન થાય, તો મારી ધારણા પ્રમાણે તેને પણ નારીરૂપધારિણી સાક્ષાત્ પરમેશ્વરી જ કહી શકાય. બલિયારિણી વનિતા વેશ્યા કિંવા પિશ્ચાયિની કહેવાય છે. તો તમે પિશ્ચાયિની મટીને દેવી કિંવા પરમેશ્વરી શા માટે નથી થતાં વાર?”

“બ્રહ્મચારિણી કિંવા પંઢપ્રકૃતિ પરમેશ્વરી કરતાં મદનવિહાસિની પિશ્ચાયિનીના અવતારને હું અધિક આદરણીય માનું છું, એટલે માટે!” અનંગભદ્રાએ પોતાના હકને વળગી રહીને પણ તે પ્રમાણેનું જ ઉત્તર આપ્યું.

મેં કહ્યું કે:-“અનંગભદ્રા! અત્યારે ઉન્માદવશ થવાથી તમારા બુદ્ધિપ્રભાવ અને સારાસાર વિચારનો લોપ થયો છે, એટલે અત્યારના તમારા વિચારોને હું વિચાર તરીકે સ્વીકારી શકતો નથી. જ્યારે આ વિકારનો ઉન્માદ દૂર થશે અને શાંતિનો આવિર્ભાવ થશે તે વેળાએ આ પોતાની જૂલ પોતાની મેળેજ તમારા જાણવામાં આવી જશે. મારો તો એવો જ અભિપ્રાય છે કે, બુદ્ધિમાન પુરુષ પરનારીમાં અને બુદ્ધિમતી વાનતાએ પરપુરુષમાં લંપટ થઈને બલિયાર કર્મમાં પ્રવૃત્ત થવું, એ કદાપિ હાયત કિંવા ઇચ્છવા યોગ્ય નથી. કારણ કે, અવિચારી સ્ત્રીપુરુષ પોતાના તારણમાં વિકારને વશ વર્તી કામને આધીન થઈ મોટા મોટા અનર્થપાત કરી બેસે છે. પ્રથમ એ દુષ્ટ

શુદ્ધિનો સંચાર થાય છે અને ત્યાર પછી તેમથી બીજાં પણ અનેક વ્યક્તિઓ ઉત્પન્ન થઈ સદાને માટે ગળે બાંધી બેસે છે. શાસ્ત્રમાં બધાં જ્યાં પણ પરિપુષ્પોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, ત્યાં ત્યાં સર્વના અગ્રણી અને મહા ધુરંધર શત્રુ તરીકે એ દુષ્ટ કામદેવના નામનો જ નિર્દેશ કરાયેલો છે. કામ, ક્રોધ, મોહ, મદ અને લોભ આદિમાંના એક પણ દુર્ગુણનો વાસ જેનામાં હોય, તેનામાં એ સર્વ દુર્ગુણોનો ન્યૂનાધિક પ્રમાણમાં નવાસ હોવો જ જોઈએ, એવો નિયમ જ છે. એટલા માટે વિચારશીલ સ્ત્રીપુરુષોને એના સંગથી વિસંગ રહેવામાં જ લાભ છે. કારણ કે, ભૂતકાળમાં એ વિષયાધીનતાના યોગે અનેક સ્ત્રી પુરુષોનાં શિરપર કેવાં કેવાં સાંકટાં આવ્યાં હતાં અને તેમની કેવી દુર્ગતિ થઈ હતી, એ ધટનાને ગત કાળનો ઇતિહાસ સપ્રમાણ સિદ્ધ કરી બતાવે છે. એ વ્યભિચારના યોગે સ્વજન, પ્રતિષ્ઠા, ધન અને કેટલીકવાર પ્રાણ સુદ્ધાંતો વિયોગ થાય છે કેવા નાશ પણ થઈ જાય છે. નેમજ અતિચિદ્ વિષયમુખની લાલસામાં લપટાયાથી ચિરકાલીન પારમાર્થિક મુખનો અસ્ત થઈ જાય છે. એટલા માટે કુલીન કામિની અને પવિત્રચરિત્ર પુરુષોએ એ દુર્વ્યસનનો ત્યાગ કરીને સન્માર્ગનાં પ્રવાસી થવું, એમાં જ તેમનું પરમ કલ્યાણ છે !”

અનંગભદ્રા વિલક્ષણ મુખમુદ્રા કરીને તિરસ્કારદર્શક સ્વરથી બોલી;—

“મુઝકે માલૂમ હય જન્મત કી હકીકત લેકિન;

દિલકે ખુશ કરનેકા સાહિબ, યે ખિયાલ અચ્છા હય !”

મેં પુનઃ મારા ઉપદેશના પ્રવાહને આગળ વહેવડાવીને કહ્યું કે;—

“અનંગભદ્રા ! તમે કહો છો કે, પિતૃગૃહ તથા અશુરગૃહને ત્યાગીને સ્વતંત્ર કિંમતુના સ્વચ્છંદ થવું અને પરપુરુષના સમાગમમાં રહી મનોગમતાં મુખો ભોગવી, નારીદેહની સાર્થકતા કરવી; પરંતુ એમ કરવું તે શુભી પરના મિષ્ટાન્ન પ્રમાણે મહા અનર્થકારક છે. જેઓ આવું અશીલ વર્તન કરે છે, તેઓ એમાં મુખ છે કેવા દુઃખ છે, એ બીજાને જણાવવા માટે અવશિષ્ટ રહેતાં જ નથી. કારણ કે, જે

કોષ દીન જન એ દુષ્ટ કર્મ કરે છે, તો તે તેના પ્રાણને હરે છે; અને જો કોષ ધનાઢ્ય કિંવા ભૂપતિ પણ એ કુકર્મ આચરે છે, તો તે તેની પ્રતિષ્ઠા તથા લક્ષ્મી ઇત્યાદિનો અદ્ય સમયમાં જ નાશ કરી નાખે છે. કદાચિત્ હજારોમાંથી કોષ જીવતું બચી પણ જાય છે, તો તે પણ છેવટે દારિદ્ર્ય તથા ઉપદંશ આદિ રોગોને આધીન થઈ રીબાઈ રીબાઈને મૃત્યુના પંથે પડી જાય છે. તલવારનો ધા એક માસમાં રૂઝાય છે, પરંતુ આ વિષયસુખનો ધા જન્મજન્મમાંતરે પણ રૂઝાનો નથી; એટલું જ નહિ, પણ તે મનુષ્યને આ લોકમાં અપકીર્તિ અને પર લોકમાં નરકવાસને પાત્ર બનાવી દે છે. કારણ કે, આ કર્મ અત્યંત નિષ્ઠ હોષને નાશકારક છે, એટલા માટે એનો કોષએ પણ અંગીકાર ન જ કરવો. જેવી રીતે ધગધગતા અંગારાને હાથમાં લીધાથી હાથ બળવા મારે છે અને તે યુગાધ જાય છે એટલે હાથને કાળો કરતો જાય છે; તે જ પ્રમાણે એ વ્યસન ઉભય દોષમાં વિનાશનું જ કારણ થઈ પડે છે. અનંગલદ્રા ! આ સંકટ એકવાર મારાપર પણ આવ્યું હતું, તે હું તમને કહી સંભળાવું છું, માટે મારી એ આપવીતી વાર્તાનું તમો આશ્વા છે કે ધ્યાન અને એકાગ્રતાપૂર્વક શ્રવણ કરશો. એમાંથી તમને બહુ બહુ જાણવાનું મળી આવશે.”

એમ કહીને મેં મારા પોતાપર વીતેલી એક ઘટનાની કથાનો નીચે પ્રમાણે આરંભ કર્યો:-

પ્રસંગ ૨ જે વીરક્ષેત્રની મુન્દરી

“હું” મારા યૌવનકાળમાં હતો. તે સમયે અમુક કારણ-વશાત્ ગુજરાતમાંની માયકવાડ સરકારની રાજધાની વીરક્ષેત્ર-વડોદરા-માં ફેટલાક સમયને માટે જઈ રહ્યો હતો. ત્યાં ફતેપુરામાં પ્રત્યેક શુક્રવારે મોટો બજાર ભરાય છે. એક શુક્રવારે મારા એક મિત્રસાથે હું બજારમાં કાંઈક ખરીદી કરવા અને બજારની ચોંટા જોવા માટે ગયો. અમે બજારમાંના એક સ્થાને જિભા રહીને બજારમાં ચાલતી ધામધૂમને જોતા હતા એટલામાં અચાનક રહામેના એક બે મજલાના મકાન તરફ મારી દષ્ટિ આકર્ષાઈ. તે મકાનની ખુલ્લી બારીમાં એક તરુણ, મુંદર અને ચંદ્રવદના લલના પોતાની સ્ખીઓ સાથે બેઠી હતી. તે પણ બજારની ધામધૂમ જોતી હતી. એવામાં અમારી ઉપર કબા પ્રમાણે ચાર આંખો ચમ ગમ. તેણે જ્યારે મારાપર દષ્ટિપાત કર્યો એટલે પછી હું પણ આગળ કરતાં અધિક એકાગ્ર દષ્ટિથી તેને તાકી તાકીને જોવા લાગ્યો. એથી તે જાણી ગઈ કે, ‘આ પુરુષ મારામાં અવશ્ય મોહમુગ્ધ થએલો હોવો જોઈએ!’ એમ ધારીને તેણે પ્રથમ તો મને આંખને ધસારો કર્યો અને તેથી હું એમ સમજ્યો કે, એનો બીજો કોઈ મિત્ર કિંવા પ્રિયકર આ બજારમાં હશે તેને એ ધસારાથી બોલાવે છે. એમ જાણીને હું ત્યાં જ જિભો રહી તે મિત્રને જોવા માટે ચારે તરફ મારી દષ્ટિને ફેરવવા લાગ્યો, પરંતુ તે કયાંય જોવામાં આવી શક્યો નહિ. એટલે પુનઃ મેં તે રમણી પ્રતિ નેત્રપાત કર્યો, અને પાછી તે ધસારો કરવા લાગી એટલે પાછો હું વધારે ધ્યાનથી તેના મિત્રને શોધવાના કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થયો, પણ પ્રત્યુત્તર આપનાર બીજો કોઈ પણ મળી આવ્યો નહિ. આવી સ્થિતિને જોઈને મારી સાથે જે મારો મિત્ર હતો, તેને ઉદ્દેશીને મેં કહ્યું કે;—‘મિત્ર! જરા જે તો ખરો-પેલી રહામી બારીમાં બેઠેલી રમણી આપણી તરફ જોઈ નેત્રસંકેતથી અને કરસંકેતથી પોતા પાસે મને બોલાવવાની ચોંટા

ક્યાં કરે છે!’ મારી આ વાર્તા સાંભળી તે સ્ત્રીને એકવાર નિહાળ્યા પછી તે કહેવા લાગ્યો કે, - ‘ભાઈ! એ કાંઈ કુલીન કામિની છે’; તમે ધારો છો તેવી દુરાચારિણી દેખાતી નથી. તમારા સમજવામાં જુલ થવાથી તમે વિના કારણ બિચારીને બદનામ કરો છો. કદાચિત્ અહીં તેનો કાંઈ ઇષ્ટમિત્ર હશે તેનેજ તે બોલાવતી હશે?’ આ તેનું ઉત્તર સાંભળીને મેં તેને જણાવ્યું કે; - ‘આપણે એકવાર પાછા એની તરફ જોઈએ એટલે એના મનમાં જે લાવ હશે તે તરત જ જણાઈ આવશે.’

મારા આ શબ્દો સાંભળીને તે વક્રદષ્ટિથી તે સુંદરીની ચેષ્ટાને જોવા લાગ્યો. તે લલનાએ અમારી તરફ જોઈને પાછો આગળની પેઠે જ લટકાથી ઇશારો કર્યો. હવે તે અમને જ બોલાવે છે એવો અમારો નિશ્ચય થવાથી અમે બન્ને ત્યાંથી રહામી બાજુએ જઈ તે મકાનની નીચે ઊભા રહ્યા. એટલામાં તે અને બીજી ત્રણેક સ્ત્રીઓ નીચે ઊતરી આવી અને બજારની બીડમાં એકની પાછળ એક ચાલતાં તે લલનાએ એક ચમત્કારિક સંકેતથી સૂચના આપી કે, ‘તમે મારી પાછળ પાછળ ચાલ્યા આવો!’ અમે તેની પાછળ ચાલતા થયા, અને એક ઠેકાણે લોકોની વધારે બીડ હતી ત્યાં મેં તેને પડખે ચઢીને તેનો હાથ પકડી લીધો અને બીડ ઓછી થતી હતી ત્યાં પાછો છોડી દીધો. તેમની સાથે એક વૃદ્ધ સ્ત્રી હતી તે એક વિશિષ્ટ માર્ગમાં ચાલતી થઈ અને બાકીની બીજી સ્ત્રીઓ સાથે તે રમણી ઊભી સડક લઈને ચાલવા લાગી. આવી સ્થિતિ જોઈને મેં મારા મિત્રને તે વૃદ્ધ સ્ત્રીની પાછળ રવાના કરી દીધો અને હું પોતે તે સ્ત્રીની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગ્યો. અમે બંન્ને મદનને ઝાંપે આવી લાગ્યાં. એ વેળાએ સંધ્યાનો સમય થઈ ચૂક્યો હતો અને મદનને ઝાંપે મહા પ્રભુજીની બેઠકમાં દર્શનાર્થ આવેલાં અને દર્શન કરીને પાછા વળેલાં ભક્ત સ્ત્રી પુરુષોનાં ટાળેટાળાં ત્યાંથી ચાલ્યાં જતાં હતાં. એ બીડનો લાભ લઈ તે બીજી સ્ત્રીઓ સહિત પોતાના ઘરમાં પેસી ગઈ. હું તો તેને ત્યાં આમ તેમ શોધતો જ કાવરો આવરો બનીને ઊભો રહ્યો.

તે વૃદ્ધ સ્ત્રી પણ મિયાં મહાંમદની વાડીથી મદનના ઝાંપા તરફ આવતા માર્ગમાં મારા મિત્રને થાપ આપીને ક્યાંક અદૃશ્ય થઇ ગયેલી હોવાથી તે પણ હું જ્યાં હતો ત્યાંજ અચાનક આવી લાગ્યો અને અમારો ન ધારેલો મેળાપ થઇ ગયો. અમે બન્ને તે ગલીમાં તેની શોધમાં આમ તેમ ભટકયા, પરંતુ તે કામાક્ષી ક્યાંય અમારા જોવામાં આવી નહિ. રાત્રિનું આગમન થતાં મનુષ્યોની ભીડ ઓછી થઇ ગઇ એટલે પુનઃ અમે તે માર્ગ અને પાસેની ગલીઓમાંનાં એક એક ઘર બહારથી તાકી તાકીને તપાસી જોયાં, પણ તેના વદનચંદ્રના દર્શનનો અમને લાભ ન મળ્યો તે ન જ મળ્યો. અમને આવી રીતે ઘણી વારથી ભટકતા જોઇને એક ઘરના દરવાજાપર એક ધ્રાંચણુ ઊભી હતી તેણે અમને પૂછ્યું કે;—“શેઠિયા ! આટલા લાંબા વખતથી આ રસ્તાપર અને ગલીઓમાં ભટકીને તમે કોને શોધો છો વાર ?” મેં તેને જવાબ આપ્યો કે;—“આઇ ! હું શુક્રવારમાંથી પાછો ફરતો હતો એટલામાં કોઇ શ્રીમંતની એક સુંદર વનિતા મને માર્ગમાં મળી અને તેના પોતાના બોલાવ્યાથી હું તેની પાછળ પાછળ અહીં સુધી આવ્યો અને અહીં અચાનક અમારો વિયોગ થઇ ગયો. અર્થાત્ હું તેને જ શોધ્યા કંઈ છું, પણ તેનો ક્યાંય પત્તો મળી શકતો નથી !” એ સાંભળીને તે ધ્રાંચણુ કહ્યું કે;—“તે સુંદર હતી એમ તમે કહો છો, એટલે તે સ્ત્રી આ મહલાની તો નથી જ. તે કોઇ બીજા મહલામાંની સેલાણી જૈરી હશે, અહીં હવા આવતે આવી હશે અને હવા આઇને પાછી પોતાને ઠેકાણે ચાલી ગઇ હશે. તેનો એ જવાબ સાંભળીને મેં જણાવ્યું કે;—“આઇ ! તેના ગુણોને જાણવાની મારા મનમાં મોટી ચટપટ લાગી રહી છે; માટે જો તું તેને શોધી આપીશ, તો હું મારી શક્તિ અનુસાર તને સંતુષ્ટ કરીશ, એટલું જ નહિ, પણ તારા આ ઉપકારને મરણપર્યંત ભૂલીશ નહિ.” મારી આ વાણી સાંભળીને તે કહેવા લાગી કે;—“તમે આવતી કાલે આ સ્થળે જ આવજો. હું તેનો શોધ કરીને જો તે મળશે, તો એંધાણી કરી મૂકીશ !”

“તેણે આવી આજ્ઞા આપવાથી હું મારે ઘેર આવ્યો અને આખી રાત નિદ્રાનો આસ્વાદ ન લેતાં તે સુંદરીના ધ્યાનમાં જ નિમગ્ન રહ્યો. જે કામળાંગીના કામળ કરને મેં મારા કરથી સ્પર્શ કર્યો હતો, જે નારી નેત્રસંકેત કરી મારા મનને હરી ગઈ હતી અને જે મારી હૃદયેશ્વરી થયેલી છે, તે કાપનાના વદનચંદ્રના દર્શનનો બાળ મને ક્યારે મળશે એવા પ્રકારના વિચારોમાં જ મેં આખી રાત વીતાડી દીધી. પ્રાતઃકાળ થતાં જ ઊતાવળથી શય્યાનો ત્યાગ કરી મુખમાર્જનાદિથી મુક્ત થઈ મેં નવીન વસ્ત્રો ધારણ કરી લીધાં અને હાથમાં એક સુંદર લાકડી લઈને હું તે ધ્યાનચુતા ઘર આગળ જઈ પહોંચ્યો. શિયાળાના દિવસ હોવાથી તે લાકડાની ધૂણી કરીને દરવાજા આગળ તાપતી ખેંચી હતી. હું પણ તેની પાસે જઈને બેઠો અને યુક્તિના માગથી ધીમે ધીમે મુઠ્ઠાની વાતપર આવીને મેં પૂછ્યું કે ‘આઈ! કાલે રાત્રે મેં જે કામ કરવાનું તને કહ્યું હતું, તે થયું કે? તેનો કાંઈ પત્તો મળ્યો કે કેમ?’ એના ઉત્તરમાં તે બોલી કે;—‘અરે ભાઈ! હજી તો ઘણાંક માણસો બિછાનામાંથી ઊઠ્યાં પણ નહિ હોય, એટલે મને તેનો અભાર પહેલાં કેવી રીતે પત્તો મળી શકે? તમે તેના માટે એકવાર આંખો મળતાં જ આટલા બધા ગાંડાતૂર બની ગયા છો, એથી મને જણાય છે કે, રાતે તમને પૂરી જાંઘ પણ નહિ જ આવી હોય.’ મેં કહ્યું કે, ‘આઈ! આપણામાં એક કહેવત છે કે, અર્થુ-ને અક્કલ હોતી નથી અને કામાતુરને નિદ્રા આવતી નથી. અર્થાત્ અર્થુ, ચોર, જાન, ડગ, પ્રપંચી અને અભિસારિકા તથા જરિણી આદિ વર્ગનાં સ્ત્રી પુરુષોની નિદ્રા અને યુદ્ધિ આદિનો કાણ જાણે કયાંય લોપ થઈ જાય છે, એટલે જો ગઈ રાતે મને નિદ્રા ન આવી હોય, તો તેમાં આશ્ચર્ય જેવું કાંઈ પણ નથી. પરંતુ જે સુંદરીએ પોતાના કટાક્ષબાણથી મારા હૃદયને વીધી નાખ્યું છે, જેના કટાક્ષબાણ અભાવે મારા હૃદયમાં સાલ્યા કરે છે અને જેણે મને ગાંડો બનાવી દીધો છે, તે સુંદરીનો એકાંતમાં મેળાપ થયા વિના મારા હૃદયને સંતોષનો સ્પર્શ થવાનો નથી. જો તે સુરસુંદરી નહિ મળે, તે

અવશ્ય મારા પ્રાણ આ દેહમાંથી નીકળી જશે. એટલા માટે આ પરોપકાર કરીને તું મને જીવદાન આપ.' મારી ઉન્માદદર્શક વાણીને સાંભળી તે કહેવા લાગી કે;—“ભાઈ! અત્યારે ગુજરાતના ચાર મોટા કહેરોની સ્ત્રીઓના સ્વભાવ વિશે જોલાય છે, તેમાં વડોદરાની આયડીઓ વિશે લોકોમાં એક કહેવત ચાલી રહી છે કે,

“અમદાવાદી હરામજદી, ખંભાતી, ગોઝારી;

વડોદરાની વાંકી નારી, સૂરતની લટકાળી” ઇત્યાદિ

એટલા માટે જો તમને ખીજ કોઈ જોઈતી હોય, તો તમારી એ સુંદરી કરતાં હળરગણી વધારે રૂપાળી, નખરાળી અને લટકાળી અત્યારેજ લાવી આપું. તમે કહો છો તે સ્ત્રીનો કશો પણ વૃત્તાંત હું જાણતી નથી એટલે લાચાર છું. છતાં પણ આ આમતને મારો અનુભવ જૂનો પુરાણો હોવાથી હું મારાથી અનશે તેટલો શોધ કરીશ.” તેનું આ પ્રકારનું ભાષણ સાંભળી હું અત્યંત ઉદ્વિગ્ન મનથી ત્યાંથી નીકળીને પાછો મારા નિવાસસ્થાનમાં આવી લાગ્યો.

ત્યાર પછી નિત્ય હું ત્યાં દિવસમાં એ ત્રણ વાર જતો અને તે સુંદરીને શોધવાની એટ્ટા કરતો; પણ તે ન મળવાથી હતાશ થઈને પાછો ચાલ્યો આવતો. એવી રીતે તેના ધ્યાનમાં પડવાથી દિવસે દિવસે મારા ખાનપાનમાં ભયંકર ઘટાડો થતો ગયો અને હું મહા-ધોર દુઃખમાં આવી પડ્યો. જે નોકરી હતી તેમાંથી પણ મારું મન ભ્રમી ગયું અને વરિષ્ઠ અધિકારીનો રોજ ઠપકો મળવા લાગ્યો. એવા પ્રકારે કેટલાક દિવસ વીત્યા પછી એક દિવસ હું મદનના ઝાંપાથી ગોવાગેટ જવાના નર્જન માર્ગમાં આવેલા એક શિવાલયમાં દર્શન કરવાને ગયો અને ત્યાં તે સ્ત્રી પણ પોતાની એક દાસી તથા અન્ય બે બ્રાહ્મણોને લઈને શિવનું પૂજન કરવાને આવેલી હોવાથી અચાનક તેની સાથે મારો મેળાપ થઈ ગયો. હું આનંદમાં આવીને તેના પૂજનકાર્યની સમાપ્તિ થાય ત્યાં સુધી આસપાસમાં ફરતો રહ્યો.

તેના પૂજકાર્યની સમાપ્તિ થતાં તે પોતાને ઘેર જવાને નીકળી એટલે હું પણ તેના નિવાસસ્થાનને જોવાની ભાવનાથી તેની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગ્યો. તેણે મને ક્યારનોય જોયો હતો, એટલે પોતાના ગૃહમાં પ્રવેશ કરતી વેળાએ મને અંદર ન આવવાનો ઇશારો કરી દીધો અને હું આગળની પેઠે જ નિરાશ થઈને પાછો ચાલ્યો આવ્યો. હું મારા ગૃહમાં ચિંતાગ્રસ્ત થઈને બેસી રહ્યો. ત્યારપછી ભોજનકાર્યની સમાપ્તિ થતાં મારા રહેઠાણમાંથી મારો બધો લખાવો ઉપાડીને તેને મળવાની આશાથી હું તે શિવાલયની પાસેનાજ એક સ્થાનમાં રહ્યો અને મારો ઘણો વખત શિવાલયનાં સભામંડપમાં બેસીને વીતાડવા લાગ્યો. તે દિવસે તે સુંદરીએ પોતાના સ્વામીને કહ્યું કે:—“મને ઉદર-શુળની વ્યથા હોવાથી મેં મહાદેવની એવી માનતા માની છે કે, હું નિત્ય શિવાલયમાં બે વાર આવીને તને સાષ્ટાંગ દંડવત્ પ્રણામ કરી જઈશ. એટલા માટે મારે દરરોજ શિવાલયમાં બે વાર તો જવું જ પડશે.” આ પ્રમાણેનું નિમિત્ત બતાવીને તે દિવસમાં બે વાર પૂજા સામગ્રીને લઈને આ જીવતા જંગતા મહાદેવ માટે શિવાલયમાં આવવા લાગી. પરંતુ તે શ્વશુરગૃહવાસિની હોવાથી અને તેની સાથે હંમેશા તેના એક બે નોકરો આવતા હોવાથી મારી જોડે બોલવાચાલવાનો પ્રસંગ તેને મળી શકતો નહોતો. વળી તે કુટીન પાતળી પત્ની હોવાથી અન્યત્ર જવાની તેને આજ્ઞા નહોતી અને અધૂરામાં પૂરું તેના પતિ જમદગ્નિનો અવતાર હોવાથી પતિનો પણ તેના હૃદયમાં અતિશય ભય રહ્યા કરતો હતો. આ સર્વ પ્રત્યવાયો હોવાથી હું સભામંડપમાં તેના નિકટમાં બિભે રહી માત્ર તેના વદનવિધુનાં દર્શનથી નેત્રોની સાર્થકતા કરી શકતો હતો અને જ્યારે તે ઘેર જવા નીકળતી ત્યારે પાછલા કૂતરા પ્રમાણે તેની પાછળ પાછળ જઈ તેને તેના ઘર સુધી છેટેથી પહોંચાડી આવતો હતો.

કટલાદાનો એવો અભિપ્રાય છે કે:—

“વેણુ પદારથ વેણુ રસ, વેણુવેણુ મિલનંત;

અણુજનણ્યાથી પ્રીતડી, પરથમ વેણુ કરંત !”

અને ફટલાકોનો વળી એથી વિરુદ્ધ એવા પ્રકારનો અભિપ્રાય પણ જોવામાં આવે છે કે :-

“નેણુ પદારથ નેણુ રસ, નેણુ નેણુ મિલંત;
અણુગણવાથી પ્રીતડી, પરથમ નેણુ કરંત !”

મને પોતાને તો નયનપદાર્થ અને નયનરસના યોગે અજ્ઞાત સાથે પ્રેમ બંધાયોનો સાક્ષાત્કાર થયો હતો. કારણ કે, અત્યાર સુધી તે સુંદરી સાથે પ્રત્યક્ષ સંભાષણનો પ્રસંગ મને મળી શક્યો નહોતો. ઉભયના હૃદયમાં જે આકર્ષણ થયું હતું તે માત્ર દૃષ્ટિદ્વારા જ થયું હતું. એ પ્રમાણે નિત્યની નેત્રપલ્લવી બાંધોનો વ્યવસાય ચાલવાથી ઉભયના મનમાંની મદનચેતના વધવા માંડતાં અન્નજલની રુચિનો ધીમે ધીમે લોપ થવા લાગ્યો. અંતે મેં નોકરી છોડી દીધી અને આખો દિવસ કુટિનીની નાના પ્રકારની પ્રાર્થના કરવામાં જ વીતાડવા લાગ્યો. ખીણ તરફ તે સ્ત્રી કામાનલથી બળી બળીને કૃશ થઈ ગઈ. એટલે તેની દાસીએ તેને પૂછ્યું કે:-“બાઈ સાહેબ ! તમને સર્વ પ્રકારની અનુકૂળતા હોવા છતાં તમે દિવસે દિવસે સ્વકાતાં કેમ જાગો છો, એનું કારણ કૃપા કરીને જણાવશો કે ?”

એનું ઉત્તર આપતાં તે વિરહિણી વનિતાએ નિઃશ્વાસ નાખીને જણાવ્યું કે:-“સખી ! દુઃખની વાર્તા તો તેને જ કહેવાય કે જે તે વાર્તા સાંભળીને દુઃખનો પરિહાર કરી શકે, જે દુઃખની કથા સાંભળીને મનમાં જ રાખી મૂકે, એક કાને સાંભળી બીજા કાને કાઢી નાખે અથવા તો સાંભળીને સ્થામો ફજોતો કરે, તેવાને હૃદયની વાર્તા ખોલી સંભળાવવાથી શો લાભ વાર ? પોતાના મુખથી પોતાનો બેદ બીજાને કહી પોતાના હાથે જ પોતાની પ્રતિષ્ઠા ખોવી એના કરતાં તેલમાં અરીસુ ઘોળી રાતે પીને સવારમાં મરી જવું શું સાઈ નથી કે ? હવે મારા દુઃખનો પરિહાર કરવાની શક્તિ તારામાં હોય પણ ખરી, છતાં તું એ પરોપકાર કરીશ કે નહિ, એનો કંઈ વિશ્વાસ

રાખી શકાય નહિ; એટલે તને કાંઈ પણ કહેવું તે આંધળા આગળ રાખને પોતાની આંખો ખોલા જેવું જ થવાનું.”

શેઠાણીનું આવા પ્રકારનું બાળણ સાંભળી દાસી દીનતાથી કહેવા લાગી કે;—“બાપ સાહેબ! આજ સુધીમાં મેં કોઈવાર પણ તમારી આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કર્યું નથી અને હવે પછી કરવાની પણ નથી. મારા નિર્વાહનો સર્વ આધાર તમારી કૃપા પર જ રહેલો છે. માટે મનમાં સંશયને જરા પણ સ્થાન ન આપતાં તમને જે વેદના હોય તે મને વિશ્વાસપૂર્વક જણાવો એટલે હું અવશ્ય તેનો પરિહાર કરીશ.”

દાસીના આવા આશાજનક ઉદ્ગારો સાંભળી તે સુંદરી નમ્રતાથી બોલી કે;—“બહેન ! હું મારી ગુપ્ત વાર્તા તને કહી સંભળાવું છું; પણ તે કોઈ ત્રીજા માણસને કાને ન જાય, એવું તું વચન આપતી હોય તે જ. વળી જો માઈ તે કાર્ય તારા હાથે સિદ્ધ થશે, તો હું તને સંતોષ આપીશ અને તારો જીવનની અંતિમ ઘટિકા પર્વન્ત આભાર માનીશ.”

આવાં મંજુલ વાક્યો ઉચ્ચારી તે સુંદરીએ દાસીને વશ કરી લીધી અને તેની પાસેથી અભય વચન મેળવી પોતાનો ઇત્યંભૂત વ્રતાંત તેને કહી સંભળાવ્યો. ત્યાર પછી વધારામાં તેણે જણાવ્યું કે;—“મારા પિયરિયાંના ગામમનિા મારો એક બાળસખા હાલમાં વડોદરામાં આવ્યો છે, તેને એક વાર આપણે ત્યાં બોલાવી તેનો ભોજનસત્કાર કરવો, એવી મારી પ્રયત્ન ધર્યો થયેલો છે, એક પ્રકારે મને એનો ધ્યાસ જ લાગી ગયો છે. તેને જોતાં જોતાં લગભગ એક મહિનો થવા આવ્યો, અને તે સમયથી અત્યાર સુધીમાં અલંકાર, વસ્ત્ર, અન્ન, જળ અને અન્ય વિહાર આદિનો મને એટલો બધો તિરસ્કાર થતો ગયો છે કે, કાંઈ પણ ગમતું નથી. હૃદયની અસ્વસ્થતા એટલી બધી વધી ગઈ છે કે તેત્રોએ નિદ્રાને દેશવટો આપી દીધો છે અને તેનો એકાંતમાં ક્યારે મેળાપ થાય, એ જ વિચાર રાત દિવસ હૃદયને ઘેરીને બેસી રહ્યો છે. વચ્ચે કેટલાક દિવસ સુધી અમારો મેળાપ થયો નહોતો એટલે હું મહા ચિંતામાં પડી ગઈ હતી. હવે કેટલાક દિવસથી દિવ-

સમાં બે વાર માત્ર અમારૂં ચક્ષુમિલન થાય છે, પણ તેથી શાંતિ થવાને બદલે મારા શરીરમાં કામન્નવરનો અધિક તાપ થવા લાગ્યો છે. એટલા માટે જો તેને મારા પ્રાણનો ખપ હોય, તો અમો બન્નેનો એકવાર એકાંતમાં ગમે તે ઉપાય યોજીને મેળાપ કરાવી દે, કે ન્થા અમો ઉભવની વેદનાનો વિલય થાય અને બહુ દિવસની આશા સફળ થઈ જાય; એટલીજ તારી પાસેથી મારી નમ્ર યાચના છે. જો આ કાર્ય કરી આપીશ, તો અત્યારે તું મારી દાસી છે, પણ પછીથી હું તારી આજ્ઞાધારિણી દાસી થઈ રહીશ, રોજ તારા પગ ધોઈને પીશ !”

જેઠાણીનાં આ વાક્યો સાંભળી દાસીના હૃદયમાં અત્યંત ક્રાપનો આવિર્ભાવ થયો અને તે ચિત્તને કઠાર કરીને બોલવા લાગી કે;—“હવે પછી મારા આગળ આવી વાત કદાપિ કાઢશો નહિ, અને બીજા કોઈ પાસે પણ બોલશો નહિ. વળી એ વાર્તાને સ્વપ્નમાં પણ તમે પોતે હૃદયમાં સ્થાન આપશો નહિ. જો આ વાર્તા ગૃહપતિના સાંભળનામાં કે જાણવામાં આવશે, તો તે તમારો, તમારા પ્રિયકરનો અને મારો એવી રીતે ત્રણેનો શિશ્નુદેહ કરી નાખશે, એમાં લેશ માત્ર પણ સંશય નથી. કારણ કે, આપના પતિનો સ્વભાવ બહુ જ ક્રોધિષ્ઠ અને અત્યંત નિર્દય છે, એ તો આપ જાણો જ છો. આ વાર્તાનો ગંધ આવતાં જ તે ધરત્યારની ધૂળધાણી કરી નાખશે. આજે બાર વર્ષની વાત પર તમારાં જેઠાણી એ જ કુકર્મના પરિણામે અકાળ મૃત્યુને વશ થયાં હતાં. તેનું કેવું વર્તન હતું, તે હું તમને સાંભળાવું છું તે ધ્યાન આપીને સાંભળો.”

એમ કહીને તેની દાસીએ તેની જેઠાણીનો વૃત્તાન્ત નીચે પ્રમાણે સાંભળાવવા માંડ્યો:

સોનીએ કેવી રીતે પાતાનો પ્રાણ ગુમાવ્યો? તેની કથા

“આપણા ઘરનાં ઘરેણાં ધડનાર સોની હમેશાં ઘરમાં જતો આવતો હતો, તેને જોઈને તમારી જેઠાણીનું મન તેનામાં મુગ્ધ થયું, અને તે કામાતુર થઈ ગઈ. પરંતુ તેને એકાંતમાં મળવાનો પ્રસંગ

મળી શકતો ન હોવાથી નિરુપાય થઇને જૂના દાગીનાની તોડફોડ કરી તે નિમિત્તથી તે નિત્ય તેને ઘરમાં બોલાવ્યા કરતી હતી. એક દિવસ દેવડીપર વધારે માણસો ન હોતાં, માત્ર એક જ સિપાહી પહેરો ભરતો હતો, તેને પણ દાસીએ રૂપિયો આપીને તેના પૈસા લાવવાના નિમિત્તથી બહાર મોકલી દીધો. તેના જવા પછી સોનીને ઇશ્વારે કરીને અંદર બોલાવી લીધો અને તેનો ડાઘને પત્તો ન મળી શકે એટલા માટે તેને સંતાડી દીધો. તેના ખાનપાનની વ્યવસ્થા પણ તે કરતી હતી. તે સોનીના ઘરમાં તેનાં બાલબચ્ચાના પોષણ માટે જે કાંઈ પૈસો ટકો જોઈએ તે પણ દાસીના હાથે તે પોતે જ મોકલી દેતી હતી. છેવટે પાપને છુપાવવાના અનેક પ્રયત્ન કરવા છતાં પાપ છાનું ન રહ્યું તે ન જ રહ્યું. તેની દાસીના મુખથી જ એ વાતનો ગણગણાટ તેના પતિના કાનમાં પહોંચી ગયો અને તેથી શંકાશીલ થઇ ઘરમાં તપાસ કરતાં તે ચોર તરત મળી આવ્યો. એ પછી રાત્રે કોઇના પણ જાણવામાં ન આવે તેવી રીતે તમારા જેઠે બંનેનો શિરશ્ચેદ કરી નાખ્યો અને તેમનાં મડદોને પાછલા આંગણામાં જ ખાડો ખોદીને સાથે દાટી દીધાં. બીજે દિવસે પોતાની પ્રતિષ્ઠાને જાળવવા માટે બહાર તેણે એમ જાહેર કર્યું, 'આયડીને તેનાં પિયરિયામાં મોકલી છે. એવી રીતે લોકાપવાદનું નિવારણ કરીને ફેટલાક દિવસ જવા દઇ લાગ જોઇને તેણે દાસીને પણ યમધામમાં પહોંચાડી દીધી. આઇસાહેબ ! આ કુકર્મનું આવું પરિણામ થાય છે, માટે એમાં પોતાના ચિત્તને પ્રાણ જતાં પણ પરોવશો નહિ. તમારા પ્રાણનાથ મહા સદ્ગુણશાળી અને મહનમૂર્તિ હોવાથી તમે આવા માર્ગમાં પદસંચાર કરી તેમના પૂર્વ-જોની નિષ્કલંક કીર્તિને કલંકિત કરશો નહિ. હવે જો બીજાના મારી આગળ આવી વાત કાઢશો, તો હું તમારા પતિને તે કહી દઇશ. એથી થશે એમ કે, તમારી સોકયનું સન્માન થશે અને તમારું નિત્ય અપમાન થયા કરશે. સ્વામીના અપમાનને સહન કરીને મરવું તેના કરતાં યોગ્ય માર્ગમાં ચાલી સદ્વર્તનથી વર્તવું, એ

વિશેષ ઉત્તમ નથી કે શું? જો સદાયરણુથી ન રહી શકાય, તો આત્મહત્યા કરીને પાપી પ્રાણનો ત્યાગ કરી દેવો, એજ વધારે કલ્યાણકારક માર્ગ છે.”

દાસીનાં આવાં કઠોર વચનો સાંભળી તે સુંદરી અત્યંત ખિન્ન થઈ ગઈ. તથાપિ એકવારની હારથી હિંમત હારી ન એસતાં તેણે એ વિશેના પોતાના પ્રયત્નને ચાલુ જ રાખ્યો. તે દાસીને નિત્ય આર્જવતાથી કલા કરતી હતી કે;—“મારી બહાલી સખી! ગમે તે જોખમે અને ગમે તે ઉપાયે માત્ર એકજવાર એકાંતમાં અમારો મેળાપ કરાવી દે. તારે આ કાર્ય કરતાં અધિક ભય રાખવાની અગત્ય નથી. પૂર્વે અનિયંત્રિત રાજસત્તા અને અંધાધુંધીનો કાળ હોવાથી મારી જોડાણી અને તેના યારને મારી નાખ્યા તે તેની ખમર ન પડી. પણ હવે આ કાળમાં તેમ થવું અશક્ય છે; કારણ કે અત્યારે તો દેશી રાજાઓ પણ કૃપાળુ અને ન્યાયપરાયણ અંગ્રેજ સરકારના માંડલિક છે. એ કારણથી આજના કાળમાં પ્રાણીમાત્ર પોતાના જીવન માટે નિર્ભય છે. હું તને છેલ્લી વાત હવે જણાવી દઉં છું કે, મારી આટલી આર્જવતા છતાં પણ જો તારાથી આ કાર્ય ન જ થઈ શકે તેમ હોય, તો હું આ ધરને સદાને માટે છોડીને પલાયન કરી જઈશ. કારણ કે, હવે મારા પ્રાણનો મને લેશ માત્ર પણ ભય રહ્યો નથી.”

અનુભવી દાસી શેઠાણીનાં આ નિશ્ચયદર્શક વાક્યો સાંભળી મનમાં વિચાર કરવા લાગી કે;—“ખરેખર જો આ મદનાતુર માનિતીનો મનોરથ પૂરો નહિ થાય, તો અવશ્ય એ ભાગી જવાનું કે મરી જવાનું સાહસ કરવાની જ અને એ નહિ હોય, તો મને અનાયાવસ્થામાં રહેવાનો વખત આવશે. અર્થાત્ એકવાર એકાંતમાં બંનેનો મેળાપ કરાવી તો દેવો, પછી ભલે જે થવાનું હોય તે થાય.” મનમાં આવા પ્રકારનો વિચાર કર્યા પછી તેણે શેઠાણીને કહ્યું કે; “બાઈ કાહેણ! તમે આમ ઉતાવળાં અને અધીર ન થાઓ. તે પુરુષ ક્યાં રહે છે તે આ દાસીને જણાવો એટલે હું મારાથી

બની શકતા સર્વ યતન કરીશ.” આ આશાથી તે મદનાતુરાના મનમાં કાંઈક શાંતિનો પ્રવેશ થયો.

અનંગભદ્રા ! હવે મારી શી દશા હતી તે સાંભળ. મારા દેહ-
બાનનો પણ લોપ થઈ ગયો. મધ્યાહ્નનું ભોજન રાતે અને રાતનું
ભોજન સવારમાં ખાવાનો ક્રમ ચાલુ થઈ ગયો. નોકરી, પૈસા ટકા
અને આખર ઇત્યાદિ સર્વ વસ્તુઓની આશાને છોડી દઈને બંને વખત
હું તેનાં દર્શન માટે આતુર થઈ શિવાલયમાં સાધુ પ્રમાણે ખેસી
રહેતો હતો અને તેના દેવદર્શન અને પૂજન આદિ કાર્યની
સમાપ્તિ થતાં તેની પાછળ નગરના વસતિવિભાગમાં સંચાર
કરી તે પોતાના ગૃહમાં પ્રવેશ કરી અદશ્ય થાય એટલે પછી બહુ
દુઃખ પામી નીચું મોઢું કરી પાછો પોતાના ઉતારામાં આવી લાગતો
હતો. માર્ગમાં આવતાં જ્યાં જ્યાં તેનાં ચરણોનાં ચિહ્નો દેખાતાં ત્યાં
જરાવાર જભો રહીને હું શોકમગ્ન થતો હતો. કામાંધની ચેષ્ટાઓ
ગુમ રહી શકતી નથી, એટલે અમો બંનેની આવી ચેષ્ટાઓ જોઈને
ફેટલાક તીવ્ર દૃષ્ટિવાળા લોકોના મનમાં અમારા વિશે સંશયનો
ધીમે ધીમે પ્રવેશ થવા માંડ્યો.

એક વાર તે દાસીએ પોતાની શેઠાણી-મારી મનોહારિણી-ને
શોકાતુર મુદ્રાથી કહ્યું કે:-“બાઈ સાહેબ ! તમને એ પરપુરુષનો આટલો
બધો મોહ લાગી ગયો છે, એથી મને તો એમજ જણાય છે કે,
આપણા ત્રણેના મરણનો અવસર બહુ જ પાસે આવી લાગ્યો
છે; એટલે કે, આ કાર્ય કરવાના નિશ્ચય પર આવવા સાથે આપણા
ત્રણેએ જીવવાની આશા તો રાખવાની જ નથી. હવે મારી પ્રાર્થના
માત્ર એટલી જ છે કે, એ પુરુષ સાથે મેળાપ થવા પછી આ ચાલતા
ગૃહસ્થાશ્રમને ત્યાગી તેની સાથે પલાયન કરી ન જવાનું વચન આપો,
તો હું આ પ્રાણધાતક કાર્ય કરી આપની આશા પૂર્ણ કરવાનું
બીડું ઝડપું.”

દાસીનાં આ વચનોથી શરીરમાં નવીન જીવનનો સંચાર થતાં
તે સુંદરીએ દાસીને એક નવાં વસ્ત્રો આપીને વશ કરી લીધી, અને

તેને વળતે દિવસે નિત્ય પ્રભાણે બ્રાહ્મણ તથા તે દાસીને સાથે લખને તે રમણી દેવદર્શન કિંવા પ્રિયતમદર્શન માટે શિવાલયમાં આવી પહોંચી. દેવપૂજની સમાપ્તિ થવા પછી ઇશ્વારાથી દાસીને મારો પરિચય કરાવી તેને પાછળ રાખીને પોતે ઘેર જવા માટે વીજળીના ઝબકારાની પેઠે ત્યાંથી અદૃશ્ય થઇ ગઇ.

આજે હું તે સુંદરીની પાછળ ન જતાં દાસીના મુખથી તેનો સંદેશ સાંભળવાને ત્યાંજ રહી ગયો. શિવાલયના બહારના બાગમાં એક ઝાડના થડની આસપાસ એટલો અંધિલો હતો તે પર વૃક્ષની છાયામાં હું બેઠો એટલે તે આસપાસમાં બીજાં કોઇ માણસ ન હોવાથી મારી પાસે આવી અને જરાક દૂર બેઠી રહીને કહેવા લાગી કે;—“સિપાહી દાદા! મારે ત્યાં ગાય દૂઝે છે, માટે જો ગાયનું દૂધ જોઇએ, તો પધારજો.” એના ઉત્તરમાં મેં જણાવ્યું કે;—“જો તે દૂધ અમારા પીવા જોઇએ હાય, તો ભલે આપજો. પણ પ્રથમ આપનું ઘર ક્યાં છે તે બતાવો એટલે રોજ મારું માણસ આવીને દૂધ લઇ જશે.”

તે દાસી મને પોતાને ઘેર લઇ ગઇ અને ત્યાં જાજમ પાથરીને તે પર મને બેસાડ્યો. ત્યાં બીજાં માણસો બેઠેલાં હોવાથી મને તેણે પૂછ્યું કે;—“આપ ક્યાંના નિવાસી છો? આપનું નામ શું છે અને આપનો વ્યવસાય શો છે? વડોદરામાં આપ શા કારણથી પધાર્યા છો અને તમારી પાછળ કુટુંબ કેટલુંક છે વાર? આપ પરણ્યા છો કે હજી કુંવારા છો? આપને ત્યાં રસોઇ કોણ કરે છે? હાથે તો નથી બનાવતા? આ રંગીલા નગરમાં આપનો કેટલાક દિવસ રહેવાનો વિચાર છે?” એ પ્રશ્નોના મેં સમયનો વિચાર કરી યોગ્ય ઉત્તર આપ્યાં અને તે સાથે માર્મિકતાથી મારો ગુપ્ત જ્ઞાતિ પણ કેટલેક અંશે જણાવી દીધો. તે સાંભળીને તે બોલી કે;—“વાર ત્યારે આજે કૃપા કરીને અહીંજ ભોજન લેજો; કારણ કે, અતિથિનો સત્કાર અમે ગૃહસ્થાશ્રમી હોવાથી અમારે કરવોજ નોઇએ.” એટલે તે કહ્યું કે;—

“હું જો કે બહુ દિવસનો ક્ષુધાતુર છું, પણ મને મારી ઇચ્છા પ્રમાણેનું ભોજન મળી શકતું નથી. જે દિવસે ઇચ્છિત ભોજન અને ઇચ્છિત પીરસનાર મળશે, તે દિવસે અહીં ભોજન કરીશું. અત્ર તો રંધાઇને તૈયાર છે, પરંતુ તેને થાળીમાં પીરસીને થાળી લાવી આપનારનીજ ખોટ છે અને તેથી નિત્ય એકાદશી વ્રતનું પાલન કરવું પડે છે. જે દિવસે યજમાનની કૃપા થશે, તે દિવસે જ આ ક્ષુધાતુર વિપ્રની તૃપ્તિ થવાની. નહિ તો જેમ આટલા દિવસ વીતાડ્યા છે, તેવીજ રીતે પ્રાણોત્ક્રમણ સુધીનો બીજો અર્વાશિષ્ટ કાળ પણ વીતાડી નાખવાનો આપણે તો દૃઢ નિશ્ચય જ કરી રાખ્યો છે.”

બીજાં જે બે ત્રણ માણસો હતાં તે હવે ઊડી ગયાં હતાં એટલે તે ચતુર દાસી કાંઈક સ્પષ્ટ વાણી અને સ્પષ્ટ ભાવદર્શક શબ્દોથી કહેવા લાગી કે;—“ઉં કટર સાહેબ ! તમે ચતુર, સદ્ભાવી, સદ્ગુણી અને પુરુષોદ્ધમાન પુરુષ હોવા છતાં આવા વિષયમાં ચિત્તને કેમ ચોંટાડો છો, એ હું સમજી શકતી નથી. કારણ કે, આ કૃત્ય એવું છે કે, જેણે રાત્રી અને કીચક જેવાઓનો પણ જોતજોતામાં વિનાશ કરી નાખ્યો હતો, છતાં તેમને અતુકમે સીતા અને દ્રૌપદીની પ્રાપ્તિ થઇ શકી નહોતી. તો પછી તમારા જેવાની શી ગણના વાર ? તમે ગમે તેટલો ખજાનો ખર્ચી નાખો અથવા પ્રાણ પણ કાઢી નાખો, છતાં એ કિલ્લો તમારા હાથમાં આવવાનો નથી. જો આ આશાને ધારી બેસી રહેશો, તો પ્રાણનાશ વિના બીજો તમને કરો પણ લાભ મળવાનો નથી. અનેક વર્ષ પર્યાંત ધરખાર છોડી દિલે ભભૂત ચોળી બાવા બની એના નામનો અખંડ જાપ જપશો, તોપણ એ વસ્તુની પ્રાપ્તિ વિશેનો તમારો મનોરથ સિદ્ધ નથી થવાનો તે નથીજ થવાનો. સિદ્ધરાજે જૂનાગઢને બાર વર્ષ સુધી ઘેરે ઘાલ્યો હતો છતાં તેનાથી જૂનાગઢને કિલ્લો લેવાયો નહોતો, તે પ્રમાણે તમે ચોવીસ વર્ષ સુધી મોચે માંડીને ગોળા ગળડાવશો, તોપણ આ મજબૂત કિલ્લો તૂટે તેમ નથી. વિના કારણ તમે પોતાની લક્ષ્મી, પ્રતિષ્ઠા અને કાયાનો નાશ કરશો,

એટલુંજ. કારણ કે, અહીં તમારો એવો કોઇ પણ પ્રાણપ્રિય મિત્ર નથી કે જે એ થાળને પીરસીને તમારા મોઢા આગળ લાવી રાખે અને આ વાતને પાછી સદાને માટે છુપાવી રાખે ! વળી આજ સુધીમાં જે સ્ત્રીપુરુષ વ્યભિચારના માર્ગમાં ચાલ્યા છે, તેમનો છેવટે ખૂંડી રીતેજ અંત આવ્યો છે, કેટલાકો જીવથી નહિ ગયાં હોય તો નિર્ધન અને રોગિણ થયાં હશે અને કેટલાકો તો ખરેખર મરી પણ ગયાં છે તે પણ વળી મહા ખૂંડી રીતે. તમે જેની આશા રાખો છો, તે બળરની મીઠાઈ નથી. એ એક દુર્ગ અને તે પણ અન્યેય દુર્ગ છે, એમજ તમારે સમજી લેવું. એ દુર્ગનો દુર્ગપતિ મહા શરવીર અને કાળનો અવતાર છે. એ સર્વ કારણોથી તમારે ધારેલું કાર્ય સફળ થાય, એવો રંગ મને તો દેખાતો નથી. એ દુર્ગની આંધણી દઢ અને અચલ છે અને તે સાથે તેનો રક્ષક પણ મહાયતુર અને ઓજસ્વી છે. તેના દુર્ગને લેવાની જે કોઇ પણ દુષ્ટ ધારણા કરે તેને તત્કાળ મારી નાખવાને તે પૂર્ણ સમર્થ છે. જ્યારે તમે એ દુર્ગને દૂરથી જોઇને એટલા બધા ધાયલ થઇ મયા કે અત્રજલને ત્યાગી ધરખારને પણ ભૂલી ગયા, તો પછી એ દુર્ગમાં નિરંતર નિવાસ કરનારનો એ દુર્ગમાં કેવો અને કેટલો બધો પ્રેમ હશે, એની કલ્પના તમે પોતેજ કરી શકો એમ છે. હવે જે કિલ્લાના ચોટીદારો નિદ્રાધીન હોત અથવા બુર્જોના પાયા દીલા થઇને બુર્જો પડી ગયા હોત, તો કિલ્લેદાર આટલો ચોટી પહેરો રાખત જ નહિ અને તેથી કિલ્લો સહજ તમારા હાથમાં આવી જત. કારણ કે, જૂની વસ્તુની કોઇ એટલી બધી સંભાળ રાખતું નથી. નવીન વસ્તુમાં સર્વજનોનો વિશેષ પ્રેમ હોય છે. એમાં પણ વળી એ દુર્ગનાં રૂપરંગ અત્યુત્તમ હોવાથી કદાચિત એના પર કોઇની નજર દોડશે, એવા લયથી દુર્ગેજ બહુ જ ચોડસી અને તપાસ રાખ્યા કરે છે. જેવી રીતે કૃપણની ધન પર અને ક્ષુધાતુરની અન્ન પર દષ્ટિ હોય છે, તેજ પ્રમાણે તરુણ પુરુષની સ્ત્રીના સૌન્દર્ય પર દષ્ટિ હોય છે. એટલા માટે તરુણ મુંદરીની બધા જીવની પેઠે જાળવણી કર્યા કરે છે. મારા કહેવાનો ભાવાર્થ એટલો જ છે કે, તમે

પોતાનાં ઘરઆર ભેળા થઇ જાયો અને પોતાની સ્ત્રીમાં સ્નેહ રાખો એટલે તમારૂં પણ કલ્યાણ થશે અને તમારાં કુટુંબીય જનોને પણ સુખનો ઉપભોગ મળી શકશે!”

મેં તેના ઉપદેશથી સર્વથા વિરુદ્ધ દિશામાં જઇને કહ્યું કે:-
‘ભદ્રે! એ તો તમો જાણો જ છો કે, કામાતુરને લાય અને લજ્જા આદિ હોતાં જ નથી. પરંતુ મને તો એ દુર્ગે પોતે જ આશાનો રંગ ખતાવ્યો છે. અને હું જ્યારે નોકરી, ચાકરી, આખર, પૈસા અને ઇષ્ટ મિત્ર આદિને ત્યાગીને પોતાના માથાને હાથમાં લઇ હું એ દુર્ગને સર કરવાના ધ્યાનમાં લીન થયો છું; તો પછી ઇશ્વર જે વેળાયે કૃપાળુ થઇને એ દુર્ગમાં મારા અધિકારની સ્થાપના કરશે, તે વેળાએ જ મારા દુઃખનો લોપ થવાનો. આ પ્રાણ રહે કે જાય, પણ ભોજનથી નૃમ થયા વિના તો હું વીરક્ષેત્રમાંથી જવાનો નથી જ, એવો મારો કૃતનિશ્ચય છે. તેનો ક્ષણ માત્રનો વિયોગ પણ મને હવે અસહ્ય થઇ પડ્યો છે. ભદ્રે! તેના લાપણુ કે અંગરૂપર્શનો લાભ મળ્યા વિના જ હું આટલો બધો ગાંઠો બની ગયો છું, એનું કારણ શું છે એ હું, પોતે પણ સમજી શકતો નથી. મેં સાંભળેલું છે કે, સ્ત્રી અને પુરુષનો કેટલાક કાળપર્યંત સમાગમ થયા પછી બન્નેનો પરસ્પર પ્રેમ દૃઢ થાય છે; કિંવા સ્ત્રી પુરુષ એકબીજાને મોહિની મંત્ર આદિક વડે પોતામાં આસક્ત બનાવે છે; પણ આ અપ્સરાએ તો મને માત્ર નેત્રકટાક્ષથી જ વશ કરી લીધો છે, મને ધાયલ અને જખમી બનાવી દીધો છે! જે તલવારનો જખમ થયો હોત અથવા અમિથી ઘર બળ્યું હોત, તો તે બધાના જોવામાં આવી શકત; પરંતુ આ હૃદયમાં પ્રકટેલો કામાગ્નિ અને કામબાણનો જખમ કોઇના જોવામાં આવી શકતો નથી અને મારું શરીર અંદર ને અંદર દિનરાત બળ્યા કરે છે. અત્યારે એ કામાગ્નિને ચાતુર્યજ્વળથી શાંત કરનાર કોઇ હુદ્દિમાન મિત્ર મારી પાસે નથી; એટલા માટે જે કોઇ ઉપાય હોય તો એજ ઉપાય છે કે, જે દિવસે અમો બન્નેને એક ક્ષણ માત્રનો જ એકાનવાસ પ્રાપ્ત થશે અને ચાર વાનો કરવાનો પ્રસંગ મળશે,

તે વેળાયેજ આ નિર્જીવ શરીરમાં જીવનનો આવિર્ભાવ થશે અને મારી વેદનાનો અંત આવશે. જો એમ નહિ થાય, તો પછી મારા જીવનની આશા છે જ નહિ. હવે તમેજ કહો કે, આ દુઃખનું કારણ શું અને કયું છે તે?”

“ડોક્ટર સાહેબ! એનું કારણ એજ કે આ પ્રેમ એક માયા છે અને તે સૈાન્દર્ય, તારુણ્ય, મંજુલ ભાષણ, દ્રવ્ય, ગાયન અને ચિત્રલેખન ઇત્યાદિ નાના પ્રકારનાં મોહજનક સાધનોથી સ્ત્રીપુરુષોના હૃદયમાં વિકારની જ્વાળા સળગાવે છે અને તેના યોગે સ્ત્રી પુરુષ એકાંતમાં સંલગ્ન થાય છે. સંલગ્ન થઇને તેઓ પોતાના મનોરથને પૂર્ણ કરે છે. એમાં પણ એવા મનોરથને પૂર્ણ કરવામાં સ્ત્રીઓ તો બહુજ ઉતાવળી થઇ જાય છે. સ્ત્રીને અનેક બાળકો થઇ ગયાં હોય અથવા તો વૃદ્ધાવસ્થાની પ્રાપ્તિ થઇ હોય, તો પણ તેના કામલાવની શાંતિ થઇ શકતી નથી. માત્ર તેનામાં લજ્જાનો અધિક આવિર્ભાવ થાય છે. જે સુંદરીનો પોતાના સ્વામીમાં રોડ હોતો નથી, તે એ વિષયમાં ચંચળ થઇને પરપુરુષને પોતાના જીવનવનનો માળી બનાવે છે અને પોતાના પાતિવ્રત્યરત્નને ગુમાવી છેવટે નષ્ટભ્રષ્ટ થઇ જાય છે. એટલા માટે સ્ત્રીએ પ્રથમથી જ પોતાના પતિમાં પ્રીતિ રાખવી જોઇએ; અને જો સ્ત્રીનો પોતામાં પ્રેમ ન હોય, તો તે લગ્નની સ્ત્રી હોય તો પણ પતિએ તેનો તત્કાળ ત્યાગ કરવો જોઇએ. કારણ કે, ડોક્ટર સાહેબ! જો સ્ત્રીના હૃદયમાં પુરુષનો પ્રેમ ઉદ્ભવતો હોત, તો પોતાના ત્રિવાહિત પતિ અને ગૃહસ્થાશ્રમને ત્યાગી કોઇ પણ સ્ત્રી કદાપિ પર પુરુષના પ્રેમમાં નિમગ્ન થાત નહિ. અર્થાત્ કામવિકાર નેત્ર અને તારુણ્યમાં રહીને મનમાંથી સંગ થવા પૂર્વેજ ઉત્પન્ન થાય છે. એ કેવળ દષ્ટિનો જ ખેલ છે, એમ નથી; કારણ કે, આંધળાને નેત્ર ન હોવા છતાં પણ તેઓ કામવિકારમાં લીન થઇ જાય છે. અર્થાત્ વિકારનું મૂળ જન્મસ્થાન મનજ છે. પૂર્વે છેલ્લખટાઉ અને મોહના સૂક્ષ્મી, સહેવંત સાવળીંગા, હીરરાંજા, ચૂસક જુલુસખા અને લયલીમજનુ આદિ પ્રેમી જોકા એક બીજાના પરિચય

કે સંભવિના જ એક ખીજમાં મુસ્તાક થઇને આંધળાં બીત બની ગયાં હતાં. અને છેવટે સંગના સમયમાં એક કે ખીજ રીતે મરણને આધીન થયાં હતાં, અર્થાત્ આવા પ્રકારનો પ્રેમ તે મનોદૂભૂત વિકાર છે. તમે બંનેના તારુણ્ય અને મનોદેવે ધણા જીવોના નાશની યોજના કરી રાખી છે. એટલા માટે હું એક ઉત્તમ કથા આપને કહી સંભળાવું છું તે સંભળી સારનો સ્વીકાર કરીને પોતાના મૂળ જન્મ સ્થાનમાં ચાલ્યા જાઓ. નહિ તો છેવટે આપને પણ એક મોટા શાફ્ફારના દીકરા કનૈયાલાલની પેઠે અવશ્ય પશ્ચાત્તાપ જ થવાનો.”

આમ કહીને તે દાસી નીચેની વાર્તા કહેવા લાગી;—

વિકારવશ કનૈયાલાલની વાર્તા

પૂર્વે દેવદુર્ગમાં મુરલીધર નામનો એક શાફ્ફાર રહેતો હતો. તેનો એક પુત્ર હતો અને તે કનૈયાલાલના નામથી ઓળખાતો હતો. એના જન્મસમયે એના પિતાએ બહુ ધન ખર્ચીને મોટો ઉત્સવ કર્યો હતો અને ત્યાર પછી તે જેમ જેમ મોટો થતો ગયો, તેમ તેમ તેને યોગ્ય વિદ્યાભ્યાસ પણ કરાવવામાં આવ્યો. તે જ્યારે તારુણ્યમાં આવી લાગ્યો તે વેળાયે તેના પિતા મુરલીધરનો સ્વર્ગવાસ થઇ ગયો. મિતાની ઉત્તરક્રિયા કર્યા પછી પુત્રે પોતાની પુંજ તપાસી જોઇ તો તે પાંચ લાખની નીકળી. તે કેટલોક માલ ખરીદીને બનારસ ગયો અને ત્યાં એક દુકાન ભાડે રાખી માલ વેચવાની શરૂઆત કરી. દુર્ભાગ્ય-વશાત્ ખરીદી કરતાં કીમત ઓછી આવવા માંડ્યાથી વ્યાપારમાં ખોટ જવા લાગી. એટલે તેણે ત્યાંના સર્વ વ્યાપારીઓને વિનંતિ કરી કે;—“તમે મારા પિતાના લાંબા સમયના મિત્ર અને ગ્રાહક છો, મારા પિતાના મરણ પછી વ્યાપારમાંના મારા અલ્પ જ્ઞાનને લીધે હું અત્યારે ફસાઇ પડ્યો છું, એટલા માટે જો મને મદદ આપીને અત્યારે મને મારા માલનાં મુદ્દલ નાણાં પણ કરી આપશો, તો ખીજ વખતે હું તમારા માટે ધણો જ સારો સારો માલ લઇ આવીશ. નહિ તો પછી આ ગામમાં મારું આવવાનું હંમેશાને માટે અટક્યું જ સમજવું.”

આ વિનતિ સાંભળીને ત્યાંના બધા વ્યાપારીઓએ મળીને કહ્યું કે:-“ભાઈ ! તમે ઉદ્ધિમ ન થાઓ. જે માલ અત્યારે તમારી પાસે છે તેમાંથી દરેકની દુકાને થોડો થોડો માલ વેચવા માટે જામડ રાખી દો, એટલે અમે રેબઝી વેચીને તમારા નાણાં તમને ઊભાં કરી આપીશું. દરરોજ બધી દુકાને ચક્કર મારીને જેટલો માલ વેચાયે હોય તેટલાના પૈસા હિસાબ કરીને તમે લેતા જાઓ એટલે મુદ્દલ નાણાં તરત વસૂલ થઈ જશે.” તેમની આ સલાહ માનીને તેણે પોતાનો ધણોખરો માલ જૂદા જૂદા દુકાનદારોને આપી દીધો અને પોતે નિલ તેમની દુકાને જઈ હિસાબ લેવાનોજ ધંધો કરવા લાગ્યો. એક દિવસ તે એક શાફ્ટકારની પેઢી પર બેઠો હતો તેવામાં એક અત્યંત સુંદર અને તરુણી આ પાલખીમાંથી ઊતરીને દુકાનમાં આવી. તેણે પોતાના મુખપરનો યુરખો કાઢી નાખીને વ્યાપારીને કહ્યું કે;-“મને એક સારામાં સારી અને ઊંચી કીમતની સાડી આપો !” કનૈયાલાલ તે રમણીના સ્વરૂપને જોઈને તે ક્ષણેજ મોહમુગ્ધ થઈ ગયો, અને એકાગ્ર દૃષ્ટિથી તેને જોઈ રહ્યો. વ્યાપારીએ તેને કટલીક સાડીઓ બતાવી, તેમાંની એક સાતસો રૂપિયા કીમતની સાડી તેણે પસંદ કરી અને પંદરસો રૂપિયાનો કીનખાખનો એક તાકો ખરીદ્યો. તે માલને પાલખીમાં રખાવી તે જવાની તૈયારી કરતી હતી એટલામાં તે વ્યાપારીએ તેને કહ્યું કે;-“બાઈસાહેબ ! આ માલ મારો પોતાનો નહિ, પણ દુકાનમાં બેઠેલા આ પરદેશી સોદાગરની માલેકીનો હોવાથી તમારે એની કીમત અત્યારે જ આપવી પડશે.” સુંદરી બોલી કે;-“અત્યારે હું નાણાં સાથે લઈને આવી નથી; ઘેર જઈને હમણાંજ નોકર સાથે નાણાં મોકલી આપું છું.” પરંતુ એનો નિષેધ કરીને વ્યાપારી પાછો કહેવા લાગ્યો કે;-“મારા પોતાના માલમાંથી ગમે તે લઈ જાઓ અને તેના નાણાં ભલે એક વર્ષે મોકલજો, તેનો વાંધો નથી; પણ પારકા ધણીનો માલ મારાથી ઉધાર આપી શકાય તેમ નથી.” આ સાંભળીને તે તરુણીના શરીરમાં ક્રોધ વ્યાપી ગયો અને તેથી માલ પાછો તેની

દુકાનમાં પછાડીને પાલખીમાં બેસી તે જવાને તૈયાર થઇ ગઇ. આ બધી લીલાને જોઇને કનૈયાલાલે દુકાનદારને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે:- “ભાઈ! આ રમણી જ્યારે કુલીન અને સાધનસંપન્ન છે, તો થોડા વખતને માટે એને આટલો માલ ધીરવામાં શી ચિંતા છે? પૈસા આજે નહિ, તો આવતી કાલે મળી જશે. આટલી નજીવી રકમ માટે એક કુલીન કામિનીનું અપમાન કરવું વ્યાજબી નથી. માલ આપો, જો પૈસા નહિ આવે, તો તેનો જવાબદાર હું છું. નાણું જશે તો મારાં જશે!” કનૈયાલાલનાં આ વાક્યો સાંભળી તે વ્યાપારીએ તે તરુણીને હાંક મારીને પાછી બેલાવી અને તે પાછી આવી દુકાનમાં ઉભી રહી. દાસીને ઘેરથી નાણું લાવવાનું કહેવા લાગી. એટલે કનૈયાલાલે નમ્રતાથી તેને કહ્યું કે:- “તમે માલ લઈ જાઓ; અત્યારે નાણું ન હોય, તો ફિકર નહિ. જ્યારે તમારી મરજીમાં આવે ત્યારે નાણું મોકલજો; અને તે પછુ ન મોકલી શકાય તો આ બે ચીજોને મારા તરફની મળેલી બક્ષીસ તરીકે માની લેજો.” કનૈયાલાલનાં આ વાક્યો સાંભળતાં જ તે રમણી આગભલૂકો થઇ ગઇ અને લાલ નેત્રો કરીને કહેવા લાગી કે:- “મને તમે વેશ્યા ધારી લીધી છે કે શું? આ ચીજોને હું તમારા તરફની બક્ષીસ માની લઉં, એટલે એના અર્થ શો? સંભાળજો, હવે પછી મને કિંવા બીજી કોઇ સંભારિત સ્ત્રીને ઉદ્દેશીને આવા શબ્દો ઉચ્ચારશે, તો વિના કારણ ક્યાંય માર્યા જશે!” આવું નિષ્કુર ભાવણુ કરીને તે પોતાને ઘેર આવી ગઇ. ઘેર જઈને તત્કાળ તેણે બધાં નાણું વ્યાપારીને મોકલી આપ્યાં અને વ્યાપારીએ તે ગણી લીધાં. સાર પછી ત્રીજે દિવસે પાછી તે દુકાન પર આવી. તે વળાણે પછુ કનૈયાલાલ ત્યાંજ બેઠો હતો. પાછો પોતાનો યુરબો ઉતારીને તે વ્યાપારીને કહેવા લાગી કે:- “તે દિવસે જેવા કીન-ખાખનો તાકો આપ્યો હતો તેવા બીજા બે તાકા આપ્યા!” કનૈયાલાલને પછીને વ્યાપારીએ બે તાકા કાઢી આપ્યા. એ વળાણે પછુ કનૈયાલાલ અતિ કામાનુર થઈને વિકૃત દૃષ્ટિયા તે સુંદરીને જોઇ

રહો હતો. નેત્રોનો કાંઈક સંકેત કરી તે સુંદરી પાલખીમાં બેસીને પોતાને ઘેર ચાલી ગઈ.

કનૈયાલાલે તે દુકાનદારને પૂછ્યું કે:—“આ આ કાણુ છે વાર?”
એના ઉત્તરમાં તે દુકાનદારે જણાવ્યું કે:—“એનો પિતા પૂર્વે આ નગરના રાજાનો એક મોટો સરદાર અને અમીર માણસ હતો. તેને આ પુત્રી વિના ખીણું કશું પણ સંતાન ન હોવાથી અને પત્નીને પણ પરલોકવાસ થવાથી તેની સર્વ સંપત્તિની સ્વામિની આ બાઈ જ થઈ છે. અત્યારે એ બાઈ પૂણું સ્વતંત્ર અને નિરંકુશ હોવાથી પોતાના દ્રવ્યનો જેમ ઇચ્છામાં આવે તેમ વ્યય કર્યા કરે છે.” “વાર ત્યારે હવે હું રજા લઉંશ,” એમ કહીને કનૈયાલાલ ત્યાંથી ઉઠીને પોતાના ઊતારા બણી જવાને નીકળ્યો. તે ત્યાંથી સો સવા સો પગલાં દૂર ગયો હશે એટલામાં એક દાસી તેની પાસે આવીને કહેવા લાગી કે:—
“મહાશય, જે બાઈ અત્યારે આપની પાસેથી કીનખાખના બે તાકા લઈ ગયાં છે, તેમણે આ ક્ષણે જ સાંચના દેવાલયમાં આપને દેવદર્શન માટે બોલાવ્યા છે. આપને અત્યારે ત્યાં સુધી આવવાનો પરિશ્રમ લેવોજ પડશે!” આ સંદેશથી કનૈયાલાલને મહાઆનંદ થયો. તેણે પોતાના સેવકાને ઊતારે મોકલી દીધા અને પોતે તે દાસી સાથે સાંચના મંદિરમાં જવાને ચાલતો થયો. ત્યાં તે સુંદરી મંદિરને પ્રદક્ષિણા કરતી કરતી દેવાલયના પાછળના ભાગમાં ઊભી રહીને તે વિદેશી બાપારીને વિનયથી કહેવા લાગી કે:—“હું તે દિવસે દુકાનપર ચીડાઈને કાંઈક વધારે પડતું બોલી ગઈ હતી, તે મારા અવિનયની અત્યારે હું આપ પાસેથી ક્ષમા માગું છું. અત્યારે અહીં આ રથને મારાથી આપની સાથે વધારે વાતચીત કરી શકાય તેમ નથી; કારણ કે, ચારે તરફ માણસો પ્રસરેલાં છે. એટલા માટે આપ સંખ્યાકાળે મારી આ દાસી સાથે મારી પશુકુટીમાં પધારજો એટલે ત્યાં આપણા મનમાંના પરસ્પર સર્વ સંદેહોનો અંત આવી જશે!” તેની આવી અમૃતવાણી સાંભળી હૃદયમાં મહા સંતોષ પામીને કનૈયાલાલ પોતાને

જિતારે ચાલ્યો ગયો. પરંતુ આ ઘટનાનું બિવિધમાં શું પરિણામ થશે, એનો લેશમાત્ર પણ વિચાર ન કરતાં નિર્ભયતાથી તે અગ્નાત અન્ન-જાના મંદિરમાં જવાની આનુરતા દર્શાવતો મનમાં કહેવા લાગ્યો કે;—“રાત ક્યારે થાય અને ક્યારે નિરાશાના આકાશમાં તે આશર મંદિરનો ઉદય થએલો દેખાય?” તે અર્ધ દિવસ તેને અર્ધ યુગસમાન થઈ પડ્યો. સૂર્યનો અસ્ત થતાં જ તે સાંજ મંદિરમાં જઈને કાક દંષ્ટિથી તે દાસીના આગમનની માર્ગપ્રતીક્ષા કરવા લાગ્યો. એક પ્રહર રાત્રિ વીત્યા પછી તે દાસી આવી અને તેણે તેને જોતો વેણ પહેરાવી દાસી બનાવીને પોતા સાથે લીધો. દાસીના રૂપે તે ત્યાં ગયો અને ત્યાં આખી રાત તે રમણી સંગે રંગવિલાસ કરી પ્રભાતમાં જોસીકા તળે પચાસ સુવર્ણમુદ્રા રાખીને તેણે શય્યાનો ત્યાગ કરી પોતાના નિવાસસ્થાન પ્રતિ પ્રયાણ કર્યું. એવી રીતે ધણા દિવસ સુધી તે નિત્ય તે સુંદરીના સદનમાં જતો રહેવાથી અને નિત્ય પચાસ સુવર્ણમુદ્રા આપતો રહેવાથી તેની પાંચ લાખની બધી પુંજ તે સ્ત્રીના ધનભંડારમાં જઈ પડી. આવી દશા થવા છતાં પણ તે કામાંધ વખતસર ચેલ્યો નહિ. એક દિવસ તે પ્રિયતમાને આપવા માટે પોતા પાસે પચાસ સુવર્ણમુદ્રા ન હોવાથી તે સંધ્યાકાળે દેવદર્શન કરવાને ગયો. ત્યાં લોકોની ઘાટી બીડ જામેલી હતી. તેમાં કોઈ મોટો સરદાર દેવદર્શન આપ્યો હતો, તેના ખીસામાં મોહોરાની થેલી છે એમ લાગવાથી તે કાઠી લેવાનો વિચાર કરીને તે માટેનો તે લાગ શોધવા લાગ્યો, પણ દાવ ફાળ્યો નહિ. થોડીવાર પછી કાંઈક વધારે બીડ થઈ એટલે શરીરને શરીર અથડાઈ જવાનું નિમિત્ત કરીને તેની નજર ચૂકવી તેના ખીસામાંની કોથળા કાઢીને પોતાની કમ્મરમાં ખોસી દીધી. એટલામાં પોતાની કોથળા જવાની અખર પડતાં કનૈયાલાલ પાસે ઊભેલો હોવાથી શંકા આવતાં એનેજ પકડીને તેણે મારફટ કરવાનો સપાટો ચલાવી દીધો. એ વેળાએ ત્યાં કનૈયાલાલના પણ કેટલાક ઓળખીતા વ્યાપારીઓ ઊભેલા હોવાથી તેમણે સાક્ષી પૂરી કે;—“આ ગૃહસ્થ એક લક્ષાધીશ અને પ્રતિષ્ઠિત

બાપારી હોવાથી એના હાથે આવું નીચ કૃત્ય કદાપિ થાય જ નહિ !” છતાં તે સરદારના મનનો સંશય મર્યો નહિ અને તેથી બધાના દબ્બત્વે તેની જડતી લીધી અને તેની કમ્મરથી મોહોરોની કાચળી નીકળી આવી. આવો પ્રકાર થતાં તે સરદાર બધા બાપારીઓને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગ્યો કે;—“તમે બધા આની સાક્ષી ભરતા હતા અને આ શું થયું ? જો તમે બધાના વચનમાં વિશ્વાસ રાખીને મેં આની જડતી ન લીધી હોત, તો મારૂં તો દીવાળું જ ફૂંકાઈ જત. સાંભળજો, આવી રીતે કાંઈનામાં કદાપિ આંધળો વિશ્વાસ રાખશે નહિ.”

સાક્ષી પુરનાર બધા બાપારીઓ ઝંખવાણ પડીને ચાલ્યા ગયા અને કનૈયાલાલને ફોજદારી ચાવડી પર લઈ જવામાં આવ્યો. ત્યાંની સરકારનો કાયદો એવો હતો કે, જો કાંઈએ પહેલીવાર ચોરી કરી હોય, તો તેની શિક્ષા તરીકે તેનો ડાચ કાપી નાખવો, અને જો પાછો તે બીજીવાર ચોરી કરે, તો તેનો જમણો હાથ કાપી કાઢવો. આટલાથી ન માનતાં એ જ અપરાધ માટે તે ત્રીજીવાર પકડાય તો પછી તેનો શિરશ્ચ્છેદ કરી તેના અસ્તિત્વને સદાને માટે મટાડી દેવું. બીજે તપાસ ચાલતાં તેના પરનો ચોરીનો આરોપ સિદ્ધ થવાથી તેનો ડાચ કાપીને તેને છોડી દેવામાં આવ્યો. સાંજ પડી ગયા પછી એના વેશ ધારણ કરીને મોહોરો વિના જ તે પોતાની પ્રિય-તમાના મહાલયમાં ગયો. તે વેળાએ તેનો હાથ સાલ્લાના પાલવ તળે હોવાથી તે એના જોવામાં આવ્યો નહિ. પરંતુ જ્યારે અને પલંગ પર ગયા, તે વેળાએ તેના કપાલલા હાથને જોઈ એમ થવાનું કારણ તે એએ પૂછ્યું. એટલે તેણે ખુલાસો કર્યો કે;—“જે ધરમાં હું રહું છું તે ધરની દીવાલ અચાનક ધસી પડવાથી મારો હાથ હાડકા સહિત ભાંગી ગયો એટલે વૈદ્યરાજે એવી સલાહ આપી કે, જો આ હાથ થોડાક દિવસ આમ જ રહેશે, તો સડવા માંડશે અને અસહ્ય વેદના આપશે એટલા માટે આટલા દૂટેલા ભાગને અત્યારે જ કાપી કાઢવામાં આવે, તો વધારે સાફ. અને પણ એ સલાહ વ્યાજબી લાગવાથી મેં

છેવટે બાટલો હાથ કપાવી નાખ્યો." આ વાર્તા તે વનિતાને સહ્ય બાસવાથી તેણે તેની સારી રીતે શુભૂષા કરી. પુનઃ પ્રાતઃકાળ થતાં તે પોતાને ઘેર આવી બાઝ્યો. બીજો દિવસે પોતા પાસે પૈસા નહોવાથી ચિંતામગ્ન થઈને તે નદીનાતીર પ્રાન્તમાં આશ્રયે જતો હતો, એટલામાં એક મનુષ્યને પોતા પાસેની મોહોરોની કાથળા અને વસ્ત્રો વગેરે નદીના તીરભાગમાં રાખી સ્નાન માટે નદીમાં ઊતરતો તેણે જોયો. બ્યારે તે મનુષ્ય પ્રવાહમાં ડુબકી મારીને સ્નાન કરવા લાગ્યો. એટલે તેની નજર ચૂકવીને તે મોહોરોની કાથળા ઉપાડી કનૈયાલાલ પલાયન કરી ગયો. તેની આ કૃતિ એક સિપાહીના જોવામાં આવેલી હોવાથી તેણે તેને ઢોડીને પકડી લીધો. પ્રથમ તેને પેટ ભરીને મેથી-પાક જમાડ્યા પછી સિપાહીએ તેને અદાલતમાં હાજર કરી જે બનાવ બન્યો હતો તે કહી સંભળાવ્યો. પાછો તેનો જમણે હાથ કાપી નાખવામાં આવ્યો અને તે સાથે તાકીદ આપવામાં આવી કે;—“હવે જો ત્રીજવાર ચોરી કરીશ, તો શિરશ્ચેદન થવાથી તારા જીવનનો સદાને માટે અંત આવી જશે!”

આ ઘટનાને હજી તો બે ત્રણ દિવસ નહિ થયા હોય એટલામાં કનૈયાલાલના મનમાં પુનઃ તે સ્ત્રીપાસે જવાની ઉત્કંઠા થઈ આવવાથી તે વળી ત્રીજી ચોરી કરવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો, પણ ક્યાંય લાગ્યાં નહિ, એટલે મધ્યરાત્રિની વેળાયે તે આલી હાથે જ તે સુંદરીના મહાલય તરફ આશ્રયે. તેને મોટા ઘરમાં પેસતો જોઈને ત્યાંના માણસે ચોર ધારીને પકડી લીધો અને ચોકીદારને બોલાવી તેના હાથમાં સોંપી દીધો. રાત્રે ચોકીમાં રાખી બીજો દિવસે તેનો ન્યાય કરવામાં આવ્યો. હમેશના ચોર તરીકે તેના નામનો ડંકો વાગી ગયોલો હોવાથી વધારે સાક્ષી પૂરાવો ન હોતાં બહુમતથી તેને શિરશ્ચેદની શિક્ષા અપાઈ ગઈ. પેલી સ્ત્રીએ જેની પાછળ કનૈયાલાલ ખુવાર થયો હતો તેને છોડાવવા કશી મદદ કરી નહિ.

સારાંશ કે, ડોક્ટર સાહેબ, રંડીબાળનું વ્યસન લાગવાથી પત્નિ લાખની પુંજમાં પૂઠો ચૂકાયો, પ્રતિજ્ઞાનું પાણી ચું, હાથ કપાય

અને છેવટે પ્રાણનું પણ અભિદાન આપવું પડ્યું. એટલા માટે આપ આ વાતપરથી ઊતરીને ચાલ્યા જાઓ, તો તેથી બંનેના કષ્ટાણુનો સંભવ છે. મારી શેઠાણી પણ સુખી થશે અને તમે પણ સુખી થઈને દીર્ઘાયુષ્ય ભોગવી પોતાની પત્ની અને પોતાના સંતાનોને સુખસંતોષ આપી શકશો. શું આપે આ કબ્જિત સંભળી નથી કે:-

“પરનારી વિષની છુરી, કદા ન ધારે અંગ;

રાવણ શેળાયે રણે, ધ્રુવની સીતાસંગ”

તે ગુણવતી દાસીના સુખથી આ દૃષ્ટાંતનું અવણુ કરીને હું કહેવા લાગ્યો કે:-“ભદ્રે! તમે અને જે કૃપા કરીને બાધક કથા કહી સંભળાવી, તેથી અને અતિશય સંતોષ થયો છે. પરંતુ પુરુષનું મન મહા ચાંડાલ છે. જેના ગૃહમાં રતિસુખ માટે એક એકથી વધારે સુંદર શતાવધિ સુંદરીઓ હાજર હોય છે, તેની કામવાસના પણ શાંત થતી નથી; તો હું તો એક નવો ઉમીદવાર છું અને અનુકૂળતા મળવાથી આ માર્ગમાં દોરાયો છું. વળી કાંઈને પણ વિષયસુખની તૃપ્તિ થઈ જ નથી, તોપણ મારી તૃપ્તિ કેમ કરીને થઈ શકે વાર? કારણ કે, હું પણ મનુષ્ય છું. કાંઈ દેવ નથી. જેવી રીતે કાંઈ દારૂડિયો સવારમાં દારૂ પીએ અને બપોર પછી તેનો નશો ઊતરી જતાં પશ્ચાત્તાપ કરવા બેસે કે, ‘હવે શું જતાં પણ હું કલાલની દુકાને જઈશ નહિ અને આ મૂત્ર તુલ્ય વસ્તુ પીશ નહિ!’ પણ પાછો જ્યાં મદિરાપાનનો સમય થયો એટલે એ બધા વિચારોને વીઈ ધૂંટીને તે પુનઃ કલાલની મોરીમાં લથડિયા ખાનો દેખાવાનો; તેવો જ પ્રકાર બિચારનો પણ જાણી લેવો. કિંતુ બિચારનું બચન તો મદ્યપાનના બચન કરતાં પણ અધિક અપરિહાસ્ય હોય છે. આનાં નિત્ય માઠાં પરિણામો આવતાં જોઈને રંડીબાજ માણસો ધણીકવાર એ બચનથી મુક્ત થવાની પ્રતિજ્ઞા કરે છે અને દેવ ગુરુ સમક્ષ સોગંદ ખાઈને પાણી પણ લે છે. છતાં વખત આવતાં પાછા તે બધી પ્રતિજ્ઞાને બલી “ભલો હું ને બલી મારી રાંડ, નાકે બસે વઢાય પણ ખાવી છે ખાંડ”ના હિસાબ કરી પાછા જેવાના તેવા બની જાય છે. એ બચનમાં તેમની સ્થિતિ જળકમળ જેવી થઈ જાય

છે, જેવી રીતે પાણીમાં રહેવા છતાં કમળદળ પર પાણીનો સ્પર્શ થતો નથી, તે જ પ્રમાણે ઉપદેશોનો આરે તરફથી એકસરખો વર્ષાવ થતો હોવા છતાં દુરાચારીના મનમાં તેનું કશું પણ પરિણામ થઈ શકતું નથી. આવો નિયમ હોવાથી હું બદ્ધે । અત્યારે તારો આ અમૃતતુલ્ય ઉપદેશ મને તો સર્વથા પ્રાણહારક વિષ સમાન જ લાગે છે. પછી તમે એને 'વિનાશકાળે વિપરીત શુદ્ધિ' ધારતા હો, તો પણ ભલે. અત્યારે તો મારો તેની સાથે મેળાપ કરાવીને મને જીવિતદાન આપો, નહિ તો મારા પ્રાણ આ શરીરમાં ટકી શકે એવો રંગ મને દેખાતો નથી. એ વિશે ઉદ્ધરણરૂપ એક કથા હું તમને કહી સંભળાવું છું તે જરા કૃપા કરી એક ચિત્ત અને એક ધ્યાનથી સાંભળશો, તો તમારો મારા પર મોટો આભાર થશે.”

“જેવી આપની ઇચ્છા !” દાસીએ અનુમતી આપી.

મેં નીચે પ્રમાણે કથાનો આરંભ કર્યો;—

અલ્લકુમાર અને ચન્દ્રપ્રભાની કથા

પૂર્વે કાશ્મીર નામક નગરમાં ચન્દ્રયૂઝ નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે રાજાની એક કન્યા હતી અને તેનું નામ ચન્દ્રપ્રભા હતું. એ કન્યા તરુણ થઈ હતી અને ગ્રીષ્મ તથા વસંત કાળમાં પોતાની સખીઓ સાથે પોતાના ખાસ ઉદ્યાનમાં તે ફરવા અને સૃષ્ટિ-સૌન્દર્યનું અવલોકન કરવાને નીકળતી હતી. એકવાર એક તરુણ અલ્લકુમાર પ્રવાસીએ તેના ઉદ્યાનમાં ભોજન બનાવી જમવા અને વિશ્રાંત લેવા માટે છાવણી નાખી. વસંત ઋતુના દિવસો હતા, એટલે તે જમીને એક વિશાળ વૃક્ષની શીતળ છાયામાં શીતળ વાયુના સ્પર્શથી નિદ્રાધીન થઈ ગયો. એટલામાં પોતાની સખીઓ સાથે ફરતી ફરતી રાજકુમારી ચન્દ્રપ્રભા ત્યાં આવી લાગી, અને ત્યાં જોઈ રહી ગઈ. સખીઓના પરસ્પર વાર્તાલાપના ધ્વનિથી તે અલ્લકુમારની નિદ્રા જોડી ગઈ અને જેવી તેણે આંખો જોધાડી કે એક મહામુંદર અને મનોહર નયનોવના નારી પોતાની રહામે જોભેલી તેના બેવામાં

આવી. તેને જોતાં જ બ્રહ્મપુત્રને મૂર્ચ્છા આવી ગઇ. તે તરુણ બ્રાહ્મણ એવો તો મનોહર અને સુંદર હતો કે, તેને જોતાં રાજકુમારીના મનમાં પણ તત્કાળ મોહનો ઉદ્ભવ થવાથી તે પણ મૂર્ચ્છિત થઇને પૃથ્વીપર પછડાઇ પડી. રાજકુમારે તો તેની સખી-ઓએ જલસિંચન અને વીજનવાયુથી સાવધ કરી અને ત્યારપછી તેને પાછી મહાલયમાં લઇ જવામાં આવી, પરંતુ બ્રાહ્મણપુત્રની શુશ્રૂષા કરનાર કોઇ ન હોવાથી તે તો અજાપિ જેમનો તેમ મૂર્ચ્છામાં જ પડ્યો હતો. એટલામાં દૈવયોગે કામરૂપદેવના શશિદેવ અને મૂળદેવ નામના બે મહાવિદ્વાન બ્રાહ્મણો ત્યાં આવી લાગ્યા. મૂળદેવ તે મૂર્ચ્છિત બ્રાહ્મણને જોઈ શશિદેવને કહેવા લાગ્યો કે, “હે શશિ ! આ મનુષ્ય અહીં આવી દશામાં કેમ પડ્યો છે વાર ?” એટલે શશિદેવે ઉત્તર આપ્યું કે, “બંધો ! એને કોઇ મનોમોહિની કામિનીએ બ્રૂધનુષ્યમાંથી નેત્રચરતું સંધાન કરી ધાયલ કરી નાંખ્યો છે.” એટલે મૂળદેવ બોલ્યો કે, “આ પોતે આવો સુંદર હોવા છતાં મોહાસકત કેમ થયો વાર ? કદાચિત એને જેણે પોતાના કટાક્ષબાણથી વીંધી નાંખ્યો છે, તે સુંદરી એના કરતાં પણ વિશેષ સુંદર હશે, એવી કલ્પના સહજ કરી શકાય છે. અહાહા ! તે કેવી અને કેટલી બધી અલૌકિક સુંદરી હશે ! ઠીક, પણ આ અસહાય તરુણને આપણે સાવધ તો કરવો જ નેમજો.” એમ કહીને તેના મુખ અને નેત્રો પર જલસિંચન કરી મૂળદેવે તેને હાથનો આધાર આપી સાવધતામાં લાવીને બેઠો કર્યો. શુદ્ધિ આવી ને જુએ છે તો તે લલનાને ત્યાંથી લોપ થએલો હોવાથી તેને સર્વ શન્યવત્ દેખાયું. માત્ર બે પુરુષો ત્યાં બેબેલા તેને મંદ મંદ દેખાયા. તે સાવધ થઇને બેઠો તો ખરો, પણ લલનાને ન જોવાથી હૃદયમાં બહુ જ ખિન્ન થઇ ગયો. મૂળદેવે તેને પૂછ્યું કે;—“ભાઈર ! તારી આવી દશાનું કારણ શું છે ?” તે તરુણ વિગ્ર કહેવા લાગ્યો કે;—“તમારાથી મારા દુઃખનું નિવારણ થઇ શકે તેમ તો છે જ નહિ, એટલે પછી

તમને મારા હૃદયની વેદના ખોલી બતાવવાથી શો લાભ ?” એ સાંભળીને મૂળદેવે આશ્વાસન આપ્યું કે;—“જો અમને તારા દુઃખનું ખરેખર કારણ તું જણાવીશ, તો અવશ્ય અમે અમારાથી બની શકશે તેટલો તે દુઃખના નિવારણનો ઉપાય કરીશું.” આ પ્રમાણેનું આશ્વાસન મળવાથી તે તરુણના મનમાં બહુજ સંતોષ થયો અને તેથી તેમણે પોતાના રાજકન્યાસાથેના દષ્ટિમિલનનો સમસ્ત વર્તાતો સંભળાવીને છેવટે કહ્યું કે;—“મહારાજ ! જો મને એ રમણીરત્નની પ્રાપ્તિ નહિ થાય, તો હું તેના વિયોગમાં જૂરી જૂરીને સત્વર જ મરી જઈશ. કારણ કે, તેના નયનબાણો મારા હૃદયને ભેદીને પાર નીકળી ગયાં છે. મારા હૃદયમાં એ બાણોનો એવો તો ઊંડો અને કારી જખમ થઈ ગયો છે કે જ્યાં સુધી કેમ મહા કુશળ વૈદ્ય ન મળે, ત્યાં સુધી તે કદાપિ રૂઝા થતો નથી. જે વૈદ્ય મારા એ જખમને રૂઝાવશે, તેનો હું સદાને માટે ગુલામ થઈ રહીશ, તેનો મરણ પર્વત આભાર માનીશ અને તેની સર્વ પ્રકારની સેવા કરીશ.” મૂળદેવે કહ્યું કે;—“ભાઈ ! આપારે તો તું અમારી સાથે ચાલ; પછી અમે પ્રયત્ન કરીને તેની સાથે તારો મેળાપ કરાવી આપીશું. છતાં જો અમારો પ્રયત્ન સફળ નહિ જ થાય, તો તને દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ કરાવી આપીને સંતુષ્ટ કરીશું.” તરુણ બ્રાહ્મણે કહ્યું કે;—“ધરે સૃષ્ટિમાં અનેક પ્રકારનાં રત્નો ઉત્પન્ન કર્યાં છે, પરંતુ તેમાં કોી રત્ન જેવું ઉત્કૃષ્ટ બીજું એક પણ રત્ન નથી. કોના સુખ માટે પુરુષો અનેક પ્રકારનાં દુઃખો આનંદથી ભોગવે છે. જે ગૃહમાં કોી નથી તે ગૃહ સ્મશાન તુલ્ય મનાય છે અને કોઈની પુરુષની અન્ન, વસ્ત્ર, અલંકાર કિંવા સુખોપબોગ આદિમાં જરાપણ રુચિ હોતી નથી. કરોડોની દોલત હોય અને કોી ન હોય, તો તે સંપત્તિ સર્વથા બર્થ છે. કોને પુરુષનો સહવાસ ન હોય અને પુરુષને કોનો સમાગમ ન હોય, તો બન્નેમાંથી કાષ્ટને પણ સુખ હોતું નથી. ધર્મનું ફળ દ્રવ્ય છે, દ્રવ્યનું ફળ સુખ છે અને સુખનું ફળ સાધ્વી કોી છે. જ્યાં કોી અને પુરુષનો પરસ્પર પ્રેમ

હોતો નથી, ત્યાં સુખ હોય જ ક્યાંથી ? પ્રેમહીન હંપતીનો સમય દુઃખમાં જ વીતી જાય છે.”

“તમારી જે ઇચ્છા હશે તે પૂર્ણ કરવામાં આવશે.” મૂળ-દેવે કહ્યું.

“અને જો કશાની પણ અપેક્ષા હોય, તે તે એ સ્ત્રી રત્નની જ છે !” તરુણ બ્રાહ્મણે તેનું તેજ ઉતાર આપ્યું.

મૂળદેવ તેને વળી પણ આશ્વાસન આપીને પોતાની સાથે લઇ ગયો અને ત્યારપછી તેણે એ મંત્રગુટિકાઓ સિદ્ધ કરી. તેમાંની એક ગુટિકા તે તરુણ બ્રાહ્મણને આપી મુખમાં ધારણ કરવાનું કહ્યું. એ ગુટિકાના યોગે તે તરુણ સુંદરીના અવતારમાં ફેરવાઇ ગયો અને બીજી ગુટિકાને પોતે પોતાના મુખમાં ધારણ કરવાથી મૂળદેવ પોતે એક સી વર્ષના વયનો વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ બની ગયો. ત્યાર પછી તે વૃદ્ધ તે કૃત્રિમ બાળાને લઇને રાજગૃહમાં જઇ લાગ્યો. તે સમયે રાજ સભામાં એકો હતો ત્યાં જઇ તેને આશીર્વાદ આપીને વૃદ્ધ બ્રાહ્મણે કહ્યું કે:- “આપ જૂષતિ સર્વ પ્રાણીના પ્રતિપાલક અને સંરક્ષક છો, એટલે હું આપ પાસેથી ભિક્ષા માગું છું કે, મારી આ પુત્રવધૂને તેનાં પિયરિ-યામાંથી તેડી લાવવાને ગયો હતો એટલામાં પાછળ અમારા ગામમાં મહામારિકાનો ઉપદ્રવ થવાથી આપું ગામ ઉજ્જડ થઇ ગયું—કેટલાંક મરી ગયાં અને બાકીનાં ધારતીથી દેશદેશાંતરમાં ચાલ્યાં ગયાં છે. અર્થાત્ મારી સ્ત્રી અને મારો પુત્ર ક્યાંક ચાલ્યાં ગયાં છે કે મરી ગયાં એનો જ્યાં સુધી વિશ્વાસપાત્ર શોધ ન મળે, ત્યાં સુધી મારી આ તરુણ પુત્રવધૂને આપ પોતાના રાણીવાસમાંની સ્ત્રીઓ સાથે રહે-વાની વ્યવસ્થા કરી આપો. મારા ઉપર આપનો એથી અત્યંત આભાર થશે.”

બ્રાહ્મણનું આવા પ્રકારનું લાપણું સાંભળી રાજા વિચારમાં પડી ગયો કે; “જો આ તરુણ અને અત્યંત રૂપવતી રમણીને હું મારા મહાલયમાં રાખીશ, તો એના કારણથી આગળ જતાં અનેક

પ્રકારનાં વિધો ઉત્પન્ન થશે; અને જો નહિ રાખું તો બ્રાહ્મણ મહા દુઃખી થઈને ક્રોધથી શાપ આપશે, તો મારું નખખોદ કાઢી નાખશે !” છેવટે ઇચ્છા કે અનિચ્છાથી રાજાએ તે વૃદ્ધ બ્રાહ્મણની સ્તુપાને પોતાના અંતઃપુરમાં રાખવાની વ્યવસ્થા કરી આપી અને રાજકુમારી અંદ્રપ્રભાને બાલાવીને કહ્યું કે;—“આ બાધ બ્રાહ્મણ કન્યા હોવાથી એને તું પોતા પાસે રાખીને એની બધી રીતે સંભાળ રાખજે; કાંઈ પણ પંક્તિપ્રપંચ રાખીશ નહિ. ખાતાં, પીતાં, ચાલતાં, બેસતાં, સૂતાં અને રમતાં એને એક નિમેષ માત્ર પણ પોતાથી જુદી કરીશ નહિ.” પિતાની આ આજ્ઞાને મસ્તકે ચઢાવી પ્રેમથી બ્રાહ્મણકન્યાનો હાથ ઝાલી તેને રાજકુમારી આદરપૂર્વક પોતાના મહાલયમાં લઈ ગઈ. સાં નાના પ્રકારનાં ભોજનથી ક્ષુધાને તૃપ્ત કરી અને નવીન સખીઓ પલંગ પર સાથે સૂઈ ગઈ.

શર્યામાં ઉભયનાં અંગોનો સ્પર્શયોગ થવાથી અને બંને બાળાઓ તારુણ્યમાં આવેલી હોવાથી તેમના શરીરમાં ક્રમાશિ પ્રદીપ્ત થયો. આવો રંગ જોઈને બ્રાહ્મણકન્યા રાજકુમારીને પૂછવા લાગી કે;—“સખી ! તને સર્વ વસ્તુઓની અનુકૂળતા હોવા છતાં તું આટલી બધી શરીરે કૃશ કેમ થઈ ગઈ છે, એ જણાવીશ ? આપણે સમાન વયનાં છીએ એટલે હૃદયની વાત કહેવામાં કશો વાંધો નથી, પછી તો જેવો તારો વિચાર અને તારો મારામતો વિશ્વાસ !”

“મારા અંતરમાં આટલા બધા પ્રેમવિશ્વાસ હોવા છતાં જો એક અસહ્ય વેદના નિરંતર થયા કરે છે, તે કાંઈને કહી કે બતાવી શકાય તેવી નથી.” રાજકુમારીએ નિઃશ્વાસ નાખીને કહ્યું.

“પણ સખી, જો મને પોતાની એ વેદના જણાવીશ, તો હું તેને ટાળી તને સુખી કરવાનો પ્રયત્ન કરી શકીશ, એવી મારી પાસે એક અલૌકિક કળા છે. મને તેવી પણ હું બ્રાહ્મણકન્યા છું, એ તારે જણી જવાનું નથી. આગળના ઋષિમુનિઓ કેવા ચમત્કારો કરી શકતા હતા, એ તો તું જાણે જ છે.” બ્રાહ્મણકન્યાએ આમ કહ્યો.

“અહેન ! એ ચાર દિવસ પૂર્વે હું મારા વસંતોપવનમાં મારી સખીઓ સાથે લટાર મારવાને ગઇ હતી, ત્યાં અચાનક એક મુંદર તરુણ પુરુષ મારા જોવામાં આવ્યો અને હું મોહથી મુગ્ધ બની અનિર્ધૃત થઇ ગઇ. મારી સખીઓ અને અહીં લઇ આવી અને તેનાથી મારો વિયોગ થઇ ગયો. તે ધડીથી માફ મન તેનામાં એટલું બધું પરાવાધ મયું છે કે હું લગભગ માંડી જોવી જ બની ગઇ છું. મને જોઇને તેને મૂઝાં આવી ગઇ અને તેને જોઇને મને મૂઝાં આવી ગઇ. મને તો સખીઓએ સાવધ કરી મહાલયમાં પહોંચાડી, પરંતુ તે બિચારો જીવતો રહ્યો કે મરી ગયો, એના મને કશા પણ સમાચાર મળી શક્યા નથી. તેના અલૌકિક રૂપને જોવા પછી આ વચ્ચેના કંઠાર અને વૈભવવિલાસ અને વિષતુલ્ય લાસે છે. એ પુરુષના ઉપભોગ સમક્ષ આ રાજસત્તા પણ તુચ્છ છે !” રાજકુમારીએ પોતાના દુઃખનું કારણ કહી બતાવ્યું.

“વાર, ત્યારે જો તે પુરુષને અત્યારે અને આ ધડીએ જ અહીં બોલાવી તેની સાથે તારો મેળાપ કરાવી આપું, તો મને ધનામ થું આપીશ વાર ? આવી સેવાનું ધનામ પણ તેવું જ મોટું મળવું જોઇએ.” વિપ્રકન્યા બોલી.

“જો વસ્તુ માગીશ, તે હું આપીશ અને તે ઉપરાંત મરણ-પર્યંત તારાં ચરણોની દાસી થઇને તારી પ્રત્યેક આજ્ઞાનું પાલન કરીશ !” રાજકુમારીએ પોતાના માનને ત્યાગીને અસંત નમ્રતા દર્શાવી.

આદ્યજ્ઞાન્યાએ મુખમાંથી ગુટિકાને કાઢી લેતાંજ તેના પુરુષાવતાર પાછો આવી ગયો. તેને પુરુષના અવતારમાં પોતા સમક્ષ ઊભેલો જોઇ હૃદયમાં આનંદનો ઉછાળો આવવા છતાં લગ્નથી રાજકુમારી અધોવદના થઇને ઊભી રહી. એ પછી બન્નેએ ત્યાં ગાંધર્વ લગ્નનો વિધિ કર્યો અને તેઓ પતિપત્નીના સંબંધથી એક બીજા સાથે સદાને માટે સંધાયાં. માત્ર શય્યાશાયીના સમય વિનાના બીજા સમયમાં તે તરુણ આદ્યજ્ઞ મુખમાં ગુટિકા રાખી ઓના અવતારમાંજ રહેતો અને નિશા સમયે પુરુષ થતો હતો. એવી રીતે નાના પ્રકા-

રના ભોગ ભોગવતાં કેટલોક કાળ વહી ગયો અને ત્યાર પછી રાજકુમારી ગર્ભવતી થઇ. એકવાર પ્રધાનને ત્યાં લમને પ્રજ્ઞા હતો ત્યાં રાજકન્યા સાથે તે વિપ્રકન્યા પણ ગઇ. તેને જોઇને પ્રધાન પુત્ર કામાસકત થયો અને પોતાના પ્રિય મિત્રને કહેવા લાગ્યો કે;—“આ મુન્દરીએ આજે મને એવો તો ખાવલ કરી નાખ્યો છે કે એના સમાગમ વિના સર્વ કાંઇ મને નરકવાસ સમાન જ લાગ્યા કરે છે. જો આ અમળાતી મને પ્રાપ્તિ નહિ થાય, તો હું મારા પ્રાણને ત્યાગ કરી દઇશ !”

લમવિધિની સમાપ્ત થતાં રાજા, અન્ય અધિકારીઓ અને સાધારણ અસાધારણ નિમંત્રિત જનો તેમજ સ્ત્રીઓ પોતપોતાને સ્થાને જવાને ચાલ્યાં ગયાં. પ્રધાનપુત્રે તો સર્વ ભોગવિલાસ અને તે સાથે ખાનપાન સુદ્ધતિ પણ ત્યાગ કરી દીધો. તેના પ્રિય મિત્રે આ બધી બાબત તેના પિતાને જણાવી એટલે પ્રધાને રાજા પાસે આવીને પ્રાર્થના કરી કે;—“મહારાજ ! આપના મહાલયમાં જો કન્યા છે, તે મારા પુત્રને આપીને તેના પ્રાણ બચાવો; નહિ તો મારા એકનો એક પુત્ર અવશ્ય અકાળ મૃત્યુને વશ થઇ જશે.”

“પ્રધાનજી ! તમે આજે ગાંડા તો નથી થયા ને ? એક તો એ આહાણુકન્યા હોવાથી આપણને પૂજ્ય છે અને વળી જો હું એમ કરું, તો મારા શિરપર વિધાસધાતનો દોષ પણ આવી પડે. તમે ચતુર, શુદ્ધિમાન, વિચારશીલ અને ન્યાયપરાયણ છો, એટલે આવી અયોગ્ય વાણી તમારા મુખમાંથી તો ન જ નીકળવી જોઇએ. આ યોગ થવો સર્વથા અશક્ય અને અસંભવનીય છે.” રાજાએ પ્રધાનની વાર્તા સાંભળીને ધર્મનું જાન કરાવ્યું.

પ્રધાન નિરુત્તર થઇને પાછો ઘેર આવ્યો અને રાજાએ આપેલું હિતર પિતાના મુમથી સાંભળી પ્રધાનપુત્ર નિરાશ અને આકુળબાકુળ થઇ ગયો. ત્યાર પછી વળી એકવાર સત્તામાં જઇને બીજા અધિકારી તથા રાજકર્મચારી જનોએ રાજાને પ્રાર્થના કરી કે;—“મહા-

રાજા ! એ બ્રાહ્મણકન્યા પ્રધાનપુત્રને આપી રાજ્યને સુરક્ષિત કરો, તો વધારે માફ; કારણ કે, વિરહાગ્નિનો ભય અસહ્ય થવાથી પ્રધાનપુત્ર મરવાની અણીપર આવી લાગ્યો છે. જો એનું કાંઈ અશુભ થઈ જશે, તો વૃદ્ધાવસ્થામાં પુત્રમરણના આધાતથી પ્રધાનજનો પણ પરલોકવાસ થઈ જશે; કારણ કે, પ્રધાનજનો પ્રાણ એ પુત્રના આધારે જ ટકી રહ્યા છે, જો પ્રધાનજનો અંત થશે, તો રાજ્યને ચલાવવાનો સર્વભાર અત્યારે આપણા શિરપર આવી પડશે; કારણ કે એવો દક્ષ બીજો પ્રધાન અત્યારે જ મળી શકે તેમ નથી. આ સર્વ કારણોથી આપે અમારી આ પ્રાર્થનાનો રાજ્યના કલ્યાણ માટે સ્વીકાર કરવો જ જોઈએ. એ વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ પોતાની એ પુત્રવધૂને અહીં મૂકી ગયો તેને ધણા દિવસ વીતી ગયા છે, એથી અનુમાન કરી શકાય છે કે તેનાં સ્ત્રીપુત્ર આદિનો અવસ્ય નાશ થએલો હશે અને એમ થયું હશે તો તે પાછો આવવાનો પણ નથી. છતાં ધારો કે તે આવ્યો, તો તેને યથેચ્છ ધન આપી પૂર્ણ સંતુષ્ટ કરી તેના પુત્રને જો તે જીવતો હશે તો બીજી કન્યા પરણાવી દઈશું.”

આ વાર્તા રાજાને ગળે ઊતરતાં તેણે બ્રાહ્મણસ્તુષાને સભામાં બોલાવીને પ્રધાનપુત્રની તેનામાંની આસક્તિનો સમગ્ર વૃત્તાન્ત કહી સંભળાવ્યો, એટલે તે સંભળીને વિદુષી બ્રહ્મતનયા કહેવા લાગી કે: “મહારાજા ! આપ એ તો જાણો જ છો કે વ્યભિચારથી સ્ત્રીના ધર્મનો નાશ થાય છે. અધર્મના આચરણથી ધન નષ્ટ થાય છે અને ગાય જો એકલી જ અરણ્યમાં જાય તો અવસ્ય તેના જીવનનો અંત આવી જાય છે. આજે માફ સુંદર અને અલૌકિક સ્વરૂપ મારા જ નાશનું કારણ થઈ પડ્યું છે. એક તો હું અજાણીત છું અને મારા પક્ષમાં કોઈ બીજો બોલનાર પણ નથી, એટલે પછી નિરાધારતાનો સંહાર થાય, એમાં આશ્ચર્ય જેવું કંઈ પણ નથી. અત્યારે તો મારા માતા, પિતા, સુર, મશુર, બંધુ કે આમ ગોમ જે ગણ્યું તે કેવળ આપજ છો. મારો ઇશ્વર વિના બીજો કોઈ પણ આધાર નથી. અત્યારે ‘દીકરીને

ગાય દોરે ત્યાં જ્યાં' એ નિયમ પ્રમાણે આપના વચનને માન આપી વર્તવા વિના મારો છૂટકો થવાનો નથી, એ હું સારી રીતે જાણું છું. છતાં મારી એટલી પ્રાર્થના છે કે, મારી સાથે લગ્ન કર્યા પહેલાં પ્રધાનપુત્રે મારી એક બે ઇચ્છાઓને આધીન થવું અને તે જો તેમ કરશે, તો હું આનંદથી આપની આજ્ઞાને આધીન થઈશ. મારી પ્રથમ ઇચ્છા એવી છે કે, હું જાતિની બ્રાહ્મણકન્યા હોવાથી અને તે પોતે ક્ષત્રિયપુત્ર હોવાથી આ સંબંધ અયોગ્ય હોવા છતાં એને બળાત્કારે યોગ્ય કરવાનો છે; એટલે તે જો તીર્થયાત્રા કરીને પવિત્ર થઈ આવશે, તો પછી હું તેના ગૃહમાં નિવાસ કરવાને જઈશ.”

રાજાએ પ્રધાનપુત્રને બોલાવીને બ્રાહ્મણકન્યાની ઇચ્છા જણાવી, એટલે બહુજ સંતુષ્ટ થઈને બોલ્યો કે;—“તીર્થયાત્રા કરી આવવામાં મને કશો પણ વાધો નથી; કાલે કે, એમાં તો એક રીતે માફ પોતાનું પણ કલ્યાણ સમાયલું છે. પરંતુ પ્રથમ એ સુંદરીએ મારા ગૃહમાં આવીને રહેવું જોઈએ.” રાજાની આજ્ઞા થવાથી નિરુપાય થઈને તે બ્રાહ્મણકન્યા રાજકુમારીના સમાગમને ત્યાગી પ્રધાનપુત્રના ગૃહમાં જઈને રહેવા લાગી.

ત્યાર પછી પ્રધાનપુત્રે તીર્થયાત્રાએ નીકળવાની તૈયારી કરી. જતી વેળાએ તેણે પોતાની આગલી સ્ત્રીને પોતા પાસે બોલાવીને ઉપદેશ આપ્યો કે;—“તમો બંને એક ચિત્તથી અને સંપ્રસમાધાનથી રહેજો. એક બીજાના પ્રમાદ કે અપરાધને સહન કરવો અને પારકે ધેર વધારે જવું નહિ.” આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપીને તે તીર્થયાત્રા કરવાને ચાલ્યો ગયો.

તેના ગયા પછી રાત્રે તેની સ્ત્રી સૌભાગ્યસુંદરી અને નવીન સ્ત્રી બ્રાહ્મણકન્યા એક જ પલંગમાં પોઢેલી હતી. તેવામાં સૌભાગ્યસુંદરીને પોતાના પતિ પ્રધાનપુત્રનું સ્મરણ થતાં કામદેવે તેનાં હૃદયમાં વિકારની બચ્ચા ઉપજાવી દીધી. તે વેળાએ તે બ્રાહ્મણકન્યાને—પોતાની સપત્નીને સંબોધીને કહેવા લાગી કે;—“આ ક્ષણે હું કામાતુર થઈ છું, તો આ મારા આ કામજ્વરનો તાપ કયા ઉપાયથી શાંત થઈ શકે એમ છે?”

“જે અત્યારે અને આ પગે જ તારો મનોરથ સિદ્ધ થઇ જાય, તો તેના બદલામાં તું મને શું આપે વાર?” બ્રાહ્મણકન્યાએ રહામિદ પ્રશ્ન કર્યો.

“તમારી જે ઇચ્છા હોય તે આપુંઃ એટલું જ નહિ, પણ જન્મા-રાની તમારી બેબદામની ગુલામડી બની જઈ. પણ અત્યારે મારી એ મનઃ-કામના કર્યાથી અને કેવી રીતે સિદ્ધ થાય? જેવી હું તેવાં તમે?” સૌભાગ્યસુંદરીએ ઉદ્દગાર કાઢીને છેવટે નિરાશા દર્શાવી.

તેના આ શબ્દો સંભળી બ્રાહ્મણકન્યાએ મુખમાંની ગુટિકાને બહાર કાઢીને પોતાના પુરુષના અવતારને ધારણ કરી લીધી અને તે બીને તેની ઇચ્છા પ્રમાણેનો સંતોષ આપ્યો. એવી રીતે ૭ માસ પર્યાન્ત તે પ્રધાનપુત્રના ગૃહમાં રહીને તે તરુણ બ્રાહ્મણ પોતાનો કાળ આનંદવિલાસમાં વીતાડ્યો. ૭ માસ પછી પ્રધાનપુત્ર તીર્થયાત્રા કરીને પાછો આવ્યો એટલે લોકો તેના લમની તૈયારીઓ ધામ ધૂમ સાથે કરવા લાગ્યા. આવો પ્રકાર જોઇ તે બ્રાહ્મણપુત્ર પોતાના મુખમાંથી ગુટિકા કાઢીને ત્યાંથી કાઢના જણવામાં ન આવે તેવી રીતે પલાયન કરી ગયો અને તે બ્રાહ્મણ મૂળદેવને મળી સમસ્ત વૃત્તાંત કહી સંબ-ળાવીને તેની ગુટિકા તેને પાછી આપી દીધી.

ત્યાર પછી તે વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ પોતાના પુત્ર સહિત રાજ્ય પાસે આવ્યો. રાજ્યએ તેને કુશળસમાચાર પૂછ્યા પછી સવાલ કર્યો કે:- “બૂદ્ધે! આપે આટલા દિવસ ક્યાં વીતાડ્યા અને કાંઈ સમાચાર પણ ન મોકલ્યા તેનું કારણ શું?”

“મહારાજ! હું મારા પુત્રને શોધવા માટે ગયો હતો. આ મારો પુત્ર બહુ દૂરના દેશમાં નીકળી ગયેલો હોવાથી બહુ પ્રવાસ અને પરિશ્રમ કરીને હું એને આપની પાસે જોઈ લાવ્યો છું. હવે કૃપા કરી મારી પુત્રવધૂને અમારે હવાલે કરી અમને વિજ્ઞપ કરી લો એટલે થયું.”

રાજા ગભરાટમાં પડી ગયો અને નીચું મોઢું કરીને કહેવા લાગ્યો કે;—“મહારાજ, ધરાદેવ ! મને મારા અપરાધની ક્ષમા આપો !”

“રાજા ! તેં મારો શો અપરાધ કર્યો છે ? આટલા દિવસ મારી સ્તુષાનું રક્ષણ કર્યું એ તો મારા પર તારો એક મોટામાં મોટો હિપકાર જ છે કે જેનો બદલો મારાથી કદાપિ આપી શકાય તેમ છે જ નહિ.” બ્રાહ્મણે આશ્ચર્યચકિત થઈને કહ્યું.

એ પછી બ્યારે રાજાએ તેની ગેરહાજરીમાં બનેલા બનાવનો સ્વપ્ન જોઈને તેને કહી સંભળાવ્યો, ત્યારે તે બ્રાહ્મણ મહા સંતોષ થઈને બોલ્યો કે;—“મારા આ અંધયષ્ટિકાસમાન પુત્રનો પોતાની સ્ત્રીમાં અત્યંત અનુરાગ હતો; અને તે એટલો બધો કે હવે તો મારો એ પુત્ર પત્નીના વિયોગથી મરી જ જવાનો. અરે અનાયારી રાજા ! તે વૃદ્ધાપકાળમાં મારો તો શસ્ત્ર વિના જ ધાત કરી નાખ્યો. હું આ અન્યાય વિષે ઇશ્વર આગળ પોકાર કરીને નિત્ય તને શાપ આપતો રહીશ ! જે બ્રાહ્મણના શાપથી બચવું હોય, તો મારી સ્તુષાને લાખી મારા પુત્ર આગળ હાજર કરી દે અને અમને આ પાપપુરીમાંથી વિદાય કર. જે એમ નજ બની શકે, તો મારા પુત્ર સાથે તારી રાજકન્યાનો લગ્નસંબંધ કરી આપ !”

રાજાએ શાપના ભયથી બ્રાહ્મણની ઇચ્છા પ્રમાણે પોતાની રાજકુમારીને તેના પુત્ર સાથે પરણાવી દીધી. ત્યાર પછી તે તરુણ બ્રાહ્મણ કેટલાક દિવસ સાસરિયાંમાં સુખી ભોગવીને પછી પોતાની પત્નીને લઈ પોતાની જન્મભૂમિમાં ચાલ્યો ગયો.

આ પ્રમાણેની કથા સંભળાવ્યા પછી મેં કહ્યું કે;—“બહે ! સારાંશ એટલો જ કે, તે બ્રાહ્મણકુમાર પ્રમાણે જ મને એ સ્ત્રીના પ્રેમનો ઉન્માદ લાગી ગયો છે. અર્થાત્ તેના સહસાગવયોએ જેવી રીતે પરાપકારી બ્રાહ્મણ મૂળદેવ અચાનક ત્યાં આવી લાગ્યો, અને તેના મનોરથને અહ્લુત ગુટિકાદ રા પૂર્ણ કરી તેના પ્રાણને બચાવ્યા, તેવી રીતે આજે મારા મનોરથને પૂર્ણ કરી તમે મારા જીવનનું રક્ષણ કરો.

હવે અમો બહેનાં ગળાં અને છરી બહે તમારા હાથમાં છે, એટલે મારો કે તારો એ માત્ર તમારો જ અધિકાર છે. આનાથી વધારે હવે મારાથી કાંઈ પણ બોલી શકાય તેમ નથી.”

તે દક્ષ દાસી કહેવા લાગી કે;—“ડોક્ટર સાહેબ ! જો આ નિંદક કર્મ પ્રકાશમાં આવશે, તો તે આપણ ત્રણેના એક સાથે અપ્રતિષ્ઠા સહિત નાશ કરી નાખશે. માત્ર એક ક્ષણના સુખની લાલસા માટે પોતાની શાશ્વત પ્રતિષ્ઠા અને અમૂલ્ય માનવી જીવનનો નાશ કરવો, એ શું વિચારશીલતા કહેવાય કે ? આનો ગહન વિચાર કરવો, એ તમારું કર્તવ્ય છે. વળી મારી તો એટલી બધી હાનિ થવાનો સંભવ છે કે, મારે અન્ન અન્ન કરીને જાંડા હાલે મરવું પડશે અને તમારો પણ અનેક પ્રકારે અપાય થવાનો. અર્થાત્ આ નાદમાં ન પડતાં જો આ નગરને ત્યાગીને ચાલ્યા જાઓ, તો તમારો મોટો ઉપકાર—હું એવું જાણીશ કે, જાણે તમેજ મને અને મારી શેઠાણીને નવીન જીવન આપ્યું ! છતાં જો હઠને ત્યાગવાની તમારી ઇચ્છા ન જ હોય, તો હું આજે જ આ બધી વાત મારા શેઠને જણાવી દમ્પશ અને તેથી સત્વર જ પશ્ચાત્તાપ કરવાનો પ્રસંગ તમને પ્રાપ્ત થઈ જશે !”

અનંગભદ્રા ! તે દાસીનાં આવાં કઠોર વચનો સાંભળીને હું તો વળી વધારે અને વધારે લંપટ થતો ગયો અને પાછો તેને બે હાથ જોડી પ્રાર્થના કરતો કહેવા લાગ્યો કે;—“ભદ્રે ! અમો બહે કામક્ષુધાથી વ્યાકુળ થએલાં માટે મનોરથસિદ્ધિરૂપ ફળને આપનાર આશાજ્ઞ માત્ર તમે જ છો. જો તમેજ અમારાં મારનાર થશો, તો પછી અમારો ઉદ્ધાર ખીજ કાઢીથી પણ થવાનો નથી. આવી કઠોરતાને ધારણ ન કરતાં જે વસ્તુની ઇચ્છા હોય તે વસ્તુ તત્કાળ અમારી પાસેથી માગી લ્યો અને એકવાર અમો બહેનો એકાંતમાં મેળાપ કરાવી આપો. એથી ઈશ્વર પણ તમારાપર પ્રસન્ન થશે.”

અનંગભદ્રા ! મેં ઇચ્છિત વસ્તુ માગી લેવાનું જણાવતાં જ તે દાસીનું મન કાંઈક પીગળ્યું અને તેથી તે કઠોરતાને ત્યાગીને બોલી

કે:-“પ્રથમ મને જે કાંઈ આપવાનું હોય તે આપો અને તે સાથે મારી શેઠાણી અલકનંદાખાઇને તમે નસાડીને લઇ નહિ જાઓ એ માટેનું ધર્મસાક્ષીથી વચન આપો. ત્યારપછી હું તમને ત્યાં સ્ત્રીના વેશમાં લઇ જઈશ અને તમારી મનોરથસિદ્ધિના યોગ મેળવી આપીશ.” મેં મારી પ્રિયતમાને કાંઈ અન્ય સ્થળે લાવવાનો તેને બહુ આગ્રહ કર્યો, પણ મારા તે આગ્રહને જરા પણ ધ્યાનમાં ન લેતાં તેણે કેવળ એટલે જ જવાબ આપ્યો કે:-“કૃપા કરીને અત્યારે હવે આપ પોતાને સ્થાને ચાલ્યા જાઓ. હું શેઠાણી પાસે જઈ તેમનો આ વિષયમાં શો અભિપ્રાય છે તે જાણી જઈને સંધ્યાકાળે પાછી તમને મળીશ.” તેનું આ ઉત્તર સાંભળીને હું મારા નિવાસસ્થાનમાં ચાલ્યો આવ્યો.

દાસીએ શેઠાણી પાસે જઈને તેને સર્વવૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો અને ત્યારપછી કહ્યું કે:-“હવે જો તમને કાંઈ યુક્તિ સૂઝતી હોય, તો કાંઈ નિમિત્ત બતાવીને અત્યારે જ ધરમાંથી બહાર નીકળી પડો એટલે થઈ જાય આજે તે આજે જ મનોરથની સિદ્ધિ. ધર્મના કાર્યમાં નકામી ઢીલ શા માટે થવી જોઈએ ?”

“સખી ! અત્યારે તો તેનું મારાથી કાંઈ પણ કરી શકાય તેમ નથી. પરંતુ આજે મેં મારા પતિને કહેલું છે કે, મારા પેટમાં આજે પાછો ભયંકર દુઃખાવો થઈ આવ્યો છે, એટલે આ કારણથી તું જઈને ડોક્ટરને અહીં ઉપચાર કરવાના નિમિત્તથી લઈ આવ. પણ હા-ડીક યાદ આવ્યું, કારણ કે, તે અહીં આવશે, તો પણ મનોરથની સિદ્ધિ તો નહિજ થાય; કારણ કે, ડોક્ટરને કેટલીકવાર રોકી શકાય ? જો તે વધારે વાર રોકાય તો અવશ્ય કોઈના મનમાં શંકા આવી જાય અને તત્કાળ બેદનો પ્રકાશ થાય તો જીવતાં મુલા જેવું થાય ! ત્યારે હવે પ્રિયકરને મળવાનો ખીજે શો ઉપાય કરવો ?” આમ બોલીને તે મહા ચિંતામાં પડી ગઈ.

“ચિંતા ન કરો, એની વ્યવસ્થા હું કરી લઉં.” એ પ્રમાણે શેઠાણીને આશ્વાસન આપી તે દાસી મારી પાસે આવી અને ત્યાંની વૃત્તાંત મને સંભળાવી અવેશ ધારણ કરવાની સૂચના કરી દીધી. તે બનાવટી ચોરલો સાથે લાવી હતી તે મેં ટોપી પ્રમાણે માથા પર ધારણ કરી લીધો, હાથમાં તેની શેઠાણીની સોનાની બંગડીઓ પહેરી લીધી અને ત્યાર પછી સ્ત્રીનાં વસ્ત્રો, ધાધરો, કમખો અને સાંલો દત્તાદિ પણ ધારણ કરી લીધાં. એ વેશમાં જ્યારે દાસી સાથે હું મારી મનોહારીણીનાં દ્વાર પર જઈ પહોંચ્યો, તે વેળાએ ત્યાં દેવડી પર એક વૃદ્ધ પુરુષ હુકો ગગડાવતો બેઠો હતો, તેણે દાસીને પૂછ્યું કે:-“બાઈ તારી સાથે આ બીજી સ્ત્રી કેણ છે વાર?”

“આ દાસણ છે અને હાલમાં જ નવી નવી અમદાવાદથી આવી છે. આપણાં બાઈ સારેબનું પેટ આજે ફેટલાક દિવસથી દુઃખ્યા કરે છે એટલે તેમના હૃદયાર માટે આ બાઈને બોલાવવામાં આવી છે.” આ બવાબથી તેનું સમાધાન થઈ ગયું અને અમે બન્નેએ તત્કાળ ગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો.

એ વેળાએ સૂર્યનો અસ્ત થવા સાથે કમીજનોને પ્રિય નિશા-દેવીની સત્તાનો આરંભ થઈ ગયો હતો. મારી મનોમોહિની પ્રથમથીજ પૂર્ણ શૃંગાર સજ્જતે મારા આગમનની માર્ગપ્રતીક્ષા કરતી બેઠી હતી. તેણે મને સ્ત્રીના વેશમાં પણ તત્કાળ ઓળખી લીધો અને દાસીની જરા પણ લજ્જા ન રાખતાં તેના દેખતાં જ તે દોડીને એકદમ માટે બેળે બાંધી પડી. તે દાસીને કહેવા લાગી કે:-“જેના માટે આજે દીર્ઘકાળથી હું આતુર થઈ રહી હતી તે વસ્તુ આજે માંડમાંડ હાથમાં આવી છે, તો હવે એ લુચ્ચી બાઈને અહીંથી પાછી ન જવા દેવાની બરાબર તારે બબરદારી રાખવી!” એમ કહીને તે મને પોતાના પલંગ પર લઈ ગઈ અને દાસીને એક રૂપિયો આપી મીઠાઈ લાવવાનું કહ્યું. દાસી મીઠાઈ લાવવા માટે લહરીપુરાના બજારમાં ચાલી ગઈ.

જિતાવળમાં બાન ન રહેવાથી ઓરડાનાં બારણાં અંદરથી વાસ્યા વિના જ તે પલંગ પર મારી પાસે આવીને બેસી ગઇ. અમે બન્ને મસ્તીતોફાનમાં મચેલાં હતાં એટલામાં તેના પતિ શસ્ત્રાસ્ત્ર ધારણ કરીને બહાર ગયો હતો તે અકસ્માત્ અમે બન્નેની આગળ આવીને જત પ્રમાણે બિભો રહ્યો. તેને જોતાં જ મારી બુદ્ધિનો લોપ થઇ ગયો અને બોબડી બંધ થઇ ગઇ. મેં ગભરાટમાં જિતાવળથી બીંદીને માથાપર સાદેલો ઓઢી લીધો અને મનમાં દેવદેવતાનાં સ્મરણનો આરંભ કરી દીધો. હું મનમાં જ ઇશ્વરને કહેવા લાગ્યો કે;— “પ્રભો ! જો અત્યારે મારો જીવ બચાવીશ, તો હવે પછી દોષવાર પણ હું આવો અપરાધ કરીશ નહિ !” એ વેળાએ મારા મનમાં એવો સંશય પણ આવ્યો કે, “દાસીએ એકવાર એવો ઉદ્દગાર કાઢ્યો હતો કે, ‘હું આ વાત મારા શેઠને કહી દઇશ,’ એટલે કદાચિત્ તે જ રાંડ મીઠાઇ લેવા જતાં એને આ બધો ભેદ જણાવતી ગઇ હશે !” હું આવા તર્કવિતર્ક કરતો હતો એટલામાં તે સુંદરીના પતિએ તેને પૂછ્યું કે;— “હવે પેટનો દુઃખાવો કેમ છે ?” એના ઉત્તરમાં તે સમયસૂચક સુંદરીએ સમતોલતા જળવીને નમ્રતાથી જણાવ્યું કે;— “આ અમદાવાદથી નવી આવેલી સ્વાણી હમણાં મારું પેટ તપાસતી હતી. એનો અભિપ્રાય એવો છે કે, મારો રજસ્વલા થવાનો સમય પાસે આવ્યો છે, તેથી જ આ દુઃખાવો થાય છે; પણ ઇલાજ કરવાથી તે મટી જશે !” ત્યાર પછી તેના પતિએ મને પૂછ્યું કે;— “દાહ ! આની પ્રકૃતિમાં બીજો કાંઇ વધારે બગાડો તો નથી ને ?” હું કાંઇ પણ ઉત્તર ન આપતાં સ્તબ્ધ થઇને બેસી રહ્યો. એટલે મારી વકીલાત કરતી તે સુંદરી બોલી કે;— “આ બાઇ બહુજ લજ્જાળુ હોવાથી પરપુરુષ સાથે વધારે વાતચીત કરતી નથી. મારે એને ન બોલાવશો.” આ ઉત્તર સાંભળીને તે પાસેના બીજા મકાનમાંની પોતાની બેઠકમાં ચાલ્યો ગયો.

અનંગભદ્રા ! તે સમયમાં મારા આનંદ અને ઉત્સાહનો કયાં અને કેવી રીતે દોષ થઇ ગયો, એનું વર્ણન હું કરી શકતો નથી.

તે સ્ત્રી મહાયતુર હોવાથી અમે અને એ સંકટમાંથી પાર પડી ગયાં, નહિ તો ત્યાં અનેનાં મડદાં થવાનો જ કાળ આવી લાગ્યે હતો. મેં અનન્ય ભાવથી ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરી, તેથી જ મારા બચાવ થયો. એટલામાં તે દાસી બજારમાંથી પાછી આવી અને તે પણ આ વૃત્તાંત સાંભળીને બહુ ગભરાટમાં પડી ગઈ. ત્યાર પછી સ્નાન આદિ કરીને અમે ત્રણેએ સાથે એસી બજારની મીઠાઈને ઇન્સાફ આપ્યો. એ પછી નાના પ્રકારનાં વિનોદાત્મક ભાષણોમાં અમે આખી રાત વીતાડી દીધી. ઉપકાળ થતાં હું તે સુંદરીને અનેક પ્રકારે વિનવી પુનઃ આવવાનું આશ્વાસન આપી દાસીને સાથે લઈ જવા માટે ધર-આંથી બહાર નીકળ્યો. મહા આનંદસહિત હું દાસીને ઘેર ગયો અને ત્યાં સ્ત્રીવેશનો ત્યાગ કર્યા પછી એકવારનો ક્ષેમકુશળતાથી મારા પોતાના નિવાસસ્થાનમાં જઈ પહોંચ્યો. પ્રભાતકાળ થતાં જ તે સુંદરી પણ સર્વ સાહિત્યો લઈને શિવના પૂજન માટે શિવાલયમાં આવી અને પૂજા કરી મારાં દર્શનનો લાભ લઈ પાછી પોતાને ઘેર આવી ગઈ.

અનંગમદ્રા ! એ પછી ઉત્તરોત્તર અમે આશ્ચકમાશુકનો પ્રેમ વધારે અને વધારે ગાઢો થતો ગયો. કેટલીકવાર હું સ્ત્રીને વેશ ધારીને તે મોહિનીના મંદિરમાં જતો હતો અને કેટલીકવાર તે પોતાની દાસીને ત્યાં આવીને મને પોતાના સમાગમનો લાભ આપતી હતી. બીજી વિશેષતા એ કે, મેં મારી નોકરી છોડી દીધેલી હોવાથી અને મારી પાસે જે કાંઈ હતું તે ખર્ચીને પૂરું કરી નાખવાથી હું પૈસા વગરનો બીખારી બની ગયો હતો. આ ભેદ તેના બચુવામાં આવતાં તેણે મને એક હજાર રૂપિયા પોતાના ખાનગી ભંડારમાંથી લાવી આપ્યા અને તે ઉપરાંત દાસીના હાથે રાજ કાંઈ ને કાંઈ મોકલ્યા કરતી હતી કે જેથી મને કોઈ પણ પ્રકારનો ત્રાસ ભોગવવો ન પડે. આવી રીતે કેટલોક કાળ વીતી જવા પછી તે સુંદરી દાસીને ત્યાં આવીને મને કહેવા લાગી કે:—

“ડૉક્ટર સાહેબ ! અહીંથી હવે તમે મને અને મારી આ વફા-દાર દાસીને કોઈ બીજા દૂરના દેશમાં લઈ જાઓ; કારણ કે, તમારો એક પણ માત્રનો વિયોગ પણ હવે મારાથી સહી શકાતો નથી. મારા પતિના સદનમાં હવે હું એક ક્ષણને માટે પણ રહેવા ઇચ્છતી નથી; પછી ભલે એમ કરવાથી મારા પ્રાણ જાય કે રહે એની મને બરાબર પચ્છ દરકાર નથી !”

તેના આવો નિશ્ચય જાણીને હું અત્યંત ઉદાસ થઈ ગયો. મને એવા વિચાર આવ્યા કે;—‘આ સ્ત્રી કુલીન અને ધનાઢ્ય ગૃહની છે અને હું સાધારણ સ્થિતિનો પુરુષ છું એટલે એના ખર્ચનો ભાર મારાથી ઊપાડી શકાશે કે કેમ, એ એક શંકા જ છે. વળી જો એ એકતાર લજ્જાને ત્યાગી પોતાના ઘરમાંથી બહાર નીકળી, તો પછી મારા તાત્તામાં પણ ભાગ્યે જ રહેવાની. આના આવા રંગદંગથી મારી આબરૂ પણ જશે અને મારાથી કોઈ ધંધો પણ કરી શકાશે નહિ; એટલું જ નહિ, પણ જો કોઈ વાર એના જ મદદગાર પતિને પત્ની મળશે, તો ગમે ત્યાં આવીને તે મારું માથું ધડથી એકદમ જુદું કરી નાખશે !’ આવા લયથી હું તેને ઉપદેશના રૂપમાં કહેવા લાગ્યો કે;—

“આવી કૂરતા મારાથી કદાપિ થઈ શકવાની નથી; કારણ કે, જે મનુષ્ય બીજાનું અશુભ કરવા ઇચ્છે છે, તેના અશુભની ચોખ્ખા ઇશ્વર પ્રથમથી જ કરી રાખે છે. આ વિષયસુખની અતિશય લંપટતાથી આજસુધીમાં અનેક શ્રીમાન લોકોનો સર્વ પ્રકારે નાશ થઈ ગયો છે. તો પછી આપણા જેવાની શી કથા ! એક ચમકતા પાપાણુના કટકાને જો સુવર્ણમુદ્રિકામાં જડી દેવામાં આવે, તો તે હીરાની બરાબરી કરે છે, પણ જો તે રથાનજાળ થાય, તો પછી તેનું મૂલ્ય એક દમડીનું પણ અંકાતું નથી. એટલા માટે જો તમે આ ઘરમાંથી બહાર નીકળી જશો, તો એક શાહુકારની સ્ત્રીની જેવી દશા થઈ હોતી તેવી દશામાં આવી પડશો અને મરણપર્યંત આ પ્રમાણેના પશ્ચાત્તાપ કરવો પડશે.”

“તે સ્ત્રીની શી દશા થઈ હતી અને તેને કેવોક પશ્ચાત્તાપ કરવો પડ્યો હતો, તે વિસ્તારપૂર્વક સંભળાવશો?” મારી માથકે આતુરતાથી પ્રશ્ન્યું.

“મહા હર્ષથી સંભળાવીશ !” એમ કહીને તે કથાનો મેં આ પ્રમાણે પ્રારંભ કર્યો:—

વસુકુમારીની વાર્તા

પૂર્વે અમરાવતી નગરીમાં ધનાનન્દ નામનો એક શાહુકાર રહેતો હતો. તેની સ્ત્રીનું નામ વસુકુમારી હતું અને તે તરુણ તથા મહા સુંદર હતી. બહુ દિવસથી તે ગુપ્ત વ્યભિચાર કર્યા કરતી હતી; પણ પછીથી તેના મનમાં એવો વિચાર આગ્યો કે:—“ગૃહને ત્યાગી ચાલ્યા જવું, ભયમાંથી છૂટવું, સ્વતંત્ર થવું અને વિષયસુખની બની શકે તેટલી યથેચ્છ તૃપ્તિ કરી લેવી !” આવી ભાવનાથી એક દિવસ પોતાના ગૃહમાંથી પુષ્કળ દ્રવ્ય અને બહુમૂલ્ય અલંકાર ઇત્યાદિ લઈને પોતાના એક બહુ દિવસના પ્રિયમિત્ર શ્રીપતિ નામક સૈનિક સાથે મધ્યનિશાના સમયમાં પલાયન કરી ગઈ. પ્રભાત થતાં તેઓ એક નદીના તીરે આવી પહોંચ્યાં. નદીમાં પૂર હોવાથી તેનો તે ગર તેને કહેવા લાગ્યો કે:—“ઝાલી ! તારા આ અલંકાર અને શરીર પરનાં મૂલ્યવાન વસ્ત્રો પણ ઊતારીને મને આપી દે; કારણ કે, નદીમાં પાણી બહુ હોવાથી એ ભીંગળાઈને ખરાબ થઈ જશે. અત્યારે હજી અહીં લોકોના આવ-જવ થઈ નથી અને આ જંગલ હોવાથી કોઈ આવે તેમ પણ નથી. એટલે થોડીવાર જો નગ્નાવસ્થામાં ઊભા રહીશ, તો પણ ચિંતા જેવું નથી. હું આ બધી વસ્તુઓ પેલેષાર રાખી આવીને હમણાં જ તને લઈ જવા માટે પાછો આવી પહોંચું છું !” આમ સમજાવી તેનું સર્વસ્વ લઈ કરીને તે સૈનિક નદી ઉતરીને રહામેપાર જઈ પહોંચ્યો અને પછી મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો;—“હવે આના નાદમાં લચીપચી રહેવાથી કશો પણ લાભ થવાનો નથી. કારણ કે, એ મોટા માણસની બાંધડી છે. અને વળી સાથે ધન પણ પુષ્કળ લાવી છે, એટલે એનો ધણી શોધ તો

કરવાનો જ, અને કદાચિત્ તે પોલીસને લઇને નીકળી પણ ચૂક્યો હશે એટલે જો તે અહીં આવી લાગશે તો અમે જાનને પકડીને લઇ જશે. પકડાઇશું તો એ રાંડના પાપે મારી પણ દુર્દશા થશે, અને સ્ત્રી જવા સાથે આ હાથમાં આવેલી દોલત પણ ચાલી જશે. આટલા માટે આ હાથમાં આવેલી લક્ષ્મીથી જ સંતોષ મानी દેશમાં ચાલ્યા જવું અને ત્યાં બાલબચ્ચા સાથે અમનચમનમાં દિવસ વીતાડવા, એજ વધારે સારું છે.” આવા નિશ્ચય પર આવીને તે સૈનિકભાઈ ત્યાંથી પાછા વળવાને બદલે આગળ વધવામાં જ પ્રવૃત્ત રહ્યા.

અહીં વસુકુમારી નસાવસ્થામાં પોતાના હસ્ત વડે લજ્જન રક્ષણ કરતી જરના આવવાની વાટ જોતી બિભી હતી. એટલામાં પ્રભાતકાળ થએલો હોવાથી એક માછણુ હાથમાં થોડુંક માંસ લઇને ત્યાં આવી લાગી. તે તીરે તીરે ચાલી આવતી હતી એટલામાં એક મોટી માછલી બહાર તીરપર પડેલી તેના જોવામાં આવી. તેને જોઇને હાથમાંનું માંસ નીચે મૂકીને માછલીને પકડવા આગળ વધી. એટલામાં આકાશમાંથી એક સમળી ઊતરી અને માંસને લઇને ઊડી ગઇ અને બીજી તરફ પેલી માછલી પણ ચપળતાથી પાણીમાં સરકી ગઇ એટલે માછણુ માછલી અને માંસ જાને વસ્તુને ખોષ નિરાશાથી આકાશમાં જોવા લાગી. આ બધી યેજાને જોઇ વસુકુમારીએ તે માછણુને કહ્યું કે;—“આકાશમાં દૃષ્ટિ દોડાવવાથી શું ફળ મળવાનું હતું ? તે જે ઉદ્ધોગ કર્યો હતો તે તારી મૂર્ખતાથી નિષ્ફળ ગયો છે !”

માછણુ કલ્પનાથી તેની સ્થિતિ જાણી લીધી હતી અને દૂરથી તેણે પેલા સૈનિકને નદી ઊતરતો પણ જોયો હતો, એટલે તે પ્રત્યુત્તરમાં બોલી કે;—“મારી દોઢડાહી બાધ ! આ એ પૈસાનું માંસ ગયું તેની કાંઈ વધારે ચિંતા નથી; એ તો બીજું પણ મળશે પરંતુ તે પોતાની મૂર્ખતાની સીમા કરીને દ્રવ્ય, જ્વર અને પતિ ત્રણેને ખોષ દીધાં છે, તે તને આ જન્મમાં મળવાં તો અશક્ય છે. જે હતું તે બધું ચાલ્યું ગયું, છતાં નિર્લજ્જ દશામાં હાથથી લજ્જન રક્ષણ

કરી તું કોની વાટ જોતી ઊભી છે વાર ? હવે સુખ માટેની તારી સર્વ આશાઓ વ્યર્થ છે.”

માછણુના આ શબ્દો સાંભળી વસુકુમારી નિશ્ચયપૂર્વક બાણી મધ્ય કે, “મારો જીવ મને દગો દઈને દ્રવ્ય લઈ પલાયન કરી ગયો છે !” અને તેથી એ વેળાએ તેના હૃદયમાં જે પશ્ચાત્તાપ થયો, તે ખરેખર અપૂર્વ હતો. એ પછી અહુ વિચાર કરીને પોતે ઉન્માદિની હોવાનો દંભ કરી તેણે પોતાના ક્રોધને છૂટા કરી નાખ્યા અને નમાવર્યામાં જ પાસેના એક ગામમાં તે પેસી ગઈ. એને ખરી ઉન્માદિની બાણી લોકોએ તેના નગરનો પત્તો મેળવી પકડીને તેને પાછી તેના પતિ પાસે મોકલી દીધી. તેના પતિએ તેની આવી દશા જોઈને આનંદથી તેનો સ્વીકાર કર્યો અને ઔષધોપચારથી તેના ઉન્માદને દૂર કરી દીધો.

આ પ્રમાણેની વસુમતીની વાર્તા સાંભળાવીને મેં મારી પ્રિય-તમાને કહ્યું કે;—“જુઓ સુંદર ! એમાંથી એટલા જ સારું ચઢણ કરવાનું છે કે, એ સ્ત્રી મહાચતુર હોવાથી જ પાછી પોતાના પતિ-ગૃહની સ્વામિની થઈ શકી. પરંતુ જો તમે તમારા ગૃહને ત્યાગી દેશો, તો તમારી સ્ત્રી દશા થશે, એની કરી કલ્પના અત્યારે કરી શકાતી નથી. કારણ કે, જે જે અન્યાયોએ અત્યાર સુધીમાં પોતાના વિવાહિત પતિના ગૃહનો ત્યાગ કર્યો છે, તેમનો સર્વ પ્રકારે નાશ અને નાશ જ થયો છે. એ વિશેના સહસ્રાવધિ ઇતિહાસ ઉપલબ્ધ છે. ચોર અને જીરના ગામ કદી વર્યાં નથી અને વસવાતાં પણ નથી. હું એક સાધારણ સૈનિક અને લુખ્યો સિપાહી બાઈ છું, એટલે તમારો નિર્બંધ તમારી કુલીનતા પ્રમાણે મારાથી ચલાવી શકાશે કે કેમ, એનો પ્રથમ તમારે વિચાર કરવાનો છે.”

તે મારી પ્રિયતમા આ પ્રમાણેનો મારો ઉપદેશ સાંભળીને કાંઈક કે પાપમાન થઈને બોલી કે;—“ડૉક્ટર સાહેબ ! મેં તમારા સર્વ સુજોની પરીક્ષા કર્યા પછી જ મારી લજ્જાના ભોક્તા તમને બનાવ્યા

છે; અને તેટલા માટે હવે અંતકાળ પર્યન્ત આપના સમાગમનો સ્વતંત્ર અને યથેચ્છ આનંદ ભોગવવા વિશેનો મારો દૃઢ નિશ્ચય થઈ ગયો છે. હું જ્યારે મારા સર્વસ્વને ત્યાગવાને તૈયાર છું, તો તમારે હવે આવી નપુંસકતા બતાવવી ન જોઈએ. તમારી આ ચેષ્ટા પુરુષોચિત નથી.”

આવી રીતે તેણે અત્યંત આગ્રહ કર્યા છતાં જ્યારે મેં તેની ઇચ્છાનો સર્વ પ્રકારે અસ્વીકાર કર્યો એટલે તે દૂસ્કાં ભરી ભરીને રડવા લાગી. મને પણ દયા આવી ગઈ અને તેથી તેને શાંત પાડવામાં આખી રાત વીતાડી દીધી. પ્રભાતમાં પોતાને ઘેર જતી વેળાએ તે કહેવા લાગી કે;—“ડોક્ટર સાહેબ! તમે મને જેવો દગો દીધો છે, તેવો દગો તમને ઇશ્વર આપશે! એ વિશે તમારે નિશ્ચય રાખવો. હવે આપણો મેળાપ થવો અશક્ય છે. અજો એ દિવસથી મારો પતિ બીજો ગામ ગયો છે તેથી અહીં પણ અવાપું અને ન્હાસી જવાનો હજી સારો લાભ છે; કારણ કે, તે આવતી કાલે આવવાનો છે. આવો પ્રસંગ ફરી ફરીને મળી શકવાનો નથી. માટે આજ રાત્રે મારે ઘેર આવીને મને પોતાના અંતિમ સમાગમસુખનો લાભ આપી જશો, તો મોટો ઉપકાર થશે.”

અનંગભદ્રા! ત્યાર પછી સંધ્યાકાળે હું તેની ઇચ્છા પ્રમાણે તેને ઘેર ગયો અને તેણે મારો નિત્ય કરતાં પણ ઘણો જ સારો સત્કાર કર્યો. ત્યાર પછી તે તુલસી, ગંગાજળ અને ચોખા આદિ વસ્તુઓ મારી આગળ લાવીને કહેવા લાગી કે;—“ડોક્ટર સાહેબ! હવે જરાક સૂક્ષ્મ વિચાર કરીને કહો કે, તમે મારો અંગીકાર કરો છો કે નહિ?”

“મારો આ પ્રમાણે કરવાનો જરા પણ વિચાર થતો નથી; અને તમને પણ એ પ્રમાણે ન કરવાનો જ મારો આગ્રહપૂર્વક ઉપદેશ છે.” મેં મારા પૂર્વના અભિપ્રાયને જ પુનઃ વ્યક્ત કરી બતાવ્યો.

મારા મુખમાંથી આ શબ્દો નીકળતાં જ કોંઈથી તે કંપવા લાગી અને મને હાથ ઝાલીને પોતાના અંતર્ગૃહમાં લઈ જઈ દારીને બહાર કાઢીને તેણે બારણાં અંદરથી વાસી દીધાં. ત્યાર પછી પોતાના હાથમાં એક તીક્ષ્ણ છૂરી લઈને તે પોતાનું ગળું કાપવાને તૈયાર થઈ

મધ. તેની આ વિલક્ષણ એટલાને જોઈને હું તો ગર્ભગણિત જ થઈ ગયો; અને બીજા કાંઈને મદદે યોગાવવાનો વિચાર કરવા લાગ્યો, પણ હું કેવી અવસ્થામાં હતો એનું બાન થતાં તે વિચારને મંડી માળ્યો. કારણ કે, જો તે જ માણસો મને આમ પારકા ધરના એકાંત ભાગમાં ધુસેલો જોઈને મારવા મંડી જાય તો ? આવા ભયથી લાચારીએ મેં જ હિમત લાવીને તેના હાથમાંથી છરી છીનવી લીધી અને તેને શાંત થવા માટે હું અનેક પ્રકારની વિનંતિ કરવા લાગ્યો પરંતુ એથી શાંત થવાને બદલે વિશેષ આક્રોશ કરીને વધારે અને વધારે મોટે સાદે બોલવા મંડી મધ. મારા શરીરમાં કંપ થવા લાગ્યો અને મારી શુદ્ધિ બહાર મારી ગઈ. ત્યાંથી છૂટવાનો બીજો કાંઈ પણ ઉપાય ન જણાયાથી એવો પણ ભય થયો કે, જો ધરનો માલિક આવી લાગશે, તો અહીં અને અત્યારે જ મારા સો વર્ષ પૂરાં કરી નાખશે, અથવા તો નાક કાપીને જન્મમારની ખોડ આપી દેશે. છેવટે મેં આત્મહત્યાનો વિચાર કર્યો; પરંતુ પુનઃ નરકવાસનું સ્મરણ થતાં તે વિચારને ફેરવી નાખ્યો. તે સાથે એવો વિચાર પણ આવ્યો કે, જ્યાં સુધી આપણે ચકડાયા નથી, ત્યાં સુધી તો ધૈર્યનું અવલંબન કરવું જ; કારણ કે, પુરુષના ધૈર્યની સત્ય પરીક્ષા આવા સંકટના પ્રસંગમાં જ થાય છે. છતાં જો તેવો જ પ્રસંગ આવી લાગશે, તો આત્મહત્યા કરવામાં શો વિલંબ થવાનો હતો વાર ? આવી ધારણાથી મેં પુનઃ તેને સમજાવીને શુદ્ધિમાં લાવવાના અનેક પ્રયત્ન કર્યા, પણ તે હકવાદિની એકની બે થઈ નહિ. અંતે જ્યારે તેની છરીથી હું મારું પોતાનું ગળું કાપીને મરી જવાને તૈયાર થઈ ગયો, ત્યારે જ કાંઈક શાંત થઈ મારો હાથ આલીને કહેવા લાગી કે:—

“આજ તમારો પુરુષાર્થ કે ? આમ આત્મહત્યા કરીને અકાળે મરી જવાથી શું ફળ મળવાનું હતું વાર ?”

“જો તમે આ ક્ષણે જ મને અહીંથી જવા દેશો તો તો ઠીક છે; નહિ તો લોકોને આપણી ફજેતી જોઈને તાળીઓ વગાડતાં જોઈ અને શરમભરેલી જિંદગીથી બચવું, એના કરતાં આમજ જાળવીને

પોતાના હાથે મરી જવાનું હું વધારે પસંદ કરું છું.” મેં ઈનના-
દર્શક અને નિઃશ્વાસમક ગંભીર વાણીથી કહ્યું.

“ડોક્ટર સાહેબ! આજની ઘટના એવી થઈ છે કે, હવે આપ-
ણને સુખ કે વિલાસભોગ ભોગવવાનો અવસર તો નથીજ મળવાનો;
કારણ કે આપણા મરણની ઘટિકા બહુ જ પાસે આવી લાગી
છે. એટલા માટે આ નશ્વર દેહમાં જ્યાં સુધી પ્રાણપક્ષીનો નિવાસ
છે, ત્યાં સુધી અહીં જ બેસો અને અહીંથી જવાની આજ્ઞાનો ત્યાગ
કરો. કારણ કે, જેવી રીતે એક સરદારની સ્ત્રી પોતાના પતિ, પુત્ર,
અને દાસી એ સર્વને સાથે લઈને જ મરણના માર્ગમાં મંડી હતી,
તેવી રીતે હું પણ તમને સાથે રાખીને જ મરવાની છું; તમારા જેવા
સહચારી વિના નરકના ભયંકર માર્ગનો પ્રવાસ હું એકલી જ કરી
શકું તેમ નથી.” તે સુંદરીએ વિકટ રિમત કરીને કહ્યું.

કોઈ રીતે રાત વીતી જાય અને સૂર્યોદય થાય એવા હેતુથી મેં
કહ્યું કે;—“તે સ્ત્રી પોતાના પતિ, પુત્ર, જનર અને દાસી આદિ સર્વને
સાથે લઈને કેવી રીતે મરણ પામી હતી, તે કયામામ જો અડચણ
ન હોય, તો કૃપા કરીને મને સંભળાવશો ?”

મારી પ્રાર્થનાને માન્ય કરીને તે સુંદરી તે સ્ત્રીની કથા વર્ણવતી
કહેવા લાગી કે;—

મદિરાક્ષીની વાર્તા

ડોક્ટર સાહેબ! પ્રતિષ્ઠાનપુર નામક નગરમાં પૂર્વે એક સરદાર
રહેતો હતો. તેનાં માતાપિતાનો સ્વર્ગવાસ થયા પછી તેણે કેટલાક
દિવસ સુધી ગૃહમાં જ બેસીને જે પોતાની વડિલોપાજ્ઞિત સંપત્તિ
હતી તે નાના પ્રકારના આનંદોવશાસમાં ખર્ચીને પૂરી કરી નાખી.
એ પછી તેના મનમાં એવો વિચાર આવ્યો કે, ‘આ તારુણ્યમાં હું
વિષયક્ષંપટ થઈને આમનો આમ બેસી રહીશ, તો વૃદ્ધાવસ્થામાં અજ
વજની મહા વ્યથા ભોગવવી પડશે; એટલા માટે અત્યારે શરીરમાં
સામર્થ્ય છે તેવામાં જ દ્રવ્યોપાજ્ઞિતનો પ્રવાસ કરવો જોઈએ.’ આવો

વિચાર કરીને તેણે પોતાની પત્ની તથા દાસીને કહ્યું કે;—‘હું બ્યવસાય માટે કોઇ અન્ય સ્થાનમાં જઈ છું, એટલા માટે આપણા બાળકની તમે બન્ને મળીને સંભાળ રાખજો. હું ધન મેળવીને અનતા લગી સત્વર જ પાછો આવીશ.’ આમ કહીને તે ત્યાંથી અન્યત્ર જવાને ચાલ્યો ગયો.

તેની સ્ત્રી મદિરાક્ષી મહા સુંદર અને તરુણ હોવાથી પતિના પ્રયાણ પછી એક પંજાબી સૈનિક સાથે તેણે પ્રેમસંબંધ કર્યો. પંજાબી સૈનિક પણ સુંદર, તરુણ અને બળવાન હોવાથી દિવસે દિવસે બન્નેનો પરસ્પર પ્રેમ વધતો ગયો અને બન્ને વિષય-લંપટતાનાં જળમાં વધારે અને વધારે જાડાં જાતરતાં ગયાં. એક દિવસ તેની દાસી નદીએ કપડાં ધોવાને મઠ હતી અને તેનો દીકરો બહાર રમવાને ગયો હતો, એટલે એ પ્રસંગને સાધી મદિરાક્ષી પોતાના પંજાબી ચરને ઘરમાં લઇ આવી. એટલામાં અકસ્માત તેનો પુત્ર ઘરમાં આવી લાગ્યો અને પોતાની માતાને પરપુરુષ સાથે એક પલંગ પર જોડીને કહેવા લાગ્યો કે;—‘મા ! આજકાલ આ કોણ નવીન પુરુષ આપણા ઘરમાં આવે છે અને આજે તું એની સાથે નિમગ્ન થઇ છે તેનું શું કારણ વાર ? મેં સાંભળ્યું છે કે, આ નિંદ્ય કર્મ ધણકોના પ્રાણ લે છે અને પ્રતિજ્ઞાની સર્વાથા હાનિ કરી નાખે છે. એટલા માટે મારા પિતાશ્રી જ્યારે પાછા ઘેર પધારશે, તે વેળાએ તેમને હું આ સર્વ વૃત્તાંત કહી સંભળાવીશ અને તમે બન્નેને યોગ્ય શિક્ષા કરાવીશ.’ પુત્રના મુખમાંનાં આ વાક્યો સાંભળી હૃદયમાં અત્યંત ભયભીત થઇને મદિરાક્ષીએ પોતાના જરને ધસારાથી સૂગવી દીધું કે;—‘હવે વિલંબ ન કરતાં આના પ્રાણનો નાશ કરી નાખો, નહિ તો આ બધો જાડો ફોડો નાખશે અને તે આપણુ બન્નેના પ્રાણ લઇ લેશે !’ આટલું કહીને જ તે અટકી નહિ, પણ તત્કાળ તેણે એક ખંબર લાવીને પોતાના જરના હાથમાં આપ્યું, અને પુત્રને ભૂમિપર પછાડીને કહ્યું કે;—‘આ આપણો બાપ થવા આવ્યો છે, માટે હવે મનમાં લેજામાત્ર પણ દયા ન લાવતાં આનો વધ કરી નાખો, નહિ તો

એ આપણા બન્નેના નાશનો હેતુ થઈ પડશે!" માતાનો આવે રંગ જોઈને તે પુત્ર અત્યંત બચબીત થઈ હાથ જોડીને માતાને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો કે;-"માતા! માફે મરણ ન નીપજવો. તમે બન્ને હમેશાં મમે તેમ વર્ત્યાં કરો, તો તે માટે મારી ના નથી. હું પ્રાણ જતાં પણ આ વાત મારા પિતાને કહીશ નહિ. વળી હું તને કાશીની યાત્રાએ લઈ જઈશ અને સદાસર્વદા તારી જ આજ્ઞાનું પાલન કરીશ." આવી રીતે તેણે અનેક પ્રકારે માતાની પ્રાર્થના અને આજ્ઞાવતા કરી, પણ તેનું તે કામાંધ અને નિર્દય નારીના હૃદયમાં કશું પણ પરિણામ થયું નહિ. તે દુષ્ટાએ રાક્ષસીનો અવતાર ધારીને તે ક્ષણે જ પોતાના હાથે જ પોતાના પુત્રનું ગળું કાપી નાખ્યું. અઘાપિ દિવસ હોવાથી પુત્રના જળને તેણે દોર માટે જે નીચેના એક ઝોરડામાં ધાસ અને બળતણ વગેરે વસ્તુઓ રાખવામાં આવતી હતી તે ઝોરડામાં રાખી દીધું. એ પછી થોડીવારમાં જ દાસી કપડાં ધોઈને ઘેર આવી પહોંચી અને તેણે છોકરાને ન જોઈને શેઠાણીને પૂછ્યું કે;-"આપણો બાપુ ક્યાં ગયો વાર?" શેઠાણીએ આંખો ફેરવીને જવાબ આપ્યો કે;-"હમણાં જ મારી માનું માણસ આવ્યું હતું તે તેને મોજાળમાં લઈ મળ્યું-એ ચાર દિવસ રહીને તે પાછો આવશે!" શેઠાણીનું આ ઉત્તર સંભળી ન બાસ-વાથી દાસી બાપુને આમતેમ શોધવા લાગી, એટલામાં ગાય આવી અને તેને માટે ધાસનો પૂજો કાઢવા તે ઝોરડામાં જતાં ત્યાં બાપુનું મડદું પડેલું તેના જોવામાં આવ્યું. હૃદયમાં અત્યંત શોક થવાથી તે જળને આલિંગન આપીને દાસી મોટા સ્વરે વિલાપ કરવા લાગી, અને બોલી કે;-"જો શેઠ આવશે, તો આનો શો જવાબ આપીશ?" દાસીનો રોદનધ્વનિ સાંભળી મદિરાક્ષી ત્યાં આવી અને તેણે દાસીને જળને ખોળામાં રાખી વિલાપ કરતી બેઠેલી જોઈ. તત્કાળ તેણે પોતાના જીરને બોલાવ્યો અને કહ્યું કે;-"અત્યારે અને આ ક્ષણે જ આ દાસીનો પણ જીવ લેવો જ જોઈએ; કારણ કે, એ જીવશે, તો આ વાતની હેઠા કરીને આપણુ બન્નેનો જીવ લઈ લેશે." આ વાત

સાબળતા જ તે પાપી જરે તે ભલી દાસીની છાતીમાં તત્કાળ ખંજર મોકળાને તેના પ્રાણનો પશુ ભોગ લીધો. તે બન્નેનાં મડદાંને ત્યાં જ પડતાં મૂકીને પાછાં તેઓ થથેચ્છ વર્તન કરવા લાગ્યાં.

બાવિનો પ્રતિકાર કદાપિ થઇ શકતો નથી, એ નિયમાનુસાર મદિરાક્ષીનો સ્વામી પણ એ જ વેળાએ અચાનક આમાંતરથી ઘેર આવ્યો પહોંચ્યો. તેણે આવતાની સાથે જ પોતાની પત્નીને પૂછ્યું કે;—“આપણો આખ્ર ક્યાં છે વાર?” એના જવાબમાં દુષ્ટ દારાએ જણાવ્યું કે;—“દાસી તેને લઇને મારી માને ઘેર ગઇ છે; અને તેઓ ચાર છ દિવસ પછી આવવાનાં છે.” પિતાનો પુત્રમાં અતિશય પ્રેમ હોવાથી અને પુત્રને જોવાની તેની ઇચ્છા બળવતી થએલી હોવાથી તેણે પોતાનાં સાસ-રિયાંના ગામ લાણી તેને લાવવા માટે કાસદને મોકલવાની તૈયારી કરવા માંડી. આવી સ્થિતિ જોઇને સ્ત્રી કહેવા લાગી કે;—“હવે બે ચાર દિવસમાં શું ખાટું મોળું થઇ જાય છે કે વળી કાસદ મોકલો છો? હજી તો કાલે જ ગયો છે; જો ઊતાવળ હોય તો બે દિવસ પછી બોલાવી લેજો. અત્યારે જ પાછો બોલાવીશું, તો મારા પીય-રિયાંને ખોટું લાગશે.” સરદારને પણ પત્નીની આ વાર્તા યોગ્ય લાગવાથી તે શાંત થઇને બેસી રહ્યો. ત્યાર પછી રાત્રિના સમયે તે સ્ત્રીએ વિચાર કર્યો કે;—“જો આજની રાતમાં જ આ પીટયા ધણીનું કાસળ નહિ નીકળે, તો આવતી કાલે મોટો ગજબ થઇ જશે.” આવી ધારણાથી તેણે નાના પ્રકારનાં ભોજન તૈયાર કરીને તેમાં પ્રાણહારક વિષ મેળવી દીધું અને સ્વામીને પોતાના હાથે સ્નાન આદિ કરાવીને જમવા માટે બેસાડ્યો. વિષ એવું તો પ્રબળ હતું કે, તે સરદાર અડધો જમ્યો એટલામાં તો તેના મુખમાં શુષ્કતા થતાં તેનો જીવ મુંઝાવા લાગ્યો અને તેથી પીવાનું પાણી તેણે માગ્યું. ‘પાણીનો છાંટો પણ ઘરમાં નથી’ એમ કહી ગાગર લઇને તે જરિણી પાણી ભરવાને ક્વા પર ચાલી ગઇ. પાછળ તે બિચારા સરદારને અત્યંત પીડા થવાથી ‘વખતે નીચે ગાય માટે પાણી ભરી રાખ્યું હશે તેમાંથી થોડુંક પાણી

પીને શાંત થઈશ.' એવી આશાથી તે હાથમાં દીવો લઈને ધાણવાળા ઝોરડામાં ગયો, તો ત્યાં તેણે દાસી અને પુત્ર બંનેનાં મૃત શરીરોને પડેલાં જોયાં. પુત્રના શબને આલિંગન આપી 'મારો બાબુ, મારો બાબુ !' એ પ્રમાણે આક્રોશ કરી તેણે પણ ત્યાંજ થોડા વખતમાં પોતાના પ્રાણ ત્યાગી દીધા ! મદિરાક્ષી આખી રાત પોતાના જીવ સાથેના વિશ્વાસમાં વીતાડીને પ્રાતઃકાળે ધરમાં આવી અને જોયું તો પોતાના કરેલા વિષપ્રયોગના પ્રતાપથી પુત્ર અને દાસી પ્રમાણે તે પણ ચમકામના માર્ગને પ્રવાસી થઈ ચૂક્યા હતા. તેના આનંદને અવધિ થયો.

ત્યાર પછી ખંજરથી પોતાના પતિનું ગળું કાપીને તે પાપિની મોટા સાદે રડી રડીને પોકાર કરવા લાગી કે;—“દોડો રે દોડો—આ પીટયા ચોરોએ અમારું તો સત્યાનાશ કાઢી નાખ્યું—આપલિયારે—નખખોદ વાળી નાખ્યું !” આ પોકાર સાંભળીને પાડોશીઓ અને આસપાસના બીજા લોકો ત્યાં એકઠા થઈ ગયા અને તેઓ અનેક પ્રકારે તેના મનનું સાંત્વન કરવા લાગ્યા. તે રંડાએ કાંઈક કાંઈ પણ ન સાંભળતાં પોતાના અત્યંત દુઃષ્ટ કર્મને છુપાવવા માટે પતિના શબ સાથે બળીને સહગમન કરવાની તૈયારી કરવા માંડી, અને પોતે પુરુષનો પોશાક પહેરી પોતાના સ્વામીના અશ્વ પર બેસીને વાજતેજાજતે સમશાનમાં જઈ પહોંચી. એ વેળાએ એ તમાશાને જોવા માટે નગર-માંનાં નાનાં મોટાં બધાં માણસો આવીને એકઠા થયાં હતાં. એ લોકોના સમુદાયમાં તેનો જીવ પણ હતો. તેને પોતા પાસે બોલાવીને તે સ્ત્રીએ કહ્યું કે;—“આ ચાર મનુષ્યોનો નાશ કેવળ તારા કારણથી જ થયો છે, એટલા માટે હવે મને છવટનો એકવાર ભેટી લે.” તે જીવ તેની પાસે ગયો એટલે તત્કાળ તેણે તેને સળગેલી ચિતામાં ખેંચી લીધો અને એવી રીતે પાંચ મનુષ્યોનો એક સાથે અંત આવી ગયો.

ડોક્ટર સાહેબ ! આ કથાનો સારાંશ એટલો જ છે કે, જેવી રીતે એ મદિરાક્ષીએ વિષયતંપટના અને પ્રતિજ્ઞા માટે બીજા ચાર

મનુષ્યોને લઈને પોતાના પ્રાણનો ત્યાગ કર્યો હતો, તે પ્રમાણે જ હું પણ અમુક મનુષ્યોને સાથે લઈને જ મરવાની છું. તમે મારા હાથમાં આવો, એટલા માટે મેં ધણા કાળનો અને દ્રવ્યનો ભોગ આપીને અનેક યત્ન કર્યા અને છેવટે તમે મારા હાથમાં આવ્યા તો ખરા, પણ આ દુષ્ટ આચરણથી બહુધા મારી પ્રતિષ્ઠાનો નાશ તો થઈ જ ચૂક્યો. હવે આ વાર્તા મારા પતિના કાને જતાં મારા પ્રાણનો નાશ થશે, એમાં તો સંશય નથી જ. અર્થાત્ કદાચિત્ આ મૃદને ત્યાગી તમારી સાથે નહાસી જવાથી કદાચિત્ પ્રાણ બચે, એવી આશાથી મેં તમને એ પ્રાર્થના કરી; પણ તમે તો કાંઈ માનતા જ નથી; એથી હવે ફળેતો કરાવીને પતિના હાથે મરવું તેના કરતાં અત્યારે તમને સાથે લઈને મરી જવું, એ મારા વિચાર પ્રમાણે વધારે સાફ છે. કારણ કે, આવી રીતે મરવાથી પાછળ લોકો એટલું તો જરૂર બોલશે જ કે, “રાંડ મરી તો ગઈ, પણ ધગડાને સાથે લઈને મુઠ!” કારણ કે, પુરુષો માત્ર ગરબના સાથી અને પ્રેમરસ ચાખી નિર્દયતાથી પરનારીનો નાશ કરનારા જ હોય છે.

હે અનંગભદ્રા ! તેની આ વાણી સાંભળીને હું કહેવા લાગ્યો કે, “સુંદરી ! તેં જેવી રીતે મને આ મદિરાક્ષીની કથા કહી સંભળાવી, તેવી જ એક કથા હું પણ તને કહી સંભળાવું છું, તે સાંભળીને પછી તારે જે કાંઈ કરવું હોય તે પુશીથી કરજે.” એના ઉત્તરમાં તે બોલી કે:—“પ્રાતઃકાળ સુધીનો સમય આપણો છે, માટે ત્યાં સુધીમાં જે કાંઈ પણ કહેવું હોય તે આનંદથી કહો.” એ ઉત્તર સાંભળી હું તેને નીચેની કથા સંભળાવવા લાગ્યો:—

રાજકુમાર રક્તસેનની કથા

સુંદરી ! પૂર્વે કારમીર દેશમાં સંજયસેન નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને એક પુત્રનો ઇશ્વરકૃપાથી લાભ થયો અને તેનું રક્તસેન નામ રાખી રાજાએ મોટો ઉત્સવ કર્યો. ત્યાર પછી જેમ જેમ તે રાજકુમાર વયમાં મોટો થતો ગયો, તેમ તેમ અનુક્રમે સર્વ

વિદ્વાકળમાં પણ નિપુણ થવા લાગ્યો. વયમાં આવ્યા પછી એકવાર રાજકુમારના મનમાં એવો વિચાર આવ્યો કે;—“જ્યાં સુધી મારા પિતાજી હયાત છે અને રાજ્ય તથા સ્ત્રી સંતાન આદિને સંભાળવાનો ભાર મારા માથા પર નથી આવી પડ્યો, ત્યાં સુધીમાં પ્રવાસ કરીને સર્વ દેશો ભ્રમ આવીએ તો સાફ. નહિ તો આ બધો ભાર માથા પર આવી પડ્યા પછી આ મનની આશા મનમાં જ રહી જશે.” એ પછી પોતાનો એ વિચાર પિતાને જણાવીને તેણે તેની પાસેથી પ્રવાસમાં જવાની આજ્ઞા માગી. પિતાને એ એક જ પુત્ર હોવાથી તેની એવી આજ્ઞા આપવાની હિંમત ચાલી નહિ; પણ પુત્રનો અત્યંત હઠ ભેદને છેવટે સાથે બહુ દ્રવ્ય અને મોટી ફોજ આપીને તેણે રાજકુમારને પ્રવાસ કરવાની આજ્ઞા આપી. એ વેળાએ રાજકુમારે કહ્યું કે;—“પિતાજી! જો આ સેના આદિ સાથે હશે, તો મારાથી સત્વર આવી શકાશે નહિ, માટે મને એકલા જવાની જ અનુમતિ આપો.” રાજાએ કહ્યું કે;—“વત્સ! પ્રવાસમાં પગે ચાલવું અને પોતાના હાથે ભોજન બનાવીને ખાવું, એ તારા જેવા સુખી રાજકુમારથી બની શકવાનું નથી. જો માણસો સાથે હશે, તો તું સર્વ પ્રકારે સુખી રહીશ.” રાજકુમારે નાના પ્રકારે પિતાને સમજાવી સાથે બહુ દ્રવ્ય લઈને છેવટે એકલા જ અઘાડઠ થઈને પ્રવાસનો આરંભ કરી દીધો. નીકળતી વેળાએ તેણે પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે,—“કદાચિત્ માર્ગમાં આ દ્રવ્ય લૂટારાઓ લૂટી જશે, તો મારે ભૂખે મરવું પડશે.” એ કારણથી પોતાના રાજકોષમાં જૂના વખતના પૂર્વજોના બે મહામૂલ્યવાન લાલ હતા, તે તેણે પોતાની સાથે લઈ લીધા અને તે લૂટારાઓના હાથમાં ન જાય એટલા માટે પોતાની બન્ને જંઘાઓને ચીરી તેમાં તેણે તે લાલોને છુપાવી રાખ્યા અને ચામડીને શીવી લઈ મલમથી ધાને રૂઝાવીને તે પ્રવાસ માટે નીકળી પડ્યો.

રાજકુમાર પ્રવાસ કરતો અનેક દેશોનું અવલોકન કરતો ચાલ્યો જતો હતો એવામાં કેટલાક દિવસ પછી માર્ગમાં રાજધાનીનું એક

નગર આવ્યું અને ત્યાં જઈને તે ધર્મશાળામાં જતર્યો. લગભગ એક પ્રહર રાત્રિ વીતી હશે તે વેળાએ એક તરુણ અને અત્યંત રૂપવતી વેશ્યા સોળ શૂંગર સજીને પોતાના પ્રિયકરને ઘેર જતી હતી. તેના ધગમાંના ઝાંઝરનો ઝમકાર રાજકુમારના કાનોમાં આવી અથડાયો અને તે સાંભળતાં જ રાજકુમાર મોહમુગ્ધ થઈ ગયો. તેને કુલીન કામિની ધારીને ‘જે મને એકવાર એ સુંદરીના સમાગમનો લાભ મળે, તો અહોભાગ્ય !’ એવા પ્રકારની આશાને તે હૃદયમાં ધારણ કરવા લાગ્યો. કેટલીકવાર પછી તે જ વેશ્યા તેનો પ્રિયકર ન મળવાથી પાછી પોતાનાં ઘર તરફ જતાં એ જ માર્ગમાં થઈને નીકળી. રાજકુમારે મદનાતુર થઈને સંકેતથી તેને પોતા પાસે બોલાવી અને તેના આશયને જાણી જઈને ચતુર વેશ્યા તત્કાળ આવીને તેના આસન પર બેસી ગઈ. રાજકુમારે તેનો તાંબૂલ આદિથી બહુ જ સારો સત્કાર કર્યો. તેને ચિકાસદાર અને સાથે મદનમૂર્તિ જેમને વેશ્યા કહેવા લાગી કે:- “સ્વામિન! આ ધર્મશાળામાં પડીને દુઃખ ભોગવો છો, તેના કરતાં મારું ઘર પાસે જ છે, ત્યાં પધારો, તો આપને સર્વ પ્રકારનાં સુખો મળી શકશે.” રાજકુમાર કામાતુર થએલો જ હતો અને વળી રમણીએ પોતે આવો આગ્રહ કર્યો એટલે તે તત્કાળ અપ્પાડ થઈ પોતાના સર્વ સાહિત્ય સહિત તે વેશ્યાના વિકાસમંદિરમાં ચાલ્યો ગયો.

તે બહુ દિવસ તે વેશ્યાના મંદિરમાં રહ્યો અને વેશ્યા તેને તેની ધ્રુવ પ્રમાણેનો વિષયરસ ચખાડી તેના ધનનું ધીમેધીમે હરણ કરતી ગઈ. તેના સર્વ ધનનો વ્યય થઈ ગયો છતાં તે સાવધ ન થયો. એક દિવસ તે રાજકુમાર નગન સ્નાન કરતો હતો એવામાં તેની જંઘાઓને સીવેલી જેમને તે વેશ્યાના મનમાં વિકલ્પનો સંચાર થયો. તે રાત્રે રાજપુત્ર નિદ્રાધીન થવા પછી તે સ્થળે હાથ ફેરવીને બેઠાં તે ભાગ કઠિન દેખાયા, એટલે બીજે દિવસે તે મોહિનીએ પ્રજયું કે:- “તમારી જંઘાઓના અમુક ભાગો બહુ જ કઠિન છે તેનું શું કરણ વારે?” લંપટતામાં જ્ઞાનભાનને ભૂલી ગયેલા ભોળા રાજ-

કુમારે લાલ છુપાવ્યાનો બધો વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો, એટલે વેશ્યાએ તરત પોતાની નથમાં નાખવા માટે તેમાંના એક લાલની માગણી કરી. રાજકુમારે કહ્યું કે;—“આવતી કાલે કાંઈ સારા શસ્ત્રવૈદને બોલાવી આ બાગને કપાવીને તને એક લાલ હું કાઢી આપીશ.” એમ કહીને તે ભોજન કરવાને બેઠો. રાત્રે તે મહા પશ્ચાત્તાપ પામીને પોતાના મનમાં જ કહેવા લાગ્યો કે;—“હવે જો હું વેળાસર સાવધ નહિ થાઉં, તો અવશ્ય આ વેશ્યા મારા પ્રાણનો ધાત કરી નાખશે.” આવો નિશ્ચય કરી બીજે દિવસે વૈદને ઘેર જવાનું નિમિત્ત કરી તે પોતાના અશ્વ પર આરઠ થયો અને વૈદને ત્યાં જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો. તે મદનમોહિની વેશ્યાએ પોતાના પિતાને બોલાવીને કહ્યું કે;—“તમે છુપાઇને આ પ્રવાસીની પાછળ પાછળ જાઓ અને એ જ્યાં મુકામ કરે ત્યાંથી તે જોઇ તરત પાછા આવીને મને એના સમાચાર આપો.” એમ કહી પ્રવાસના ખર્ચ માટે પૈસા આપી તેણે પોતાના પિતાને રાજકુમારની પાછળ રવાના કરી દીધો.

રાજકુમાર ત્યાંથી અશ્વને વાયુના વેગે ચલાવી કેટલાક દિવસ પછી એક બીજા દેશમાં જઇ પહોંચ્યો. ત્યાં પહોંચ્યા પછી તેણે પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે;—“આ નગરના રાજાને ત્યાં થોડાક દિવસ નોકરી કરી આ દરબારની રીતભાત જોઇને વાટ ખચી જોટલા પૈસા થાય એટલે પછી આગળ વધવું, એ સાફ છે.” આવો વિચાર કરી રાજાની સભામાં જઇને તેણે પ્રાર્થના કરી કે;—“મહારાજ ! હું અમુક દેશનો નિવાસી છું અને આપની કૃતિ સાંભળી આશ્રય મેળવવાની આશ્ચયી અહીં આવ્યો છું. એટલા માટે જો આશ્રય આપશો, તો આપનો મારા પર મોટો ઉપકાર થશે !”

રાજાએ તેની આકૃતિથી તેને કુશીન વંશનો જાણીને તેની ઐશ્વર્યતા પ્રમાણેની એક પદવી આપી પોતા પાસે રાખી લીધો. મદન-મોહિની વેશ્યાનો પિતા રાજકુમારના નિવાસસ્થાનને જોઇને પાછો પોતાની પુત્રી પાસે આવી લાગ્યો, અને તેણે તેને રાજકુમારનો સમસ્ત

વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો. તે વેશ્યા પોતાના અનેક દાસદાસીને સાથે લઈ નાના પ્રકારના ઉત્તમ વસ્ત્રાલંકાર ધારીને તે રાજની સભામાં ગયું; પોતે બહાર બિભી રહી અને પોતાના પિતાને તેણે રાજ પાસે મોકલ્યો. વેશ્યાના પિતાએ પુત્રીની શીખવણી પ્રમાણે રાજને પ્રાર્થના કરી કે;—“મહારાજાધિરાજ! આ તમારી રહામે જે તરુણ બેઠો છે, તે મારો જમાઇ છે. મારી પુત્રી અત્યારે તારુણ્યમાં આવેલી છે છતાં તેને ત્યાગીને આ જૂદા જૂદા દેશોમાં રખડતો ફરે છે, અને હું વૃદ્ધ થએલો હોવાથી મારાથી મારી પુત્રીનો ખર્ચ નિભાવી શકતો નથી. એ કારણથી આ ઠગ જમાઇનો પત્તો મેળવી એની ગૃહલક્ષ્મીને લઇને હું અહીં આવી લાગ્યો છું. તો કૃપા કરી એ પતિપત્નીનો સંપ કરાવી આપો એટલે હું સર્પના ભારને મારા માથાપરથી ઊતારીને ઘેર ચાલ્યો જઈ અને પ્રભુ ભજન-માં મારો કાળ વીતાડી શકું.” આ તેની પ્રાર્થના સાંભળી રાજએ તત્કાળ એ દાસીએને મોકલી તે વેશ્યાને એક જૂદા મહાલયમાં રહેવાની વ્યવસ્થા કરી આપી અને અનુચરોને તે બાંધને જે વસ્તુ જોઈએ તે લાવી આપવાની સખ્ત તાકીદ કરી દીધી.

રાજકુમાર પોતાની પ્રતિષ્ઠાને જાળવવા માટે એક પણ શબ્દનો ઉચ્ચાર ન કરતાં મૌનને જ ધારી રહ્યો. સભા વિસર્જન થવા પછી ઘેર આવી પોતાની તે જ મનોહારિણીને જોઈને તે કાંઈક સંતુષ્ટ થયો અને તેને પૂછવા લાગ્યો કે;—“તું અહીં મારી પાછળ શા કારણથી આવી છે વાર?” એના ઉત્તરમાં તેણે જણાવ્યું કે;—“પ્રથમ દિવસે તમને હું ધર્મશાળામાંથી મારે ઘેર લઈ ગયું, તે વેળાથી જ મારા મનથી મેં તમને મારા પ્રાણનાથ માની લીધા છે. તમે મારી પાસે પાછા આવવાની કબૂલાત આપ્યા છતાં વૈદને ત્યાંથી બારોબાર અહીં ચાલ્યા આવ્યા તે શા માટે? શું હું તમને મારી નાખવાની હતી કે?”

રાજકુમારે મનમાં કલ્પના કરી કે;—“આ વેશ્યા હોવા છતાં બળાત્કારે મને પોતાનો પ્રાણનાથ બનાવે છે, એથી સ્પષ્ટ જણાય

છે કે, એ અવસ્ય અહીં કાંઈ પણ દગાની રમત રમવાને જ આવેલી હોવી જોઈએ. અર્થાત્ એનાથી બહુજ સંભાળીને વર્તવાનું છે, નહિ તો નાશ નિકટમાં જ છે!” આવી કદપના થતાં તે પોતાના સેવકો સહિત બીજી મેડીપર જ રહેતો હતો અને કોઈ કોઈ વાર વેશ્યાની મેડીમાં આવતો હતો, અને તેની સાથે વિલાસ કરી પાછો પોતાના ભિન્ન શયનગૃહમાં આવ્યો જતો હતો. તે વેશ્યા રાજકુમારને મારીને તેની જાંઘમાંના એ લાલ કાઠી લેવાનો લાગ જોયા કરતી હતી. એવી રીતે કેટલાક દિવસ વીતી ગયા. એ સમયમાં તે રાજ્યના પ્રધાનપુત્ર અને આ રાજકુમારનો પરસ્પર ગાઠ મૈત્રીસંબંધ થયો હતો. એક દિવસે રાત્રે તે બન્ને મિત્રો રાજોદ્યાનમાં ગયા અને ત્યાં રાજકુમાર વિશેષ મદિરાપાન કરવાથી ઉન્મત્ત થઈ ગયો. એટલે પ્રધાનપુત્ર ગાડીમાં નાખીને તેને તે વેશ્યાના ગૃહમાં લાવ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે;— “બાઈ! તમારા પતિરાજ મદિરાપાનથી મદોન્મત્ત બની ગયા છે, માટે એમને શીતોપચારથી સાવધ કરો, એટલામાં ઘેરથી ભોજન કરીને હું હમણાં જ પાછો આવી પહોંચું છું.” એમ કહીને પ્રધાનપુત્ર પોતાને ઘેર આવ્યો ગયો. વેશ્યાએ રાજકુમારને અસાવધ અવસ્થામાં જોઈ પોતાના પિતાને બોલાવીને કહ્યું કે;—“અત્યારે અને આ ક્ષણે જ મને તે ઉપાયે થોડુંક કાતિલ ઝેર ક્યાંકથી લાવી આપો; એટલે આપણું કામ પાર પડી જાય!” તેનો પિતા બજારમાં ગયો અને ત્યાર પછી કદાચિત્ રાજકુમાર સાવધ થઈને છટકી જશે તો ઇચ્છા ફળી-જ્યત નહિ થાય એમ ધારીને જે પલંગપર રાજકુમાર પડ્યો હતો તે પલંગ સાથે મજબૂત દોરડાથી તેણે તેને જકડી લીધો. રાજકુમાર થોડી વારમાં જ સાવધ થયો અને જોયું તો મિત્ર પાસે નથી, અને વેશ્યાએ એવો સર્જક બાંધી લીધો છે કે છૂટવાનો ઉપાય નથી, એવી પોતાની નિરાધાર અવસ્થા તેના જોવામાં આવી. મનમાં અત્યંત ખેદ પામીને પોતાના પ્રાણને બચાવવા માટે તે વેશ્યાની અનેક પ્રકારે પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો, પરંતુ તે વજ્રહૃદયની વેશ્યાના મનમાં દયાનો ઉદ્ભવ

ન થયો. એટલામાં તેનો પિતા બળરમ્ભાથી ઝેર લઇને આવી પહોંચ્યો. તેને વેશ્યાએ કહ્યું કે:-“પિતાજી ! આ સાવધ થઇ ગયો છે, એટલે વિષપાન તો નહિ જ કરે; એટલા માટે વેગથી ચાલનારા એ ઘોડા તૈયાર કરીને લાવો; કારણ કે, કોઇ પણ પ્રયત્ને આના પ્રાણનો નાશ કરી આપણું કાર્ય સાધીને આપણે એ ઘોડાપર બેસી અહીંથી પલાયન કરી જઇશું!” તેની આ વાણી સાંભળી રાજકુમાર અત્યંત દીનતા-દર્શક સ્વરથી કહેવા લાગ્યો કે:-“સુંદરી ! તું મને જીવતો રહેવા દે એટલે તને જે વસ્તુની ઇચ્છા છે તે આપીને હું તારો મનોરથ પૂર્ણ કરવાને તૈયાર છું.” પરંતુ તે દુષ્ટ સ્ત્રી તેનું કાંઇ પણ ન સાંભળતાં આનમાંથી તદ્વાર કાઢીને તેનું ગળું કાપવાને તત્પર થઇ ગઇ. તે વેળાએ પુનઃ તે રાજકુમાર તેની પ્રાર્થના કરતો કહેવા લાગ્યો કે:-“હે રમણી ! અત્યારે જો તું મને જીવનદાન આપે, તો હું પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહું છું કે, હું તારું પાણિયદહણ કરીને તને મારી રાણી બનાવીશ અને તારી સર્વ ઇચ્છાઓ પૂર્ણ કરીશ. મને મારવાથી તને જે કાંઇ મળવાનું છે તે માત્ર એક જ વાર મળશે, પણ મને જીવતો રાખવાથી એવા અનેક વૈભવોને તું મરતાં સુધી ભોગવીશ. બકરીને કાપીને તેનું માંસ ખાવાથી માત્ર એકજ વાર તૃપ્તિ થાય છે અને તેના દૂધનું સેવન કરવાથી જન્મારો નીકળી જાય છે, એ તત્ત્વ તો તારા જાણવામાં હોવું જ જોઇએ. વળી મને મારવાથી તારા ચેતાના પ્રાણની હાનિનો સંભવ છે, એનો પણ તારે વિચાર કરવાનો છે; કારણ કે, હજી રાત ધણી બાકી છે. એટલે ગામના દરવાજા ઊધડ્યા વિના તને કોઇ બહાર જવા દેશે નહિ અને તેટલામાં મારો કોઇ મિત્ર આવી લાગશે, તો તને પકડીને મારી નાખશે, એટલા માટે મને ન મારતાં દરવાજા ઊધડવાનો વખત થાય ત્યાંસુધી મનને સ્થિર કરીને પેલા બાજદ્વાર બેસ અને હું જે એક કથા સંભળાવું તે સાંભળીને મનમાં કાંઇ દયા આવે, તો મને જીવનદાન આપજે અને નહિ તો જતી વેળાએ મારા ગળા પર તદ્વાર ફેરવીને ચાલી જજો.” વેશ્યાને પણ તેની આ

વાર્તા વિચારાંતે યોગ્ય જણાયાથી તે કહેવા લાગી કે;—“વાર ત્યારે ગિતા-વળથી તારી કથા કહી સંભળાવ,” એમ કહી હાથમાં નગ્ન અસિ લઇને તે બાજુ પર બેસી ગઇ, અને રાજકુમારે નિમ્ન લિખિત કથાનો આરંભ કરી દીધો;—

વિવરસ્થ વનિતાની વાર્તા

પૂર્વે અવંતી નામક નગરીમાં મત્સ્યેન્દ્ર નામનો એક શાહુકાર રહેતો હતો. તેનો ગોપીનાથ નામનો સેવક વયમાં તરુણ અને સ્વરૂપે અતિશય સુંદર હતો. તેનો મત્સ્યેન્દ્રના બાપારમાં ભાગ હોઇને તે લોહાની હુંડી પત્રોએ સ્વીકારતો હતો. તેની પાસે બહુ સંપત્તિ થવાથી તેના મનમાં પરણવાનો વિચાર સ્પુરી આવ્યો, પરંતુ પ્રમદાએ પાપિની અને બ્યભિચારિણી હોય છે, એવો તેનો નિશ્ચય થએલો હોવાથી પ્રથમ યોગ્ય પરીક્ષા કરી જો કોઈ સારી સ્ત્રી મળે તો જ તેની સાથે લગ્ન કરવું અથવા તો સ્ત્રીને એવા સ્થાનમાં રાખવી કે જ્યાં તેને પર પુરુષનું દર્શન જ ન થઇ શકે. આવા વિચારથી તે ગૃહસ્થે એક પર્વતના વિવરમાં ગૃહ ચણાવીને તેમાં અન્નોદક આદિની વ્યવસ્થા કરી રાખી. ત્યાર પછી કાશીમાં જઈને માત્ર એક વર્ષના વયની એક કન્યા સાથે લગ્ન કરી તેને તે વિવરસ્થ ગૃહમાં લઇ આવ્યો અને ત્યાં તેના રક્ષણ માટે બે દાસીઓ અને દૂધ પાવા માટે ધાવ મળીને ત્રણ સ્ત્રીઓને રાખી. કેટલાંક વર્ષ પછી તે કન્યા તારુણ્યમાં આવ્યા પછી ગોપીનાથ ત્યાં નિત્ય જઈને તે સ્ત્રીના યૌવનનો ઉપભોગ લેતો હતો. એકવાર તે બાપારના કાર્ય માટે કોઈ દૂરના દેશમાં ગયો હતો, અને એક દિવસ તેની પત્ની મુક્ત વાયુનો સ્વાદ લેવા માટે વિવરમાંથી બહાર આવી હતી. એટલામાં એક સરદાર પુત્ર શિકાર કરતો તે સ્થળે આવી જાયો અને તેના સૌન્દર્ય તથા તારુણ્યને જોઈને તેનામાં લુબ્ધ થઇ ગયો. તે વનિતા તે તરુણને પોતાના વિવરમાંના મંદિરમાં લઇ આવી. ત્યાં તેની સાથે ભોગ વિલાસ કરી તે પર્વતમાં પાછળના ભાગમાં ખીજે માર્ગ કરી ત્યાંથી તેણે તેને વિદાય કરી દીધો. ત્યાર

પછી તે સરદારપુત્ર નિત્ય તે માર્ગેથી આવીને તેની સાથે રંગ ભોગ કરતો હતો અને તેથી વખત જતાં તેમનો પરસ્પર અત્યંત માલ પ્રેમ બંધાઈ ગયો.

એક દિવસે તે સરદાર પુત્ર સાથે તે ઝીઝે ઝેવી સલાહ કરી કે;—“મારા ધણીને જીવથી મારી નાખીએ અને પછી આપણે નિર્ભયતાથી મદનના ઉદ્ધાનમાં વિહાર કરીએ. જે આમ નહિ કરીએ અને આપણા આ ગુપ્ત વ્યભિચારની વાત જે મારા ધણીના જાણવામાં આવશે, તો તે આપણુ બન્નેને અવશ્ય મારી નાખશે.” તેની આ ઇચ્છા જાણીને સરદાર પુત્રે કહ્યું કે; “ના હવે આવા વિચાર માત્રને પણ મનમાં લાવીશ નહિ. જે પતિએ આજ અનેક પ્રકારે તારૂં પાલન પોપણુ કર્યું છે, તેને તું મારી નાખવા ઇચ્છે છે, એ તારી કૃતિ યોગ્ય નથી. આ નિંદક કર્મ સર્વથા ત્યાજ્ય છે.” ઝેવી રીતે તેણે બહુબહુ બોધ આપ્યો, પણ તેને ધ્યાનમાં ન લઈને એક દિવસ પોતાના પતિને નિદ્રાધીન અવસ્થામાં અને અસાવધ જોઈ પોતાના જીરને પકડીને તે ત્યાં લઈ આવી અને ધ્યાનમાંથી તલ્વાર કાઢી તેના હાથમાં આપીને કહેવા લાગી કે; “લે તલ્વાર અને કરી નાખ ઠાર !” અચાનક મનમાં ઇશ્વરનો ભય થવાથી મૂર્ચ્છાગત થઈ સરદારપુત્ર ધરણીપર ઢળી પડ્યો. કેટલીકવાર પછી સાવધ થઈને તે બોલ્યો; કે “સુંદરી ! આ પાપાચાર મારાથી થવાનો નથી !”

જીરને ભયભીત થયેલો જોઈ તે નાગિનીએ તલ્વારને પોતાના હાથમાં લઈ એક જ વારથી પતિના શરીરના બે કટકા કરી નાખ્યા. તેની આવી ક્રૂરતાને પ્રત્યક્ષ નિહાળી તે સરદારપુત્ર કહેવા લાગ્યો કે, “આ પુરુષે અત્યાર સુધીમાં તારૂં લેશમાત્ર પણ અહિત કર્યું નથી. તારા માટે એ પોતાના કુટુંબ અને સર્વ મિત્રોને ત્યાગી આ અરણ્યમાં આવીને રહ્યો, અનેક કષ્ટો સહન કર્યાં અને તારા લાડકોડ પ્રેમમાં પણુ છેવટે તે જ પોતાને હાથે એ બિચારાના પ્રાણ લીધા. આની આવી અવસ્થા થઈ, અને મેં તો તારૂં કર્યું પણ કલ્યાણુ કર્યું”

નથી, તો પછી મારી તારા હાથે કાણુ જાણે બિવિધ્યમાં કેવી અવસ્થા થાય, એની અત્યારે કલ્પના પણ કરી શકાતી નથી. આપણા તને આજથી છેલ્લા રામ રામ છે !” એમ બોલી અત્યંત બયબીત થઇને તે સરદાર-પુત્ર ત્યાંથી પોતાને ઘેર જવા માટે પલાયન કરી ગયો. મરણ પતિનું ચવાથી અને જર છોડીને ચાલ્યો જવાથી તે સ્ત્રી ચિંતા અને પશ્ચાત્તાપથી ખૂરવા લાગી અને બુદ્ધિમાં એક પ્રકારનો ભ્રમ થતાં ઉન્માદિની થઇને કેટલોક બકવાદ પણ કરવા લાગી. અરણ્યમાં પતિના મરણ પછીથી અન્ન અને જળ આદિને ત્રાસ થતાં તે કાષ્ઠ ગામમાં જવા માટે ત્યાંથી નીકળી એટલામાં રસ્તામાં એક હડકાયું શિયળનું તેને કરડ્યું અને તેથી વધારે ગાંડી થઇને તે નાગી જ જંગલમાં બટકવા લાગી. તે આવી અવસ્થામાં જંગલમાં બટકતી હતી એવામાં એક દિવસે અવંતી નગરીનો રાજકુમાર ત્યાં યુગયા માટે આવી લાગ્યો અને તે તેની સુંદરતાથી મુગ્ધ થઇ તેને પોતાના મહાલયમાં લઇ આવ્યો. ત્યાં હડકવા લાગુ પડવાથી તે સ્ત્રીએ ઘણાકાને બટકાં ભર્યાં અને તેથી કેટલાંક માણસો મરી ગયાં. છેવટે રાજકુમારે તેને મારાઓના હાથમાં સોંપી ગામ બહાર મોકલીને તેનો શિરશ્ચેદ કરાવી નાખ્યો.

અનંગભદ્રા ! જોયું—કાષ્ઠ મનુષ્ય એ દુષ્ટ સ્ત્રી પાસેથી પાપનો બદલો ન લઇ શક્યો, તો છેવટે ધર્મરે પોતે જ ચમત્કારિક રીતે તેનો નાશ કરી નાખ્યો. એવી રીતે જ્યાં સુધી પાપનો ઘડો ભરાય છે, ત્યાં સુધી પાપીઓ મોજમજા કર્યા કરે છે અને જ્યારે તે ઘડો કાંઠા સુધી ભરાઇ જાય છે, એટલે પરમાત્મા તત્કાળ તેને ફેડી નાખે છે.

આ વાર્તા સંભળાવીને રક્તસેન તે વેશ્યાને કહેવા લાગ્યો કે—
“હે રમણી ! જો તું માત્ર પોતાના સ્વાર્થનો જ વિચાર કરી મને મારી નાખીશ, તો રાજા એ ખૂનનો બદલો તારી પાસેથી લેશે. અને ત્યાંથી ધાર કે, તું છૂટીશ, તો પણ પરમેશ્વરના હાથમાંથી તો તારો છૂટકો થવાનો નથી જ. એટલા માટે મારો ધાત કરવો, એ કૃત્ય તારા માટે કલ્યાણકારક નથી. આ મનુષ્યાવતાર જેવો સુખપૂર્ણ

અવતાર ખીજે કાંઈ પણ નથી, એટલા માટે તને જે વસ્તુ જોઈએ છે તે સે અને મને જીવતો રહેવા દે !” તેનાં આ વાક્યો સાંભળીને મદનમોહિની વેશ્યા કહેવા લાગી કે;—“તમને મારી નાખવાની મારી ખાસ ઇચ્છા નથી; પણ જો તમને જીવતા રાખીશ, તો તમે મારી ખરાખી કરી નાખશો, એમાં તો સંશય છે જ નહિ અને એટલા માટે તમારા પ્રાણ મારે અવશ્ય સેવા જ જોઈએ.” એના ઉત્તરમાં રાજકુમારે જણાવ્યું કે;—“પ્રમદે! આ કુકલ્પનાને હૃદયમાં સ્થાન આપતી જ નહિ; કારણ કે, સ્ત્રીહત્યા મહા પાપ છે એટલે હું તને મારવાનો નથી; છતાં તને મારા વચનમાં વિશ્વાસ ન આવતો હોય, તો મારી પાસેથી વચન સે; કારણ કે, ક્ષત્રિયો પ્રાણ જતાં પણ વચનનો ભંગ નથી કરતા, એ તો તું મારી રીતે જાણે છે. આટઆટલી પ્રાર્થના કરવા છતાં, જો તું મને મારી નાખીશ, તો શેઠ ધર્મકાન્તની પત્નીને જેવો અસહ્ય પશ્ચાત્તાપ થયો હતો, તેવો જ પશ્ચાત્તાપ તને પણ થશે અને તે વેળાએ પોતાનું જીવન પણ તને અકાર્ણ થઈ પડશે.” એમ કહીને રક્તસેને ધર્મકાન્ત શેઠની પત્ની વારુણીની કથાનો નીચે પ્રમાણે વિસ્તાર કર્યો;—

વ્યભિચારિણી વારુણીની વાર્તા

પૂર્વે રતનાવતા નગરીમાં ધર્મકાન્ત નામનો એક ધનાઢ્ય વ્યાપારી વસતો હતો. તેની વારુણી નામની સ્ત્રી અત્યંત વ્યભિચારિણી હોવાથી તેને સંતતિ થતી ન હોતી. તેના પતિએ અગણિત દ્રવ્ય ખર્ચીને તીર્થયાત્રા આદિ કરી, પણ તેનું કાંઈ પણ ફળ ન મળવાથી અંતે નિરાશ થઈને બેસી રહ્યો. ત્યારપછી એક દિવસ વારુણી પોતાના પતિને કહેવા લાગી કે;—“અહીંથી બાર ગાઉ ઉપરના પર્વત પર જગદંબા દેવીનું મંદિર છે, તેની માનતા માનવાથી અને તેને નૈવેદ્ય ચઢાવવાથી સંતતિ અવશ્ય થાય છે, એવો ઘણાકોને અનુભવ મળ્યો છે. એટલા માટે મારો એવો વિચાર છે કે, આપણે પણ ત્યાં જઈએ અને દેવીને નૈવેદ્ય ચઢાવી સંતાનસુખ મેળવીએ.” પોતાના પતિને

એવી ભૂલથાપ આપી ધરમાંનાં મૃત્યુવાન રત્નો, અને સુવર્ણલંકાર
 ધત્તાદિ પોતાના જીરના હાથમાં સોંપી માર્ગમાં ક્યાંય પણ લાગ
 જોઈને પતિને પરલોકમાં પહોંચાડી દેવાનો તેણે સંકેત કર્યો અને
 પોતાના તે દુષ્ટ હેતુને પાર પાડવા માટે તે પતિને આડી વાટમાંથી
 લઈ ચાલી. અડધો માર્ગ કપાયો ત્યાં સુધીને અસ્ત થયો અને તેવામાં
 વળી તે સ્ત્રીએ એવો ઠાંગ કર્યો કે;—“મારા પગમાં જખરો કાંટે।
 પેસી ગયો છે એટલે મારાથી એક ડગલું પણ આગળ ચાલી શકાય
 તેમ નથી!” પતિ તેને ખભે બેસાડીને ધીમે ધીમે ચાલવા લાગ્યો.
 એવામાં લગભગ દોઢ પ્રહર જોટલી રાત થવા આવી. તે વેળાએ તે
 સ્ત્રીએ કહ્યું કે;—“મને બહુ જ તરસ લાગી છે, મારા પ્રાણ નીકળી
 જાય છે, માટે ગમે ત્યાંથી પાણી લાવો અને મને પીવડાવો।” માર્ગથી
 જરાક દૂર એક કૂવો હતો ત્યાં ધર્મકાન્ત પોતાની પત્ની સહિત ગયો
 અને દોરી લોટા સાથે હોવાથી કૂવામાંથી પાણી કાઢીને પ્રથમ તેણે
 તે સ્ત્રીને પીવા માટે આપ્યું. ત્યાર પછી તે સ્ત્રી આમતેમની ફેટલીક
 વાતો કરીને વખત વીતાડી પોતાના ચારના આવવાની વાટ જોવા
 લાગી, પરંતુ તે આવ્યો નહિ એટલે જતી વેળાએ પાછું તેણે
 પાણી માગ્યું. ધર્મકાન્ત પાણી કાઢે તો હતો એટલામાં
 ધીમેથી તેની પાછળ જઈ તે પાતકી પ્રમદાએ પતિના ખભે પગ
 ચકડીને તેને જાંઘે માથે કૂવામાં નાખી દીધો, અને ઉપરથી મોટા
 મોટા પથ્થર નાખીને તત્કાળ તેના પ્રાણનો નાશ કરી નાખ્યો. ત્યાર
 પછી જ્યારે તેનો ચાર આવી લાગ્યો એટલે તેને તેણે પોતાની વીર-
 તાનો ઇતિહાસ વર્તાત કહી સંભળાવ્યો. વારુણી અને તેનો જીર
 ત્યાર પછી ત્યાંથી બીજા કોઈ દેશમાં ચાલ્યા જવા માટે નીકળ્યા.
 તેઓ ચાલ્યા જતા હતા એવામાં કર્મકર્મ સંયોગે અચાનક વારુણીના
 ફેટલાક આસજનો બીજો ગમમથી વળ્યા હતા તે માર્ગમાં મળી ગયા
 અને તેમણે તેને પ્રશ્ન કર્યો કે;—“તમે આ પારકા પુરુષ સાથે ક્યાં જાઓ
 છો?” તત્કાળ કાંઈ ઉત્તર ન સૂઝવાથી તે પાપિની મનરાઈ ગઈ અને

તેથી શક પડતાં તેને તથા તેના જીવને બાંધીને તેમણે જુઓ મેથીપાક જમાડ્યો. ચૌદમા રત્નના પ્રતાપે તે બંનેએ પોતાના પાપકર્મોનો સ્વીકાર કરવાથી તે આત્મજનોએ તે બંનેને ત્યાંના ત્યાંજ ઠાર કરી નાખ્યાં. અર્થાત્ હે વારાંગને ! જો તું અત્યારે મને મારી નાખીશ, તો તારી પણ અવશ્ય એવી જ દશા થવાની; કારણ કે, પ્રાતઃકાળ ચર્તા ફેજદાર ચારે તરફ ઘોડેસવારોને દોડાવીને તને અને તારા બાપને પકડી મંગાવશે અને બંનેને યમલોકના માર્ગમાં પઠાવી દેશે. એટલા માટે દયામયી થઈને મને જીવનદાન આપ—એમાં જ તારું કલ્યાણ સમાયલું છે.

એ પ્રમાણેનું રક્તસેનનું બાપણ સાંભળીને ચદનમોહિની વેશ્યા કહેવા લાગી કે;—“આજ સુધીમાં મેં તારા જેવા શતાવધિ પુરુષોને પરલોકમાં પહોંચાડી દીધા છે, ત્યાં તારા એકલાની શી કથા વાડે?” એ ઉત્તર સાંભળીને રાજકુમાર પુનઃ આર્જવતાથી પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો કે;—“હજી રાત ઘણી બાકી છે, એટલે હું તને એક બીજી કથા સંભળાવું છું તે સાંભળી લઈને જો દયા આવે, તો મને જીવતો રાખજે; નહિ તો પછી મરણ તો આજે મારા બાજ્યમાં લખાયલું છે જ.” મદનમોહિની ઊડી હતી તે પાછી નમ્ર અસિને હસ્તમાં રાખી બાજકપર બેસીને કહેવા લાગી કે;—“વાડે—સંભળાવ તે કથા શીદ્ર-તાથી; વિશેષ વિલંબ ન કરીશ !” અનુમતિ મળતાં રાજકુમારે નીચેની કથાનો આરંભ કર્યો;—

રાજા ચંદુલાલ અને બાજપક્ષી

હે સુંદરી ! પૂર્વે મહાસાગર નામક નગરમાં ચંદુલાલ નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો અને તેને મૃગયાનો એટલો બધો છંદ લાગ્યો હતો કે જેને અવધિ થએલો જ કહી શકાય. એક દિવસ તે અરણ્યમાં મૃગયા કરતો કરતો પોતાના સૈન્યથી જૂદો પડી આગળ વધીને પુરંદર નામના વનમાં આવી લાગ્યો. મધ્યાહ્નનો સમય હોવાથી તે તૃષાથી મહાબ્યા-કુળ થયો અને તેથી એક ટેકરી પર ચઢીને આસપાસ કયાંય પાણી

હોય તો તેનો શોધ કરવા લાગ્યો. એટલામાં એક વૃક્ષમાંથી પાણીનાં બિંદુ ટપકતા તેના જોવામાં આવ્યા, એટલે ને રથને જમ ઝાડનાં પાંદડાનો એક હડિયો બનાવી તેની નીચે ધરીને થોડુંક પાણી તેણે એકઠું કર્યું. એટલામાં તેની સાથે શિકારી બાજપક્ષી હતો તેણે ઝડપ મારીને તે પાણી ઢાળી નાખ્યું. રાજાને ક્રોધ તો થયો, પણ ક્રોધને સમાવીને પાછો તેણે પડિયો ધર્યો અને થોડું જળ એકત્ર કર્યું; પણ પુનઃ તે બાજપક્ષીએ તે પડિયાને ઉંધો વાળી પાણી ઢાળી નાખ્યું. એ વેળાએ રાજાનો ક્રોધ અનિવાર્ય થવાથી તેણે તે પક્ષીને પકડીને તત્કાળ તેનો ધાત કરી નાખ્યો, અને ત્રીજીવાર પડિયાને તે ટપકતા જલબિંદુ નીચે રાખ્યો. એ પછી રાજાના મનમાં અચાનક વિચાર આવ્યો કે, બાજપક્ષીએ એ વાર પાણી ઢાળી નાખ્યું તેવું કારણ શું વાર? જરા તપાસ તો કરવો જ જોઈએ. એમ વિચારીને તે તપાસ કરવા લાગ્યો. એટલે ઝાડ પર એક મોટો નાગ આડો પડ્યો છે અને અત્યંત ઉજ્જ્વળતા થવાથી મોઢું નીચું કરી ઝેરી લાળ ટપકાવે છે, એવો દેખાવ તેના જોવામાં આવ્યો. આ દેખાવ જોઈને રાજા અત્યંત ભયભીત થઈ ગયો અને વૃક્ષ પરથી નીચે ઉતરી બાજપક્ષીના મુખને ચૂમતો ઘોર ઘોર જેવડાં આંસુ વર્ષાવીને રોવા લાગ્યો. અને મનમાં કહેવા લાગ્યો કે;—“આજે જો આ પક્ષી મારી સાથે ન હોત, તો આ સર્પ-વિષના પ્રાણનથી અવશ્ય મારો નાશ થઈ જત!” એ પછી એ રાજા જ્યાં સુધી જીવ્યો ત્યાંસુધી તે પક્ષીનો સર્વકાળ ઉપકાર આનીને શોક કર્યા કરતો હતો. તેજ પ્રમાણે હે પ્રિયતમે! જો તું અને મારી નાખીશ, તો તું પણ અત્યંત પશ્ચાત્તાપમાં પડી જઈશ; અને મને જો આ બંધમાંથી મુક્ત કરી જીવનદાન આપીશ, તો તારું કલ્યાણ થઈ જશે.”

આ વાર્તાનું તે વેશ્યાના હૃદયમાં કંઈ પણ પરિણામ ન થતાં તે બાજપક્ષી પરથી હુડી તલ્લવાર ઉગામીને પુનઃ તેનું ગળું રેંસવાને આગળ વધી એટલે પુનઃ તે પરાધીન અને નિરાધાર રાજકુમાર તેને અનેક પ્રકારે પ્રાર્થના કરીને જીવનનું તેની પાસેથી દાન માગવા લાગ્યો.

X

X

X

અનંગભદ્રા અને મારે આટલો વાર્તાલાપ ચાલ્યો એટલામાં રાત્રિના ત્રણ પ્રહર વીતી ગયા, એટલે મેં અનંગભદ્રાને કહ્યું કે;—“હવે અશ્વોદયનો સમય થવા આવ્યો છે એટલે તમે પોતાને ઘેર જાઓ, તો મારે અને હવે પછી આવા રાત્રિના સમયમાં કદાપિ મારે ત્યાં આવશે નહિ. અશુર પક્ષ અને પિતૃ પક્ષના લોકોની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તી સદાચારથી ચાલશે, તો જ તમારું કલ્યાણ થશે. કદાપિ કોઈની જોડે વૈર બાધશે નહિ અને ઇશ્વરથી ડરીને ચાલજો. આ દુષ્ટ મન-રિપુનો જરા પણ આદરસત્કાર ન કરશો અને મારા ઉપદેશનું નિર-તર રમરણ કર્યા કરજો.” એમ કહીને અનંગભદ્રાને મેં જવાની પ્રાર્થના કરી. મારે આ લાપણ સાંભળી તે નમ્રતાથી કહેવા લાગી કે;—“ડોક્ટર સાહેબ! અત્યારે એકલાં જવાની મારી જાતી થતી નથી, એટલા માટે આપ મારી સાથે આવી મને ધર સુધી પહોંચાડી જશો. તો આપનો મોટો ઉપકાર થશે; કારણ કે, જો હું એકલી જમજ અને માર્ગમાં મને કાંઈ મારાં વિશિષ્ટ લક્ષણોથી ક્ષી તરીકે ઓળખી લેશે, તો આ મુસલમાનોનું રાજ્ય હોવાથી કાંઈ મુસલમાન મારી આબ-રના કાંકરા કરી નાખશે.”

તેની આ બીતિ યથાર્થ હોવાથી મેં મારી ગાડી જોડાવી અને તેમાં તેને બેસાડી ઠેઠ તેના ધર આગળ તેને હું ચૂકી આવ્યો. હું ત્યાંથી પાછો ફર્યો એટલામાં દિવસ ઊગવાનો વખત થઈ ગયો. ત્યાર પછી ઘેર આવી નિત્ય કર્મથી મુક્ત થઈ અમીર સાહેબની સલામે જઈ આવ્યો અને ત્યાર પછી કેટલાક રોગીઓની પ્રકૃતિ જેમ લગભગ દસ વાગે ઘેર આવી લાગ્યો. બીજે દિવસે દોઢ પ્રહર રાત જતાં પુનઃ પુરુષવેશમાં અનંગભદ્રા મારે ઘેર આવી અને કુરસી પર બેસી થોડી વાર વિશ્રાંતિ લીધા પછી તેણે મને મારી મધુર નિદ્રામાંથી જાગૃત કર્યો. જાગૃત થઈ તેને જોતાં જ મહા કોપથી હું કહેવા લાગ્યો કે;—“અનંગભદ્રા! મ્મં રાત્રે મેં તમને જે આટલો ઉપદેશ આપ્યો, તે સર્વ બ્યર્થ ગયો, એટલે એથી જણાય છે કે, તમે સદ્બોધને પાત્ર નથી. તમારાં આવાં આચરણોથી મને તો એમજ બાસે છે કે, તમારા પર

મંથરનો કોપ જ ઊતરેલો હોવો જોઈએ. જેવી રીતે રાજ ચોરી કરવાને નીકળતો ચોર એક દિવસ અવશ્ય પકડાઈ જાય છે, તેજ પ્રમાણે તમે પણ અવશ્ય પકડાશો, એટલું જ નહિ, પણ સાથે મારા પ્રાણની પણ હાનિ કરી નાખશો. મારી તમને હાથ જોડીને પ્રાર્થના છે કે, તમે પાછાં પોતાને ઘેર ચાલ્યાં જાઓ અને હવે પછી ભલે ચૂકે પણ મારા જિંભરામાં પગ મૂકશો નહિ.”

અનંગભદ્રાની જિજ્ઞાસા

મારા આ હૃદયારો સાંભળી અનંગભદ્રાએ નમ્રતાથી પ્રાર્થના કરી કે “ડોક્ટર જાહેબ! આપે મધ રાત્રે પોતાના અતુલવની જે વાર્તા સંભળાવી તે અપૂર્ણ જ રહી ગઈ છે. વીરક્ષેત્રની સુંદરીએ આપને પોતાના અનન્ય મંદિરમાં અટકાવી રાખ્યા હતા તેનો તેમ જ રક્તસેન રાજકુમારની કથાનો પણ અઘાપિ અંત જણાયો નથી. એટલે તે દુષ્ટ સ્ત્રીઓના પંજમાંથી તમારો અને રક્તસેન રાજકુમારનો છૂટકો કેવી રીતે થયો, એ સર્વિસ્તર સાંભળવાની મારી ઉત્કંઠાને હું દબાવી ન શકી અને તેટલા માટે જ હું આજે પણ પાછી અહીં આવી લાગી. માટે કૃપા કરીને એ બંને કથાઓ મને પ્રેરપૂરી સંભળાવો.” એ તેની આતુરતાને તૃપ્ત કરવા માટે હું તેને હૃદયેથી કહેવા લાગ્યો કે;—“અનંગભદ્રા! ત્યાર પછી તે રાજકુમાર તે વેશ્યાને પુનઃ પ્રાર્થના કરીને ચોથી વાર્તા સંભળાવવા લાગ્યો અને તે આ પ્રમાણે:—

ગુણવાન ધ્યાનની વાર્તા

પૂર્વે સુદામાપુરીમાં મહાધન નામક એક શાહુકાર વસતો હતો. તે અત્યંત ધનાઢ્ય હોવા છતાં એકવાર તેની કેટલીક નોકાઓ સમુદ્રમાં ડૂબી જવાથી અને તેમાં લાખો રૂપિયાના માલની હાનિ થવાથી તે નિર્ધન થઈ ગયો. નિર્ધનતાથી અત્યંત શોકાતુર થઈને તે પોતાનો એક ગુણવાન ધ્યાન હતો તેને લઈ બીજા એક ગામમાં પોતાનો યમુનાદાસ નામનો મિત્ર હતો તેની પાસે ગયો. તે શાહુકારે પોતાના મિત્રને આવેલો જોઈ તેનો સારો આદરસત્કાર કરીને પૂછ્યું કે;—“આ વેળાએ અત્યંતક આપનું આમન શા કારણથી થયું છે વાર?”

મહાધને તેને પોતાની દુર્દશાને ઇત્યંબત વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો અને કહ્યું કે;—“મારી પાસે આ મહા ગુણવાન અને ઉપકારક શ્વાન વિના બીજા કાંઈ પણ વસ્તુ નથી, એટલા માટે એ શ્વાનને આપની પાસે રાખો અને મને એક હજાર રૂપિયા ઉછીના આપો. એ રકમ એક વર્ષમાં આપને વ્યાજ સુદ્ધાં ભરી આપીને હું મારા શ્વાનને લઈ જઈશ. જો એટલા અવધિમાં રોગ અથવા એવા જ કાંઈ આકસ્મિક કારણથી એનું મરણ થઈ જાય, તો તેની જવાબદારી તમારા માથા પર નથી.” આ વાર્તા યમુનાદાસે માન્ય કરી અને તેથી તે પ્રમાણેનો ફરતાવેજ લખી આપી રૂપિયા લઈને નિર્ધન થએલો મહાધન પોતાને ગામ પાછો આદ્યો ગયો.

શ્વાનને રાખનાર વ્યાપારી યમુનાદાસ કેટલાક દિવસ પછી પોતાને ત્યાંના માલ નૌકામાં ભરી બીજા દેશમાં તે વેચવા જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો. જતી વેળાએ તે શ્વાનને ઘરમાં રાખી પોતાનાં દાસ અને દાસીને પાસે બોલાવીને તેણે કહ્યું કે;—“ઘરને છોડી બહાર બટકવા જશો નહિ અને આ શ્વાનની સારી સંભાળ રાખજો.” ત્યાર પછી તે શ્વાનના ખાનપાનની વ્યવસ્થા કરી આપીને તે પરદેશમાં આદ્યો ગયો.

લાંબા વખત સુધી પતિ પાછો આગ્યો નહિ એટલે મદનવિકાર અસહ્ય થવાથી તેની સ્ત્રીએ એક સુંદર અને હૃદયપુર્ણ પુરુષસાથે પ્રેમ-સંબંધ કર્યો અને તેને નિત્ય પોતાના આવાસમાં બોલાવી તેની સાથે તે થયેલ કામકાંડા કરવા લાગી. આ ચરિત્ર પેલા શ્વાનના જોવામાં આવતાં તે સ્ત્રીના જર જ્યારે પણ ઘરમાં આવતો હતો ત્યારે તે બહુ જ મોટા સ્વરથી બસ્યા કરતો હતો. પણ ઘરમાંની દાસી કે સેઠાણી પોતે તેને ધમકાવતી એટલે લાચારીએ તે બસતો અંધ થતો હતો. આવો પ્રકાર નિત્ય ચાલવાથી એકવાર તે શ્વાનને એટલો બધો ક્રોધ વ્યાપી ગયો કે, તે એકદમ તે સ્ત્રીના જરના શરીર પર ધસી ગયો અને ઊછળીને તેના ગળામાં એવી તો દાઢ બેસાડી દીધી કે તેના પરિણામે તે કામી પુરુષ તત્કાળ મરણને શરણ થઈ ગયો.

તેની આવી ધીટતાને જોઇને શેઠાણીએ કૂતરાને બહાર હાંકી કાઢ્યો અને પોતાના નોકરોને હુકમ આપી દીધો કે;—“જો આ જ્ઞાન પાછો ઘરમાં આવે, તો એને જીવતો જવા દેશો નહિ, પણ મારી જ નાખજો!” એ પછી તે જ્ઞાન આખો દિવસ ગામમાં ભટકી ઉદર-પોષણ કરી રાતે આવીને યમુનાદાસના ઘરની ચોડી કર્યા કરતો હતો. એવી રીતે કેટલાક દિવસ વીતી જવા પછી યમુનાદાસ પરદેશથી પાછો ઘેર આવ્યો. તે ઘેર પહોંચે તે પહેલાં જ જ્ઞાન માર્ગમાં જ તેને મળ્યો અને તેના પગમાં લોટી પૂછડું હીલવીને તે શેઠના પગ ચાટવા લાગ્યો તેમજ ચતો પડીને પોતાનું પાતાળમાં પેઠેલું પેટ પણ તેને બતાવવા લાગ્યો. તે શેઠની સાથે તે દિવસે ઘરમાં પાછો આવ્યો. જ્ઞાનને જોઇને શેઠાણી શેઠને કહેવા લાગી કે;—“તમારા જવા પછી દિવસની વેળાએ આ કૂતરાને આજે જ મેં પહેલીવાર જોયો છે. રાજ રાત્રિના સમયે આ કૂતરો ગામનાં બીજાં કૂતરાંને ભેગાં કરી ઘરમાંની વસ્તુઓનો નાશ કરી નાખતો હતો, બીજાનાં ઘરોમાં ઘુસી જતો હતો અને લોકોનો કકળાટ રોજ મારે સાંભળવો પડતો હતો. આ કૂતરાએ મને એવો અને એટલો બધો કંટાળો આપ્યો છે કે, જો તમને મારો અપહોય તો આને અત્યારે ને અત્યારે જ જીવથી મારી નાખો, કારણ કે, એનો જૂનો ઘણી આવીને હવે એને છોડવી જાય, એવો સંભવ જણાતો નથી.” શેઠાણીએ તો પતિને આવી રીતે બમાવ્યો, પણ જ્ઞાને જ્યાં શેઠાણીએ પોતાના જરના શબ્દને દાડ્યું હતું તે સ્થાન પ્રતિ વારંવાર દોડાદોડ કરવા માંડી અને શેઠને વારંવાર તે તરફ ખેંચવા લાગ્યો. તેની આ ચેષ્ટાને જોઇ માણસોને બોલાવી તે જગ્યા યમુનાદાસે બોલાવતાં તેમાંથી એક પુરુષની લાશ નીકળી આવી. શક પડવાથી તેણે પોતાની સ્ત્રી તથા ઘરનાં બીજાં માણસોને બાંધીને ચાલુકનો માર માર્યો એટલે એક દારીએ શેઠને બનેલી બધી બીના જણાવી દીધી અને શેઠાણીએ પણ પોતાના અપરાધનો મુક્ત કંઠે સ્વીકાર કરી લીધો. યમુનાદાસના કોષ સીમાને ઉઠાવી જતાં તેણે પોતાની સ્ત્રીને ખીલાવાળા પીપમાં નાખીને એક પર્વતપરથી ત્રીસેની જાડી ખીણમાં ગળાડાવી દીધી અને

આને પૂછું વિશ્વાસપાત્રતાનો પરિચય કરાવેલો હોવાથી તેના ગળામાં મુક્તિની પત્રિકા બાંધીને કહ્યું કે;—“તું હવે આનંદથી પાછો તારા જૂના ધણી પાસે જા; મેં આપેલા રૂપિયા વ્યાજ સુદ્ધાં મને મળી ચૂક્યા છે!”

કૂતરો અહીંથી નીકળ્યો અને મહાધન કર્જ ભરવાની મુદત બરાબ ગએલી હોવાથી વ્યાજ સહિત રૂપિયા લઈને પોતાના ગુણવાનુ આનને છોડવી લાવવા માટે પોતાને ઘેરથી નીકળ્યો હતો એટલે માર્ગમાં જ શેઠ અને આનનો મેળાપ થઈ ગયો. આનને જોતાં જ મહાધનને ક્રોધ આવતાં તે કહેવા લાગ્યો કે;—“કૃતદ્વ પ્રાણી! અઘાપિ મનુનાદાસના રૂપિયા અપાયા નથી અને તે પહેલાં તે પલાયન કરીને મારી પ્રતિષ્ઠાની હાનિ કરી નાખી. અર્થાત્ તારા આ અપરાધ માટે તને એવી જ મહા બચાંકર શિક્ષા આપવી જોઈએ.” એમ કહી તેના પાછળના એ પગ ઝાલી તેનું માથું તેણે એક પાષાણશિલાપર પછાડ્યું અને તે સાથે કપાળભેદ થતાં આનના પ્રાણ પ્રયાણ કરી ગયા. ત્યાર પછી તેણે તેના ગળામાંની પત્રિકા છોડીને વાંચી જોઈ એટલે બધો વૃત્તાંત જાણવામાં આવતાં તે મહા શોકના સમુદ્રમાં ડૂબી ગયો અને પોતાના માથામાં માટી નાખવા લાગ્યો.

એ પ્રમાણે, હે વારવનિતે! તું પણ પાછળથી મહા પશ્ચાત્તાપમાં પડી જઈશ, એટલા માટે મને મુક્ત કર અને જીવવા દે.” આ વાર્તા સંભળી તે વેશ્યા કહેવા લાગી કે;—“હે રાજકુમાર! હું વેશ્યા હોવાથી મને પશ્ચાત્તાપ થાય, એ વાર્તા સંભવતી જ નથી.” એ પછી હજી નગરનાં દ્વાર ઊધડવામાં થોડો વિલંબ હોવાથી રાજકુમાર રક્તસેને પુનઃ એક નવીન વાર્તાનો આ પ્રમાણે પ્રારંભ કર્યો;—

પોપટની વાર્તા

પૂર્વે રાજપુરી નામક નગરીમાં રાજ ધનપાળ રાજ્ય કરતો હતો. તેની પાસે એક ઘણો જ સારો પોપટ હતો. તે નિત્ય રાત્રિના સમયે નાના પ્રકારની કથાઓ સંભળાવી રાજના મનનું રંજન કરતો હતો.

એક દિવસ તેનું પાંજરું દેવડીએ ટાંગેલું હતું અને પાસે જ એક વચ્ચું આ હતું. તે વૃક્ષપર સાચકાળે કેટલાક પોપટ આવીને બેઠા અને તેઓ તે પાંજરામાંના પોપટને જોઈને કહેવા લાગ્યા કે, “સમુદ્રપારના બેટમાં આપણા રાજાનાં લગ્ન છે, એટલે તારે પણ ત્યાં આવવું જોઈએ.” તે પોપટ રાત્રે વાર્તા સંભળાવીને રાજાને પ્રસન્ન કર્યો અને તેની પાસેથી જો માસની રજા લઈને તે પેલા બેટમાં ગયો. ત્યાંના લગ્નસમારંભ આટોપાક્રમ ગયા પછી પાછા ફરતી વેળાએ રાજા માટે તે એક અમૃતકુંઠ ત્યાંથી લાવ્યો. રાજા પાસે આવી ત્યાંના સંપૂર્ણ વૃત્તાંત જણાવી તેણે કહ્યું કે, “હું બહુ દુરથી આ અમૃતકુંઠ આપને માટે લઈ આવ્યો છું, માટે એનું આપ પોતે જ બક્ષણ કરો !” પરંતુ રાજાને તેના વચનમાં વિશ્વાસ ન બંધાયાથી તે કુંઠ તેણે જોખલામાં મૂકી દીધું. કર્મધર્મસંયોગે રાત્રિના સમયે તે સ્થળે એક કાળો નાગ આવ્યો અને તે એ અમૃતકુંઠમાંના અમૃતનું શોષણ કરી તેના સ્થળે તેમાં વિષ રેડી ગયો. પ્રાતઃકાળ ચતાંજ રાજાએ પોતાના એક પ્રિય સેવકને તેમાંનું બહુનું કુંઠ ખવડાવ્યું અને તે ખાતાંની સાથેજ ઉલ્ટી કરીને તે સેવક તત્કાળ મરી ગયો. આ બનાવને જોઈને રાજાને લાગ્યું કે, —“પોપટ આ વિષકુંઠ ખાઈ મને મારી નાંખવાને માટે જ લઈ આવ્યો હતો, પણ મારાં મોટાં ભાગ્ય કે મેં તે ખાધું નહિ અને બચી ગયો !” ક્રોધના આવેશમાં તેણે પોપટને પકડીને તરત મારી નાખ્યો અને એક સેવકને બોલાવીને કહ્યું કે, —“આ વિષકુંઠને ગામ બહાર લઈ જઈને જમીનમાં દાટી દો !” સેવકે રાજાની આજ્ઞા પ્રમાણે એક નિર્જન સ્થાનમાં તે કુંઠ દાટી દીધું. કેટલાક દિવસ પછી તે કુંઠમાંથી એક વૃક્ષ ઉત્પન્ન થયું અને તેમાં ઉત્તમ ફળો આવીને પાકવા પથ લાગ્યાં, પણ લોકોમાં એ વૃક્ષ વિશે એવો ભય વ્યાપી ગયો હતો કે, “જો કુંઠને જે ખાશે તે અવશ્ય મરી જશે !” તેથી એના કુંઠને કોઈ હસ્તરક્ષક પણ કરતું નહોતું. એવામાં બનાવ એવો બન્યો કે, એક વૃદ્ધ સ્ત્રી અને વૃદ્ધ પુરુષ પોતાનો પુત્ર કૃતમ્મ નીકળવાથી અને તેથી

તે ખાવાને શેટલો ન આપતો હોવાથી જીવનનો કંટાળો આવતાં મરી જવાનો વિચાર કરીને ત્યાં આવ્યાં અને બંનેએ તે વૃક્ષનાં ફળો ખાધાં. પણ એથી મરવાને બદલે તેઓ તરુણ અને સ્વરૂપસુંદર થઇને પાછા પોતાને ઘેર આવ્યાં. જેમણે આ બનાવ પ્રત્યક્ષ જોયો હતો તેમણે દોડતા જઇને આ સમાચાર રાજદરબારમાં રાજાને પહોંચાડ્યા. રાજાએ તરત્કાળ ત્યાં આવી તેમાંનું એક ફળ એક રાગિણ મનુષ્યને આપ્યું અને તે ફળ ભક્ષતાં જ તેના રાગનો લોપ થઇ તેને દિવ્ય દેહ પ્રાપ્ત થયો. રાજાને આવો સાક્ષાત્કાર થવાથી તે પોતાના પ્રજા પોપટને મારી નાખવા માટે મહા શોક કરવા લાગ્યો. પણ એ શોકનો શો ઉપયોગ વાર ?

એ જ પ્રમાણે હે સુંદરી ! તું પણ પશ્ચાત્તાપ પામીને મારા માટે શોક કરીશ અને છેવટે મારા જીવના બદલામાં રાજા તારો જીવ પણ લેશે. એટલા માટે કૃપા કરીને ‘મને છોડી દે—તું પણ જીવ અને મને પણ જીવવા દે !’ પરંતુ એ ઉપદેશને ધ્યાનમાં ન લેતાં વેશ્યા તેને મારવા માટે ઉઠી, એટલે વળી પાછો રાજકુમાર કહેવા લાગ્યો કે;— ‘રમણી ! હજી થોડીક રાત બાકી છે, માટે એક કથા હજી પણ સંભળી લે અને ત્યાર પછી જે કરવાનું હોય તે કરજે.’ મદનમોહિનીએ આજ્ઞા આપવાથી તે નીચેની કથા સંભળાવવા લાગ્યો—

રાજાનો વિધાસ કરવો નહિ

પૂર્વે હસ્તિનાપુર નગરીમાં બલભીમ રાજા રાજ્ય કરતો હતો અને તેનો એક પુત્ર હતો કે જે મહાબલીના નામથી ઓળખાતો હતો. એ રાજકુમાર જે શાળામાં બણતો હતો તે જ શાળામાં એક શાહુકારનો ઝવેરચંદ નામનો છોકરો પણ બણવા માટે આવતો હતો અને તેથી એ બંનેનો વખતના જવા સાથે અત્યંત ગાઢ મૈત્રી-સંબંધ બંધાઇ ગયો. કેટલાક કાળ પછી એ બંને બાળકો તારુણ્યમાં આવ્યાં તે વેળાએ રાજાનો અચાનક સ્વર્ગવાસ થઇ ગયો. રાજાનો દેહાંત થતાં સર્વસત્તાધિકારી અને પ્રજાના પ્રતિષ્ઠિત જનોની અનુ-મતિથી રાજકુમાર મહાબલી મુકુટ ધારીને સિંહાસને બેઠો અને દેશમાં

તેના નામની આજુ ફેરવી દેવામાં આવી. ઝવેરચંદનો બાલસખા દેશનો સ્વતંત્ર અને સર્વસત્તાધીશ રાજા થયો.

કર્મધર્મસંજ્ઞેએ એ જ સમયે તેનો મુખ્ય પ્રધાન પણ અચાનક માંદો પડી પરલોકવાસી સમ ગયો, અને તેનો પુત્ર પિતાની પદવી ભોગવવાને યોગ્ય ન હોતો એટલે નવીન રાજાએ પોતાના મિત્ર ઝવેરચંદને પોતાપાસે બેલાવીને કહ્યું કે:—“મિત્ર ! તું મારા જેવાનો મિત્ર થયો છે, પરંતુ અઘાપિ મારી પાસેથી તને કોઈપણ પ્રકારનો લાભ મળી શક્યો નથી. પારસમણિના સંગથી લોહ સુવર્ણ ન થાય તો પછી પારસમણિનો સંગ શા કામનો ? અર્થાત્ અત્યારે મારી એવી ઇચ્છા છે કે, તને આ રાજ્યના મુખ્ય સચિવની પદવી મારે આપવી; અને જ્યાં સુધી આપણે બંને જીવતા છીએ, ત્યાં સુધી ન્યાયનીતિથી રાજ્ય ચલાવીને સુખ અને આનંદમાં રહીશું.”

એના ઉત્તરમાં ઝવેરચંદ વિનયથી કહેવા લાગ્યો કે:—“મહારાજા-ધિરાજ ! અત્યારે મારા વેપારમાંથી શક્તિપ્રમાણે હું બહુ જ સારો નફો મેળવું છું અને પૈસેટકે સુખી છું. એ મારા વંશપરંપરાના બંધસા-યને ત્યાગી પ્રધાન પદને સ્વીકારું અને કોઈવાર કાંઈ ભૂલચૂક થતાં કદાચિત્ આપનો કોપ થાય, તો કાંતો મારે દેશનો ત્યાગ કરવો પડે કાંતો પ્રાણની હાનિ આપવી પડે. એટલા માટે મારી ઇચ્છા છે કે, કોઈ અન્ય ગુણશીલ પુરુષને એ પદવી આપો. અમર તો હું તો બ્યારે કામ પડશે, ત્યારે મિત્ર તરીકે આપની સેવામાં હાજર રહેવાનો જ.”

રાજાએ પુનઃ આગ્રહ કરીને કહ્યું કે; “મિત્રવર્ધ ! અત્યારે આપણે કોઈવાર મળીએ છીએ, અને જો તું મારી સેવાને સ્વીકારીશ, તો આપણે એ નિમિત્તથી નિત્ય મેળાપ થતો રહેશે. માત્ર આ કારણ-થી જ હું તને પ્રધાનપદ સ્વીકારવાનો આગ્રહ કરું છું. દુષ્ટ, પ્રખ્યાણ અને અવિચારી અધિકારીઓ હતા તે સર્વને મેં કાઢી મૂક્યા છે અને અત્યારે મારી સલામાં જે પુરુષો વિરાજે છે તે સર્વ માયાળુ અને સદ્ભાવમંડિત પુરુષો છે એટલે આપણા રત્નમાં ખંડ પડવાની લેજ

આત્ર પશુ ભીતિ નથી. તું મારો પરમ મિત્ર હોવાથી જો તારા પૂર્વે જ મારો દેહાંત થઈ જાય, તો તું જ રાજ્ય ચલાવીને મારા કુટુંબનું પ્રાણપોષણ કરજે અને જો મારા પૂર્વે તારો દેહાંત થશે, તો તારા કુટુંબના પોષણનો ભાર હું મારા શિરપર ઉપાડી લઉં છું.”

રાજાનો આવી રીતે અત્યંત આગ્રહ થવાથી અંતે નિરૂપાય થઈને ઝવેરચંદ તે પદવી લેવાની હા પાડી; અને તેની હા થતાં જ રાજાએ તરત તેને સભા ભરીને પ્રધાનનો પોશાક આપ્યો અને તેને પ્રધાન તરીકે જાહેર કરી દીધો. ઝવેરચંદ ન્યાયશીલતા અને નમ્રતાથી પ્રધાનપદને ચલાવ્યો જતો હતો અને પ્રજામાં તે પ્રિય થઈ ચકવાથી રાજાનો પશુ તેના પર વધારે ને વધારે પ્રેમ થતો જતો હતો. તેની આમ એકાએક અને અદ્યક્ષાળમાં આટલી બધી ઉન્નતિ થઈ, એ જોઈને કેટલાક અદેખા અધિકારીઓના મનમાં દ્રેષ અને વિષાદનો ઉદ્ભવ થતાં તેઓ પોતપોતામાં એવા ઉદ્ગારો કાઢવા લાગ્યા કે;—“આ મુખ નવા રાજાએ બળરના એક વાણીયાને પકડી લાવી તેને પ્રધાનપદે ચઢાવીને આપણાં તો નાક કાપી નાંખ્યાં છે નાક! હવે તો આપણે આપણી પ્રતિષ્ઠાને જળવવા માટે અવશ્ય બની શકે તેટલી ત્વરાથી એને એના પદથી બખટ કરવો જ જોઈએ!” આવા પ્રકારનો વિચાર કરી એક દિવસ એક અતિ સુંદર કન્યાનું ચિત્ર આલેખીને તેમણે રાજા આગળ રજૂ કર્યું અને કહ્યું કે;—“મહારાજ! આ સિંહલદ્વીપના રાજાની કન્યા છે અને અણપિ કુમારિકા છે. એ કન્યા આપના અંતઃપુરને શોભાવવા યોગ્ય હોવાથી જ અમે તેનું આ ચિત્ર આપ પાસે લઈ આવ્યા છીએ. જો ચત્ત કરશે, તો એ રમણીરત્ન અવશ્ય આપને પ્રાપ્ત થશે જ!”

એ ચિત્રને જોઈને તથા તેમની એ વાણીને સાંભળીને રાજાએ દર-બાર ભરી પોતાના સર્વ વિશ્વાસુપાત્ર અધિકારીઓને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે;—“સિંહલદ્વીપના રાજા પાસે જઈ મારા માટે આ કન્યાનું માયું કરવાનું કામ કેાણુ પોતાના માથાપર લેવાને તૈયાર છે? જે કોઈ પશુ આ

કાર્ય કરી આવશે, તેને હું મોટે માથું ધનામ આપીશ.” પરંતુ કોઈએ પણ એ કાર્યને પાર પાડવાની હામ બીડી નહિ. કારણ કે, સિંહણ દ્વીપના રાજાપાસે જો કોઈ પણ તેની કન્યાનું માથું કરવાને જતું હતું, તો તેને રાજા પોતાની કન્યા પાસે મોકલતો હતો અને તે કન્યા પોતાની પાસે એક કળસત્રી પાનદાન હતું તે તેના હાથમાં આપીને કહેતી હતી કે, — “આમાંની પાનખીડી લઈ લ્યો !” અને તે પાનદાન હાથમાં લેતાં જ તેનું ઠાંકણું ફટાક દેતું કે ઊધડી જતું અને તેમાંનું ઝેર આંખમાં ઊડવાથી તે માથુસની દષ્ટિ હમેશને માટે ચાલી જતી. આ ભયથી કોઈ પણ માથુસ તેની પાસે જતું નહોતું. ત્યાંની આ પીડાને જોઈ ત્યાં જવાની કોઈની પણ હિંમત થતી નથી, એમ જોઈને રાજા તેના માટે અત્યંત શોક કરતો. છેવટે હૃદયની વ્યથા અસહ્ય થવાથી ખાટલામાં પડી ગયો. ધીમેધીમે તેનું શરીર એટલું સુકાયું કે સર્વ માંસનો લોપ થતાં માત્ર હાડકાંની ભારી જ બાકી રહી. એટલે પેલા અધિકારીઓ રાજા પાસે જઈને કહેવા લાગ્યા કે, — “મહારાજ ! જ્યારે આપને એ સ્ત્રી માટે આટલું બધું કષ્ટ થાય છે, તો આપનો મિત્ર અને આપણા રાજ્યનો મુખ્ય સચિવ ઝવેરચંદ મહાકુશળ પુરુષ હોવાથી તેને જ ત્યાં મોકલો. એટલે તે અવશ્ય પોતાના ચાતુર્યથી એ કાર્યમાં વિજય મેળવી આવશે.” આ ઉપદેશ યોગ્ય લાગવાથી રાજાએ ઝવેરચંદને પોતા પાસે બોલાવીને કહ્યું કે, — “મિત્ર ! મારા માટે મને તે જોખમ વેડીને પણ એ સ્ત્રીને લઈ આવ, નહિ તો તેના વિરહમાં હું થોડા જ વખતમાં આ સંસારને સદાને માટે ત્યાગી જઈશ. તને આ કાર્ય માટે જેટલા દ્રવ્યની અમલ હોય, તે તું રાજભંડારમાંથી લઈ જા.” ઝવેરચંદે રાજાની એ ઇચ્છા જાણીને પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે, — “જો ભયથી હું પ્રારંભમાં જ પ્રધાનપદનો સ્વીકાર કરતો નહોતો, તે જ ભય અને તે જ સંકટ આજે મારાપર આવી પડ્યું છે. હવે જ્યારે સેવાનો સ્વીકાર કર્યો જ છે, તો પછી અમુક પ્રસંગે સ્વામીનું કાર્ય ન કરવું, એ તો અયોગ્ય જ કહેવાય. એકવાર મરવાનું તો અવશ્ય છે જ, તે

પછી આજે જ મરણને સ્વીકારી લઇને કાર્ય કરવાની હામ બીડવી જ જોઇએ; પછી ઇશ્વરની પ્રત્યક્ષ હશે તેમ થઇ રહેશે !”

આવા પ્રકારનો નિશ્ચય કરી રાજાની આજ્ઞા પ્રમાણે પુષ્કળ દ્રવ્ય લઇને પ્રધાન ઝવેરચંદ સિંહલદ્વીપમાં ગયો અને નગરની બહાર છાવણી નાંખી ત્યાં ગરીબગુરુઆને દ્રવ્યનું અતોનાત દાન આપ્યું. ત્યાર પછી આનંદથી રાજાના દશનનો લાભ લઇ તેને પણ ઉત્તમ વસ્ત્રો લંકારોનું નજરાણું કયું. એથી રાજાએ સંતોષ પામીને તેને તેનાં નામ, ગામ અને આવવાનું કારણ વગેરે પૂછ્યાં. એના ઉત્તરમાં પ્રધાન ઝવેરચંદે જણાવ્યું કે;—“હે પ્રભો ! હું જા કારણથી અહીં આવ્યો છું તે પોતાના પ્રાણના ભયથી ઠી શકતો નથી. મારો જે ઉદ્દેશ છે તે આપે આપના મનમાં જ સમજી લેવાનો છે; જો આ કાર્ય થઇ જાય, તો તેથી ઉભયપક્ષનું કલ્યાણ છે; કારણ કે, આવું ઉત્કૃષ્ટ સ્થળ વારંવાર મળી શકતું નથી.”

રાજા બહુ જ સંતુષ્ટ થઇને કહેવા લાગ્યો કે;—“વાર, ત્યારે આવું ઉત્તર હું મારી કન્યા સાથે વાતચીત કર્યા પછી આપીશ.” આ વાર્તા સાંભળી નગરમાંના દીન અને ગરીબ લોકો પ્રધાનજીની ધાર્મિકતાનો વિચાર કરી ઇશ્વરને તેના વિજય માટે પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા.

રાજાએ અંતઃપુરમાં જઇ સર્વ વૃત્તાંત કન્યાને સંભળાવી કહ્યું કે;—“પુત્ર ! અત્યારે જ રાજાનું માથું આવ્યું છે, તે રાજા સર્વ રાજાઓ કરતાં મહાસુંદર અને ગુણવાન છે; તેમ જ તું પણ હવે તારુણ્યમાં આવી છે, તો હવે આ માગાનો સ્વીકાર કરી લે. તારી અપકીર્તિનો સર્વત્ર વિસ્તાર થએલો હોવાથી મરણના ભયને લીધે હવે કોઇ માથું લઇને આવે, એવો સંભવ જણાતો નથી. આ કારણથી જો આ રાજાના ગળામાં તું વરમાળા આરોપી દે, તો તેમાં તારું અને મારું ઉભયનું કલ્યાણ સમાયલું છે.” એના ઉત્તરમાં રાજકુમારીએ જણાવ્યું કે;—“પિતાજી ! તે માથું લાવનાર પુરુષને મારી પાસે મોકલી આપો, એટલે તેના ચાતુર્યની પરીક્ષા કર્યા પછી હું જે ઉત્તર આપવાનું હશે

તે આપીશ.” રાજાએ પોતાના સેવક દ્વારા ઝવેરચંદને સંદેશો કહાવ્યો કે;—“તમે એકલા જ આ સેવક સાથે મારી કન્યા પાસે જાઓ એટલે તે પોતે જ તમને ઉત્તર આપશે.” આ સંદેશો સંભળી પ્રધાન તરત તે સેવક સાથે રાજકન્યાના મહાલયમાં ગયો. રાજકન્યાએ તેનો સત્કાર કરીને તેને પોતાની પાસે બેસાડ્યો અને કુશળ સમાચાર પૂછી તે જ પાનદાન તેના હાથમાં આપીને કહ્યું કે;—“આમાંથી તાંબુલ લઇ લ્યો !” એના ઉત્તરમાં પ્રધાને જણાવ્યું કે;—“બાપ સાહેબ ! જ્યારે મારા રાજાની આજ્ઞા લઇને હું અહીં આવવાને નીકળ્યો ત્યારથી જ મેં એવી પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે, જો આ કાર્ય સિદ્ધ થશે, તો જ તાંબુલ બક્ષણ કરીશ, નહિ તો મરણ પર્યંત તાંબુલને સ્પર્શ પણ કરીશ નહિ.” આ ઉત્તર સંભળી રાજકુમારીએ કહ્યું કે;—“વાર ત્યારે અત્યારે તમે તમારી છાવણીમાં જાઓ અને હું પછીથી મારો મનોબાવ તમને જણાવીશ !” પ્રધાન પોતાની છાવણીમાં આવ્યો અને તેને સુરક્ષિતતાથી આવેદો જોઇને મરીય લોકોના મનમાં બહુ જ આનંદ થવા લાગ્યો.

ત્યાર પછી રાજકુમારીએ પોતાના પિતાને બોલાવીને કહ્યું કે;—“પિતાજી ! જ્યારે આપની એવી જ ઇચ્છા છે, તો હું મારા સંતોષથી જ, તે રાજાના ગળામાં વરમાળા આરોપવાને પોતે જ ત્યાં જવાને તૈયાર છું, માટે મારી સાથે જે માણસોને મોકલવા હોય તેમને તૈયાર કરો.” એથી રાજાને અત્યંત સંતોષ થયો અને તેણે પોતાના મુખ્ય સચિવ તથા બીજાં કેટલાંક માણસોને સાથે આપી કન્યાને તે રાજા પાસે પહોંચતી કરી દીધી.

પ્રધાન ઝવેરચંદ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણેનું કાર્ય કરી આવ્યો એટલે સંતુષ્ટ થઇને રાજાએ તેને મોટાં મોટાં ઇનામો આપ્યાં અને તેનું બહુ જ ગૌરવ કર્યું; એટલું જ નહિ, પણ આગળ કરતાં પણ તેનામાં વિશેષ પ્રેમ રાખી પોતાનો ખાનગી કાર્યભાર પણ બધા તેને જ સોંપી દીધો. ત્યાર પછી રાજાએ તે સિંહલદીપની સુંદરી

સાથે લમ ક્યાં અને રાજ્યનું કાર્ય પ્રધાનને સોંપી પોતે મહાલ-
યમાં જ આનંદવિલાસમાં અધિક સમય વીતાડવા લાગ્યો.

હવે પ્રધાનના દેશાભિ વિચાર કરવા લાગ્યા કે;—“આ પ્રધાન એ
રાજકુમારીના હાથે મરાઈ જાય અથવા તો એનાં નેત્રા ફૂટી
જાય, એ ઉદ્દેશથી આપણે એને સિંહલદીપમાં મોકલવાનો
પ્રયત્ન રચ્યો હતો, પરંતુ ત્યાંથી તો તે પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ કરીને
આવ્યો અને રાજાનો વિશેષ વિશ્વાસપાત્ર થયો, એટલે હવે એના
નાશનો ખીજો આપણે શો ઉપાય કરવો?” છેવટે મસલત કરીને
તેમણે રાજાના અંતઃપુરમાંના ખોળપર બસેં સોનામોહોરો એક દાસી
દ્વારા મોકલી તે સાથે એક પત્ર પણ મોકલ્યું. તેમાં એમ લખવામાં
આવ્યું હતું કે;—“સિંહલદીપની રાજકન્યા પોતાના દેશમાંથી અહીં
આવતી હતી એવામાં માર્ગમાં તે પ્રધાનજી પર મોઢી પડી અને તે
બહેનો પ્રેમસંબંધ થઈ ગયો; એમ અમારા જાણવામાં આવ્યું છે.”
આવા પ્રકારની વાર્તા કાંઈ ઉપાયે રાજાના કાને જાય, એવી યુક્તિ
કરવી. અત્યારે એ મહેનતના બદલામાં બસેં મોહોરો છે અને કાર્યની
સિદ્ધિ થશે, તો ખીજી ત્રણસેં સોનામોહોર મોકલી આપવામાં
આવશે!” એવી રીતે મોહોરો અને પત્ર લખને દાસી અંતઃપુરમાં
ગઈ. તે વેળાએ તે ષંઢરાજ નિદ્રાને આધીન થયેલો હતો એટલે પત્ર
ફાડીને દાસીએ વાંચ્યું અને પાછું બંધ કરીને ત્યાં રાખી દીધું. જ્યારે
ખોળે જાગૃત થયો ત્યારે તેને તે આપવામાં આવ્યું.

ખીજે દિવસે પત્રમાં લખેલી ખીના વિશે રાજમંદિરમાં દાસીએ
પોતપોતામાં સળવળાટ કરવા લાગી અને છેવટે એ વાત રાજાના
કાન સુધી પહોંચી ગઈ. એ વાર્તા રાજાને સત્ય લાગવાથી ખીજે
કાંઈ પણ વિચાર ન કરતાં પ્રધાનને બોલાવીને તેણે પૂછ્યું કે;—“પ્રધા-
નજી! જે કાંઈ પુરુષે વિશ્વાસઘાત કરીને પોતાના અન્નદાતા સ્વામીની
શ્રી સાથે વિપરીત વ્યવહાર કર્યો હોય, તો તે અપરાધની તેને શી
શિક્ષા મળવી જોઈએ હશે?” નિષ્કપટતાથી પ્રધાને ઉત્તર આપ્યું કે,

“મહારાજ ! એવા અધમ નરને તો પ્રાણીત શિક્ષાજ મળવી જોઈએ !” આ ઉત્તર સાંભળી રાજાએ પોતાની કમરમાંથી કટાર કાઢીને તત્કાળ પ્રધાનની છાતીમાં ભોંકી દીધી, એટલે તેથી અતિશય વિન્હળ થઈને પ્રધાન ભૂમિપર પડી ગયો અને એ હાથ જોડીને રાજાને કહેવા લાગ્યો કે;—“મહારાજ ! મારો જરા પણ અપરાધ ન છતાં આપે વિનાકારણ મારો ધાત કર્યો છે. સ્વામીના હાથે મરણ થયું એ પણ મારા માટે તો એક રીતે સાફ જ થયું છે ! પરંતુ મારા મરણ પછી પણ મારા વિશે આપના મનમાં જેમણે ખોટી શંકા ઉપજાવી દેશ તેમને શોધી કાઢી તપાસ કરીને અપરાધીને શિક્ષા આપશો તો પવિત્ર ન્યાયદેવતા ઉપર આપનો મોટો ઉપકાર થશે; આ કારણ-થીજ પૂર્વે મેં પ્રધાનપદને સ્વીકારવાની ના પાડી હતી, પરંતુ આપે આગ્રહ કરીને મારા પ્રાણ લેવા માટે જ મને એ પદવી આપી હતી, એમ આજે સિદ્ધ થયું. અસ્તુ. હવે મારી માત્ર એટલી જ યાચના છે કે, જે કારણ માટે આપે મારો જીવ લીધો છે, તેની બરાબર તપાસ કરજો એટલે પોતાની ભૂલ આપને અવશ્ય જણાઈ આવશે.” આટલી પ્રાર્થના કરીને તે સ્વામિનિષ્ઠ પ્રધાન અને કલ્યાણકારક મિત્રે પોતાના પ્રાણનો તત્કાળ ત્યાગ કરી દીધો.

ત્યાર પછી રાજાએ એ વિષયની સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી તપાસ ચલાવી એટલે અમુક અધિકારીઓનો એ પ્રયત્ન હતો, એમ સમગ્રમાં તેના જાણવામાં આવી ગયું. એથી રાજા અત્યંત ખેદ પામી પોતાના મિત્રના શબને આલિંગન આપી છાતીફાટ વિલાપ કરવા લાગ્યો અને જેમણે તે પત્ર લખાવ્યું હતું તથા જેણે લખ્યું હતું તે સર્વને ફાંસીને લાકડે બેઠકાવી દીધા.

વીરક્ષેત્રની સુંદરીની કથા

અનંગમદ્રા ! આટલી વાર્તા કહીને મેં તે વીરક્ષેત્રની સુંદરીને કહ્યું કે;—“ભદ્રે ! એનો સારાંશ એટલો જ છે કે, એ રાજા જેવી રીતે મિથ્યા સંશય અને અવિચારથી પોતાના કલ્યાણેચ્છુ બાલસમાને એક

ક્ષણ માત્રમાં પોતાના હાથે જ મારી નાખી અનિવાર્ય પશ્ચાત્તાપનો ભોક્તા થયો હતો, તે જ પ્રમાણે તારો આરામાં આટલો બધો અનુરામ હોવા છતાં નિષ્કુર ચઢને મારો ધાત કરીશ, તો તને પણ તેવો જ પશ્ચાત્તાપ થવનો. એટલા માટે વિચાર કરીને અત્યારે મને જવા દે, પછી તું જેમ કહીશ તેમ હું કરીશ ।”

એ સાંભળીને તે સુંદરી કહેવા લાગી કે;—“તમારા માટે મારા પ્રાણ જાય છે, અને હું તમારા પ્રાણ બચાવું, એથી મને શો લાભ ? તમને બચાવવાથી પુણ્ય થવાનું નથી અને મારવાથી પાપ લાગવાનું નથી. બલ્કે, તમારા જેવા જે દુષ્ટ, સ્વાર્થસાધુ અને વિશ્વાસઘાતક પુરુષ હોય તેમનો તો ઓઓએ પોતાના કસ્યાણુ માટે અવશ્ય ધાત કરવો, એવો જ મારો અભિપ્રાય છે.”

રક્તસેનની આંતર કથા

રક્તસેને મદનમોહિની વેશ્યાને ઉપર પ્રમાણેની વાતો કહી સંભળાવી એટલામાં નગરનાં દ્વાર ઊઘાડવાની સૂચના આપનારી તોપ પડી; અને તે સાથે જ તે વેશ્યા રાજકુમારનું ગળું કાપવાને એક પગે તૈયાર થઈ ગઈ, પણ એ ક્ષણે જ દૈવયોગે તેના મિત્ર પ્રધાનપુત્રે બહારથી રાજકુમારને મોટે સાદે હાંકી મારવાથી તેનો અત્રાજ સાંભળતાં જ વેશ્યાના હાથમાંની તલવાર નીચે પડી ગઈ, અને તેની જિઠ્ઠા શુષ્ક થવા સાથે તેના શરીરમાં બચકર કંપનો આવિર્ભાવ થવા લાગ્યો. તે બંને હાથ જોડી રાજકુમારને પ્રાર્થના કરવા લાગી કે;—“મહારાજ ! જે અત્યારે મારા આ અન્યાય અને અત્યાચારની ક્ષમા આપી મારા પ્રાણ બચાવવાનું વચન આપતા હો, તો હું તમને છોડવાને તૈયાર છું. નહિ તો અત્યારે જ તમારા પ્રાણ લઈશ અને સાથે મારા પોતાના પ્રાણનો પણ ભોગ આપીશ. કારણ કે, તમે આ બંધનથી મુક્ત થતાંની સાથે અમસ્તા પણ મારા પ્રાણ તો લેવાના જ. આમ હોવાથી તમને મારીને પોતાને હાથે જ મરી જવું, એ વધારે સારું છે ।”

વેશ્યાના આવા ઉદ્ગારો સાંભળીને રાજકુમાર કહેવા લાગ્યો કે:-“પ્રિયે ! હું તારામાં આટલો બધો લંપટ હોવા છતાં તને હું મારી નાખીશ એ કલ્પના જ તારા મનમાં કેમ આવી શકે છે, તે હું સમજી શકતો નથી. તારે એ વિશે પોતાના ચિત્તમાં જરા પણ ચિંતા ન રાખવી; જા, જીવ અને સદા સુખ ભોગવતી રહે !”

રાજકુમારનાં આવાં વાક્યો સાંભળી મદનમોહિનીએ તેના બંધ છોડી નાખ્યા, તેને તાંબૂલ આપી પલંગપર બેસાડ્યો અને પછી દ્વાર ઉઘાડીને પ્રધાનપુત્રને અંદર આવવા દીધો. થોડીકવાર સુધી બંને મિત્રોનું સંભાષણ અને છેવટે મદનમોહિનીની કૃપા મેળવીને તેઓ પોતાના નિવાસસ્થાનમાં ચાલ્યા ગયા.

રાજકુમાર રક્તસેન હૃદયમાં અતિશય પશ્ચાત્તાપ પામીને મનમાં જ કહેવા લાગ્યો કે; “હે દેવાધિદેવ ! આજે તેં મને એક મહા ભયંકર પ્રાણહારક સંકટમાંથી બચાવ્યો છે, એ મારા પર મહદ્દુષ્કાર થયેલો જ કહી શકાય. હવે કૃપા કરીને મને આવી દુષ્ટ સુદ્ધિ કદાપિ આપીશ નહિ !” આવી પ્રાર્થના કરીને તેણે ગરીબગુરુબાને પુષ્કળ દાન આપ્યાં અને પછી તે વિશ્વાસઘાતિની વેશ્યાનો તત્કાળ ત્યાગ કરી બાવિ અનર્થપાતને અટકાવી દીધો. રાજપુત્ર પોતાની નગરીમાં પાછો ફર્યો અને પિતાના મરણ બાદ રાજ્ય કરવા લાગ્યો.

વીરક્ષેત્રની સુંદરીને સદુપદેશ

અનંગભદ્રા ! રક્તસેન રાજકુમારની વાર્તા જમાત કરીને મેં તે સુંદરીને કહ્યું કે;-“રમણી ! આવી રીતે લોભી, કેશી, જાર, ચોર, જુગારી અને જુલુક્ષિતો સદા સર્વકાળ પોતાના જીવપર ઉદાર અને નિર્ભય થએલા જ હોય છે. અત્યારે મેં તને જે દૃષ્ટાંતસૂચક ૭ વાર્તાઓ કહી સંભળાવી છે તે સર્વનો વિચાર કરીને તું અત્યારે મને જવા દે. નહિ તો મને મારીને તું પોતે પણ મરાધ જઇશ, એટલા માટે નિર્દયતાને ત્યાગીને ઉભયના પ્રાણ બચાવવાની યોજના કર. એટલા માટે પતિના ગૃહમાં રહી મરણપર્યંત ધનસંપત્તિનું સુખ

ભોગવ, એજ તારા માટે વિશેષ કલ્યાણકારક છે. જે મનુષ્ય કામા-
ધીન થાય છે અને પ્રતિદિન ચોરીછુપીથી કુકર્મ કર્યા કરે છે, તે
કોઈ દિવસે પણ પકડાઈને નષ્ટ થઈ જાય છે. આ આપણું મુજબ
વ્યભિચાર કર્મ હજી કાઢના જણવામાં આવ્યું નથી, એટલે ન્હાસ-
ભાગની કલ્પના પણ કરીશ નહિ; નહિ તો પરિણામ એ જ આવશે
કે, કાં તો બંનેના પ્રાણ જશે કે કાં તો આખરને હમેશને માટે
બંદો લાગી જશે. સારાસારનો વિવેક કરી મનનો સંયમ કર. પ્રિયે !
મનુષ્ય તો શું, પણ આ વ્યભિચારથી દેવાદિકાનો પણ નાશ થઈ
ગયો છે ! એ વિશેષનાં પુરાણ અને છાંતહાસમાં અનેક ઉદાહરણો મળી
આવે છે તે આ પ્રમાણે;—

કામવિકારના પ્રાબલ્યનાં પુરાણપ્રસિદ્ધ દૃષ્ટાંતો

(૧) સર્વ દેવોમાં મહાદેવ શ્રેષ્ઠ મનાય છે. એ મહાદેવ એકવાર
તપશ્ચર્યા કરતા હતા ત્યાં સર્વ દેવોએ મળીને કામદેવને મોકલી આપ્યો.
કામદેવ ત્યાં જઈને તેમની તપશ્ચર્યામાં વિક્ષેપ કરવા લાગ્યો એથી
કોપાયમાન થઈને મહાદેવે કામને બાળીને દગ્ધ કરી નાખ્યો.

(૨) તે જ પ્રમાણે સુરપાત ઇન્દ્રે કામવિકારને આંત્રીન થઈને
કપટથી અહલ્યા સાથે વ્યભિચાર કરવાથી ગૌતામના શાપથી તેના
શરીરમાં સહસ્ર ભજો થઈ ગયા અને સ્વર્ગલોકના રાજ્યથી તે બ્રજ
થયો એટલુંજ નહિ, પણ નિર્દોષ અહલ્યાને પણ સાઠ હજાર વર્ષો
પર્યન્ત શિલાના અવતારમાં રહેવું પડ્યું.

(૩) બ્રહ્મદેવ પૂર્વે પંચમુખી હતા, પરંતુ તેમનું અંતઃકરણ
પોતાની કન્યા વિશે જ સકામ થવાથી તેના એક શરતો પાત થયો.

(૪) બ્રહ્મદેવનો પુત્ર નારદ બ્રહ્મચારી હોવા છતાં એકવાર
કામવશ થયો અને દ્વારિકામાં શ્રીકૃષ્ણ પાસે જઈને કહેવા લાગ્યો કે;—
“હું કામપીડિત થયો છું, તો આપની પાસે સોળ હજાર સ્ત્રીઓ છે,
તેમાંથી એક સ્ત્રી મને આપો !” એના ઉત્તરમાં શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે;—“જે
સ્ત્રી પાસે હું ન હોઉં, તે સ્ત્રી તારે લઈ જવી.” નારદ સર્વ સ્ત્રીઓનાં

મંદિરોમાં ભટક્યો, પણ કૃષ્ણ વિનાનું એક પણ મંદિર તેના જોવામાં ન આવ્યું અર્થાત્ પરમેશ્વરની વ્યાપકતાનો તેને સાક્ષાત્કાર થયો. ત્યાર પછી શ્રીહરિની અગત્ય માયાથી સ્નાનકાળમાં તે નારદની નારદી યધને તેણે સાઠ હજાર વાલખિલ્યપુત્રોને જન્મ આપ્યો.

(૫) વિશ્વામિત્રે લોહપિષ્ઠ ભક્ષીને સાઠ હજાર વર્ષોપર્યન્ત ઘેર તપશ્ચર્યા કરીને બ્રહ્માંડને ડોલાવવા માંડ્યું એથી કદાચિત્ એ મારા ઇન્દ્રપદને લઇ લેશે એવા ભયથી સુરપતિ ઇન્દ્રે તેની તપશ્ચર્યાના પુણ્યને ક્ષય કરવા માટે મેનકા નામક અધ્ધરને મોકલી, તેના મોહમાં લપટાઇ ઋષિ વિશ્વામિત્ર જ્વાનના રૂપે ઇન્દ્રની સલામાં ગયો અને પોતાની પરમ દુઃસાધ્ય તપશ્ચર્યાનો કામવિકારમાં પડી નાશ કરી નાખ્યો.

(૬) ચંદ્રે ગુરુગૃહમાં વિદ્યાભ્યાસ કરતી વેળાએ કામાસકત થઇને ગુરુપત્ની સાથે વ્યભિચાર કર્યો અને તેથી તેને જ્ઞાત કલંક લાગી ગયું જે અદ્વાપિ સર્વના જોવામાં આવ્યા કરે છે.

(૭) રાવણે મદનોન્મત્ત થઇને સીતાનું હરણ કર્યું તેથી લંકા ભરમીભૂત થઇ અને શ્રી રામચંદ્રના હસ્તે પુત્રપરિવારસહિત પોતે પણ નષ્ટ થઇ ગયો.

(૮) વાલીએ પોતાના અંધુની તારા નામક સ્ત્રીનું હરણ કરવાથી તે રામચંદ્રજીના હાથે મરાયો અને કિષ્કિંધાનું રાજ્ય, તારા જેવી સુંદરપત્ની અને અંગદ જેવો ચતુર પુત્ર, એ સર્વથી તે વંચિત થયો.

(૯) ભસ્માસુરને શિવ પાસેથી એવો વર મળ્યો હતો કે, તે જેના મસ્તક પર હાથ મૂકે કે તે ત્યાં જ અળીને ભરમ થઇ જાય. એથી તે એટલો અધો ફાટી ગયો કે, સર્વથી અજ્ઞેય થઇ ગયો. ત્યાર પછી મોહિનીના સૌન્દર્યને જોઇ કામાસકત થઇને જેવી રીતે મોહની નાચી તેવી રીતે પોતે પણ નાચવા લાગ્યો અને કામભ્રાંતિથી બાન ભૂલી પોતાનો હાથ પોતાના મસ્તક પર મૂકીને ભરમીભૂત થઇ ગયો.

(૧૦) દુર્યોધને પાંડવોની મહાપતિવ્રતા પત્ની દ્રૌપદીમાં કામવાસના રાખી કપટઘૃતના યોગે તેને પાંડવો પાસેથી જીતી લીધી અને તેને

સભામાં લાવી પોતાની સ્ત્રી થવાનું કહ્યું, પણ તેણે તે વાર્તા અમાન્ય કરવાથી દુઃશાસનદ્વારા તેનાં વસ્ત્રો ખેંચાવી તેની વિડંબનાનો ઉદ્દોગ આદર્યો. પરંતુ ધ્રુવરૂપાથી તેના તે સર્વ ઉદ્દોગો-પ્રયત્નો વ્યર્થ થયા અને કુરુક્ષેત્રમાં પોતાના બંધુ, આત્મ, સુહૃદ્ અને મિત્રોસહિત યુદ્ધ કરીને અંતે હસ્તિનાપુર જેવા રાજ્યથી અને પોતાના પ્રાણથી પણ તે વંચિત થઇ ગયો.

(૧૧) તેજ પ્રમાણે પાંડવો જ્યારે અગ્નાતવાસમાં હતા તે વેળાએ વિરાટ રાજાનો શ્યાલક કીચક દ્રૌપદીમાં કામાસકત થવાથી નૃત્યશાળામાં બીમની ગદાથી નરકમાં વિદાય થઇ ગયો.

(૧૨) દ્રૌપદીના મનમાં કર્ણુ વિશે જરાક દુર્ભાવના આવતાં તેના અલૌકિક પારિવ્રત્યને સદાને માટે દૂષણ લાગી ગયું.

(૧૩) શૃંગીઋષિએ જન્મથી કદાપિ સ્ત્રીને જોઇ જ નહોતી તથાપિ તેને પણ રંભા આદિ અપ્સરાઓ અમાવીને પુત્રકામેષ્ટિ યજ્ઞ માટે દશરથ રાજાને ત્યાં લઇ આવી હતી.

(૧૪) પલાશ નામક ઋષિ કામાતુર થવાથી અસ્વલીના હસ્તે માર્યો ગયો હતો. મહિરાવણની સ્ત્રી ચંદ્રપ્રભા રામચંદ્રમાં વિષયાસકત થઇ અને તેથી તેણે પોતાના પતિના મરણનો ભેદ તેને જણાવી તેના હાથે પતિનો ધાત કરાવી પોતાના હાથે જ પોતાને વૈધવ્ય દશામાં લાવી મૂકી.

(૧૫) ભૃગુઋષિની કન્યા દેવયાની વિષયાધિ થવાથી પોતે વિપ્રદુહિતા હોવા છતાં ગુરુપુત્ર કચની પરમ આયાસથી પ્રાપ્ત કરેલી મૃત સંજીવની વિદ્યાને શાપના પ્રભાવથી નિષ્ફળ કરી પોતે ક્ષત્રિયની પત્ની થઇ હતી.

(૧૬) પરશુરામની માતા રેણુકા જલચરોની ક્રોડાને જોઇને કામુક થઇ હતી; એ વાર્તા જમદગ્નિએ સાંભળતાં પરશુરામના હસ્તે તેનો ધાત કરાવી નાખ્યો હતો.

તેમજ કયાકલ્પતરુમાંથી હું એક બીજી વાર્તા કહી સંભળાવું છું અને તે આ પ્રમાણે છે:-

સૂર્યજિત ભારતી નામક તપસ્વીની વાર્તા

ઉત્તર દેશમાં સમુદ્રના તીરે એક પર્વત છે, ત્યાં પૂર્વે સૂર્યજિત ભારતી નામના એક અતીતે મહાપ્રયત્ન તપશ્ચર્યા કરી હતી. એ તપશ્ચર્યાના પ્રભાવથી તેને ધૃત્વરી તેજની પ્રાપ્તિ થતાં તે મહાસિદ્ધ પુરુષ થઈ ગયો હતો અને તે એટલે સુધી કે તેનું પ્રત્યેક વચન સિદ્ધ થતું હતું. તેની આવી ખ્યાતિ સંભળીને જે રાગી વિશ્વમાંના કોઈ પણ વૈભવી સારો ન થાય, તેવા રાગીને છેવટે એ અતીતનાં દ્વારમાં લાવીને રાખવામાં આવતો હતો અને તેને ત્યાં રાખી તેના સંબંધીજનો ત્યાંથી ચાલ્યા જતા હતા. પ્રાતઃકાળમાં તે સાધુ પુરુષ પોતાનાં સંખ્યા આદિ કમની સમાપ્તિ કરીને તે રાગી પાસે જતો હતો અને પોતાના કમંડલુમાંથી પાણી લઈને તેના મુખમાં નાખતો હતો. એથી તે રાગી રોગમુક્ત થઈ સાધુનાં ચરણોમાં નમસ્કાર કરીને પોતાને ઘેર ચાલ્યો જતો. તેની આ કીર્તિનો સર્વત્ર વિસ્તાર થઈ ગયો.

એક વાર એવો બનાવ અન્યો કે, શિવપુરીના રાજા મદનપાલની કુમારિકા કન્યાને તારણ્યમાં આવતાં લયંકર પાંડુરાગની આધા થઈ ગઈ અને તે રાગના નિવારણ માટે રાજાએ અત્યંત દ્રવ્યનો ભોગ આપ્યો ને અનેક ઉપચારો કરાવ્યા, પણ તેથી કશો પણ લાભ થયો નહિ. એટલે અંતે નિરુપાય થઈને કેટલાંક માણસોને સાથે આપી રાજાએ પોતાની તે કન્યાને એ અતીત પાસે મોકલી દીધી. સેવકો મધ્યરાત્રિના સમયમાં તે રાગિણી રાજકુમારીને અતીતની પર્ણકુટીના દ્વારમાં મૂકીને પોતે ત્યાંના નિયમ પ્રમાણે ત્યાંથી દૂર ખસી ગયા. પ્રાતઃકાળ થતાંજ અતીત જાગૃત થયો અને કરમાં કમંડલુ લઈ સમુદ્રસ્નાન માટે જવાને નીકળ્યો, એવામાં મૃદુ શય્યામાં સૂતેલી તે રાજકુમારિકાના શરીર સાથે તેનો પત્ત અથડાયો, એટલે ‘કાણુ છે ?’ એમ પૂછીને તેણે તેના શરીર પર હાથ ફેરવ્યો. તે રાજકુમારીના કોમળ સ્તન અને સુકુમાર શરીરને સ્પર્શ કરતાં જ અતીતના શરીરમાં કામનો વિકાર ઉદ્ભવ્યો, તેનાં રોમાંચ ખડા થઈ ગયાં અને આસપાસ કોઈ પણ ન હોવાથી તે તેનાપર બળાત્કાર કરવા લાગ્યો.

રાજકુમારીએ અત્યંત દીનતાથી અતીતની અત્યંત પ્રાર્થના કરી કે;—“હું કુમારિકા હોવાથી મને અઘાપિ પુરુષનો સંપર્ક માત્ર પણ થયો નથી અને તેમાં વળી અત્યારે હું ભયંકર રોગને વશ થઈને મરવા પડી છું, એટલા માટે અત્યારે બળાત્કાર ન કરતાં પ્રથમ મને નીરોગી કરો એટલે પછી હું તમને જ વરીશા” એ સાંભળીને અતીતે કહ્યું કે;—“તું અત્યારે મારા કામની શાંતિ કર એટલે હું તને આ ક્ષણે જ રોગમુક્ત કરી નાંખું છું.” એમ કહીને અતીતે પોતાનો સ્વાર્થ સિદ્ધ કરી લીધો.

એ પછી તેણે સ્નાનાદિ કરીને તે કન્યા માટે ઇશ્વરને બહુ પ્રાર્થના કરી, પરંતુ તેના રોગનું નિવારણ ન થયું તે ન જ થયું. અંતે અતીત નિરુપાય થઈને સંધ્યાકાળે વળી બીજાં મનુષ્યો આવશે, તેમ મારી પ્રતિજ્ઞાનો નાશ થશે, એવા ભયથી તે રાજકન્યાને ત્યાંથી ઉપાડી જવતી ને જવતી જ વાલુકામાં દાટી આવ્યો.

તે રાજકુમારીના સેવકો કેટલાક અંતરપર બેસીને તેના આવવાની વાટ જોયા કરતા હતા, પણ રાજકુમારી તો ત્યાં હતી જ નહિ. ત્યાર પછી આસપાસ સર્વત્ર તેમણે તેને શોધી, છતાં પતો ન જ મળ્યો એટલે અતીતને પ્રછયું કે;—“રાજકુમારી ક્યાં છે?” અતીતે કહ્યું કે;—“હું કંઈ પણ જાણતો નથી.” એ પછી સેવકોએ અતીતની પશ્ચુકુટી અને ગુહામાં શોધ ચલાવી તો ત્યાંથી તેની શબ્દો મળી આવી, પણ રાજકન્યા પોતે મળી નહિ. છેવટે બહુ જ સક્ષમ શોધ કરતાં તે વાલુકામાં દાટેલી મળી આવી. તેને બહાર કાઢતાં તેનું સમસ્ત શરીર રધિરથી ખરડાયલું દેખાયું અને તે મરવાની અણીપર આવી પહોંચી હતી. તેને જ્યારે તેની આ દશા થવાનું કારણ પૂછવામાં આવ્યું, ત્યારે તેણે પોતા પર થએલા અત્યાચારનો સમસ્ત વર્ત્તાત કહી સંભળાવ્યો અને ત્યાર પછી તરત જ પોતાના પ્રાણને ત્યાગી દીધા. સેવકો તેને ત્યાં જ દાટીને પોતાના રાજ પાસે ગયા અને ઇત્યંજીત વર્ત્તાત તેને કહ્યો. આ વાર્તા સાંભળી રાજાને મહા ક્રોધ થતાં તેણે પોતાના સેવ-

કેને આજ્ઞા આપી દીધી કે;—“અત્યારે અને આ ક્ષણે જ જઇને તે દુષ્ટ અતીતનો શિરશ્ચેદ કરી નાખો અને તેનું માંસ કાગડા કૂતરાને ખવડાવી દો!” સેવકોએ રાજાની આજ્ઞાનું અક્ષરશઃ પાલન કર્યું.

વ્યભિચારના દોષ અને પરિણામ

અનંબલદ્રા ! એ દૃષ્ટાંતાત્મક વાર્તા સંભળાવીને મેં તે કામિનીને કહ્યું કે;—“જો ગુણવતી ! તે તપસ્વીએ બહુ કાળ પર્મન્ત પરિશ્રમ વેડીને જે ઇશ્વરની કૃપા મેળવી હતી, તેનો ક્ષણિક સ્ત્રીસમાગમના સુખ માટે, ધડી બે ધડી માટે તેણે મતિ બગાડી તેથી નાશ થઇ ગયો, એટલું જ નહિ, પણ તેનો પોતાનો પણ ધાત થયો અને તે પણ વળી મહા અપ્રતિષ્ઠા સાથે. આ કારણથી જ પૂર્વના રાજાએ દુષ્ટ વ્યભિચારકર્મ માટે અનેક પ્રકારની મહા ભયંકર શિક્ષાઓ આપતા હતા. કેટલાકે એ દુરાચારમાં પડેલી સ્ત્રીઓને નમ્મ કરી તેમનાં માથાં મુંડાવી નાખતા હતા અને ત્યાર પછી મસ્તક પર અંગાર અને લોહાનો મરમ રક્ત ઢોળીને તેના પ્રાણ લેતા હતા. અથવા તો પ્રથમ તેને મધેડા પર બેસાડી આખા મામમાં ફેરવી ત્યાર પછી તેના પર પાષાણની વૃષ્ટિ વર્ષાવીને મારતા હતા. કેટલીક વ્યભિચારિણી વનિતાઓને નાક, કાન અને સ્તન કાપીને દેશપાર કરી દેવામાં આવતી હતી અથવા તો પીઠ પર ફટકા મારીને મરણ પર્મન્ત તેઓને ગુલામડી તરીકે પણ રખાતી હતી. વ્યભિચારી પુરુષને જો તેની પાસે સાધન હોય તો અત્યંત ધન લઇને નિર્ધન બનાવી મૂકવામાં આવતો હતો અને જો તે દરિદ્રી હોય તો તેની પાસેથી ગુલામનું કામ લેવામાં આવતું હતું. અથવા તો એવાં વ્યભિચારાસક્ત સ્ત્રીપુરુષોને લીલામ કરીને વેચી નાખવામાં આવતાં, કેટલાકોના કપાળમાં ધગધગતા ખીલા ઠાકીને પ્રાણ લેવાતા, કિંવા બન્નેનાં ગુહસ્થાનો કાપી લેવામાં આવતાં અથવા તો બન્નેને જૂદી જૂદી જગ્યામાં પૂરીને બૂખે મારવામાં આવતાં હતાં. કેટલાકોને હાથીના પગ તળે અમ-દાવીને તો કેટલાકોને તોપના ગોળે ઉડાવીને નરકના માર્ગે ચઢાવતા

હતા. એ પ્રમાણે વ્યભિચારની મહા લયનક શિક્ષાઓ થતી હોવાથી કેટલાંક સ્ત્રીપુરુષો એવા પ્રસંગે લયથી વિષપ્રાશન કરીને પોતપોતાના હાથે જ મરી જતાં હતાં. હાલમાં ધરાન દેશમાં એવી રીતી છે કે, વ્યભિચારિણી સ્ત્રીની સૂરવાલમાં એકાદ એ ખીલાડાને પૂરી સૂરવાલના બન્ને મોઢાંને બંધ કરી દે છે અને પછી બહારથી ખીલાડાને મારવા માંડે છે. એટલે તેઓ તે સ્ત્રીના શરીરના કામળ ભાગને વિદારીને તત્કાળ તેના પ્રાણનો નાશ કરી નાખે છે. સુંદરી ! અંગ્રેજોના રાજ્યમાં સરકાર એવી ધોર શિક્ષા આપતી નથી; તથાપિ એવી વ્યભિચારિણી સ્ત્રીઓના સંબંધીજનો ખીજના બાળકોમાં ન આવે તેવી રીતે તેમના પર અસહ્ય સંકટોની વૃષ્ટિ વર્ષાવે છે. એટલા માટે વિષયવિશેનો તે જ હા પકડી રાખ્યો છે, તેને ત્યાગીને તું આપણા બંનેના પ્રાણની રક્ષા કર; કારણ કે, જોને પણ આ વ્યભિચારનો છંદ લાગી જાય છે, તેનો સંસાર પછી ધૂળમાં જ મળી જાય છે. કુમેરનો ધનભંડાર પણ આ કાર્ય માટે સંપૂર્ણ થતો નથી; જ્યારે રાંડને આપવા માટે દ્રવ્ય રહેતું નથી, ત્યારે વ્યભિચારી પુરુષ ચોરી અને ખૂન જેવા ધોર અપરાધ કરી કારાગૃહવાસી થાય છે કે ફાંસીને લાકડે લટકી જાય છે અથવા તો અમ અમ કરીને ભૂખમરાની હાલતમાં રસ્તામાં કે હોસ્પિટલમાં મરી જાય છે અને ઢેહભંગીના હાથે જમીનમાં દટાય છે. જ્યાં સુધી તારુણ્ય અને દ્રવ્ય એ બે સાધનો હોય છે, ત્યાં સુધી જ એ વિષય સુખની લાલસા રહે છે; જેમ જેમ વૃદ્ધાપકાળ આવતો જાય છે, તેમ તેમ એ મદનનો વિકાર શાંત થતો જાય છે. એવામાં જો તારુણ્યમાં ઉપદેશનો વ્યાધિ થઈ ગયો હોય, તો વૃદ્ધાવસ્થામાં મહાયાતનાઓ ભોગવીને પ્રાણ ત્યાગવા પડે છે. દ્રવ્ય, દારા, મિત્ર અને રાજ્યનો એક વાર નાશ થતાં, તે પુનરપિ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, પરંતુ સર્વ પુરુષાર્થના સાધનરૂપ શરીરનો નાશ થતાં તેની પાછી કદાપિ પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. વૃદ્ધાવસ્થામાં કિંવા રોમના સમયમાં આત્માને કલેશ અને ત્રાસ ન ભોગવવા પડે, એટલામાટે વિચારશીલ જનો દ્રવ્યનો સંચય કરે છે. જ્ઞાનમાં

કહેલું છે કે, જો એવો જ પ્રસંગ આવી પડે, તો પોતાના આત્મરક્ષ-
ણુમાટે દ્રવ્ય, ભાર્યા, પુત્ર અને પૃથ્વીના રાજ્યનો પણ ત્યાગ કરી દેવો.
સુંદરી ! વિષયો મનુષ્યના આ સંસારમાં જેટલા શત્રુ હોય છે, તેટલા
શત્રુ શ્રીજી કોમળના પણ હોતા નથી. એટલા માટે અતિ મનોનિગ્રહ
કરી અંતઃકરણના પ્રવાહને દુઃખસમાન સત્કર્મોપ્રતિ વાળવો, એજ
મનુષ્યમાત્રનું કર્તવ્ય છે. કામમદ્યથી વ્યભિચારમાં પ્રવૃત્ત થવું યોગ્ય નથી.
કારણ કે, એ દુર્વ્યસનથી સ્વળતિ દંડ, રાજદંડ અને અંતે દેવદંડ એવી
રીતે મનુષ્યને ત્રણ ત્રણ મહાભયંકર દંડો ભોગવવા પડે છે. અર્થાત્
સ્વળતિ, રાજ અને ઇશ્વરને નમીને વર્તવામાંજ કદ્યાણ છે. મનુષ્યને
માટે ઇશ્વરે જે ભયોને નિર્માણ ન કર્યાં હોત, તો આ જગતમાં
કોમળ પણ કોમળની દરકાર રાખત નહિ અને ચોરી, ચાડી, વ્યભિચાર
અને હિંસા આદિનો સર્વત્ર પ્રચાર થતાં આ જગતનો ક્યારનોય
અંત આવી ગયો હોત. કદાચિત્ એ વ્યભિચાર કોમળ મનુષ્યના જોવામાં
ન આવે, તો પણ સર્વવ્યાપક પરમાત્મા તો સર્વ એટાઓને જોયા જ
કરે છે. દેધિ, વૃત્ત, શર્કરા ઇત્યાદિ મદને કૃપા કરનાર પદાર્થોને
સહવાથી જો ઇન્દ્રિયોનું આકલન થતું હોય, તો તો પછી પર્વતો પણ
સાગરમાં તરવા માંડશે. શાસ્ત્રમાં કહેલુંજ છે કે;—

“ નદીનાં નલિનાં ચૈવ શૃંગિણાં શસ્ત્રપાણિનામ્ ।

વિશ્વાસો નૈવ કર્તવ્યઃ સ્ત્રીષુ રાજકુલેષુ ચ ॥ ”

અર્થાત્—‘નદી, તીક્ષ્ણ નખોવાળાં વ્યાધ અને રીંછ આદિ
પશુઓ, શૃંગિડાવાળાં પશુ, જેમના હાથમાં શસ્ત્ર હોય એવાં મનુષ્ય,
સ્ત્રીઓ અને રાજાઓમાં કદાપિ કોમળને વિશ્વાસ રાખવો નહિ !’

જેમની ઇન્દ્રિયો સ્વાધીન નથી હોતી, તેમના કુળનો નાશ થાય
છે; જે લોભી હોય છે, તેના ધર્મનો ક્ષય થાય છે; જે વ્યસનાધીન
હોય છે, તેના વિદ્વાધનનો લોપ થાય છે; કૃપણના સુખનો સંહાર
થાય છે; જેનો પ્રધાન અવ્યવસ્થિત હોય છે, તેના રાજ્યનો નાશ
થાય છે; તરુણ સ્ત્રી અને ધનમાં જેમનો મોહ નહિ હોય, એવા પુરુષો

આ જગતમાં બહુજ થોડા મળી આવવાના. જેવી રીતે પ્રજાપીડક રાજાનાં કુળ, ધન અને પ્રાણનો નાશ થાય છે, તે જ પ્રમાણે વ્યભિચારિણી વનિતાના સંસારનો સંહાર થાય છે; જે મનુષ્યના અંતર્માં દયા, ક્ષમા, શાંતિ, વિવેક અને શીલ આદિ ગુણો હોય છે, તેના હૃદયમાં કોઈ પણ પ્રકારનો બોધ સત્વર ડાહ્યા જાય છે; કોઈક અને દુર્જન એ ઉભયને અગ્નિ કરતાં પણ તીક્ષ્ણ ધારવા; પરોપકાર અને સત્ય બાળણ સમાન કોઈ પુણ્ય નથી; વ્યભિચાર અને ચોરીથી બહુ જ ચેતીને ચાલવું અને જે સ્ત્રી પોતાના અમૂલ્ય પાતિવ્રત્યનું પાલન કરતી નથી, તેને તે જીવતી છતાં પણ મુએલી જ માની લેવી.

એ વ્યભિચારના પરિણામે સહસ્રાવધિ લોકો વ્યથા પામીને મરી જાય છે, પરંતુ કામી જનો બીજાઓની એ દુર્દશાને પ્રત્યક્ષ જોવા છતાં, ખેદનો વિષય છે કે, દુર્વ્યસનનો ત્યાગ કરતા નથી. વ્યભિચારના યોગે વડિલોપાર્જિત કિંવા સ્વયંજંપાદિત જે લક્ષ્મી હોય છે તેનો નાશ થાય છે; ગુરુ, માતાપિતા ઇત્યાદિકના નામને કલંક લાગે છે અને પોતાની અપકીર્તિ તો અવશ્ય થાય છે, એ વિશે તો કાંઈ કહેવાનું છે જ નહિ. ?

ઈંદ્રિયોને આપણા તાબામાં રાખવી જોઈએ, તેને બદલે જો આપણે તેમના તાબામાં રહીએ, તો અવશ્ય પ્રાણ, ધન અને કીર્તિનો નાશ થવો જ જોઈએ, એવો નયમ છે. એ કામવિકાર એવો દુર્ધર છે કે, કૃષ્ણ સર્પ અને રાક્ષસ કોઈ પર ક્ષુબ્ધ થાય છે, ત્યારે તે એક જ વ્યક્તિના પ્રાણનો તેઓ નાશ કરે છે, પરંતુ કામવિકારને આધીન થઈ અનુચિત કર્મનો આરંભ કરવામાં આવે તો ધન, કીર્તિ અને પ્રાણ એ ત્રણે વસ્તુઓનો ધીમે ધીમે નાશ થવા સાથે સમસ્ત કુલસહવર્તમાન આ લોકમાં અપકીર્તિ અને પરલોકમાં કુંભીપાક આદિ નરકની તે પ્રાપ્તિ કરાવે છે. આ મૃત્યુલોકમાં કાયિક, વાયિક અને માનસિક એવાં ત્રિવિધ પાતક કહેવાં છે. તેમાંનું માનસિક પાપ સર્વથી મોટું છે; એટલા માટે ઘોડાને જેવી રીતે લગામથી

હાથીને અંકુશથી અને નૌકાને સુકાનથી વશ રાખવામાં આવે છે, તે જ પ્રમાણે મનને વિવેકાંકુશથી વશ રાખવાની બહુ જ અગત્ય છે. ઇશ્વરનો ભય રાખી વ્યભિચારનો ત્યાગ કરવો અને બની શકે તે પરાપકારમય કૃત્ય કરીને પોતાના મનુષ્યાવતારની સ્વાર્થકતા કરવી.”

વીરક્ષેત્રની સુંદરીને ઉપદેશ

અમારું પરસ્પર આ પ્રમાણેનું ભાષણ ચાલતું હતું એટલામાં રાત્રિની સમાપ્તિ થવાનો સમય નિકટમાં આવી લાગ્યો એટલે હું અત્યંત દીનતાથી તે સુંદરીને કહેવા લાગ્યો કે, ‘હવે તો કૃપા કરીને મને છોડ અને તારા મનમાં જે ઇચ્છા હોય તે મને જિજ્ઞાસુ એટલે હું તે પ્રમાણે વર્તવાને તૈયાર છું. પણ મેં જે આખી રાત તને ઉપદેશ આપ્યો છે, કે, પોતાના ધરને છોડીને બહાર નીકળવાથી મહાકલેશ ભોગવીને છેવટે તું પશ્ચાત્તાપને પામીશ, તે ઉપદેશને સ્વીકારી જો ગૃહમાં જ રહીશ, તો તેથી તારું અતિશય કલ્યાણ થશે.”

મારાં આ વાક્યો સાંભળી તે સુંદરી કહેવા લાગી કે;—“ઊકટર સાહેબ! હવે કદાચિત્ મારા પ્રાણ બચાવો પ્રસંગ પણ આવે, તો પણ હું આ ધરમાં તો નથી રહેવાની તે નથી જ રહેવાની. તમે મને અહીંથી ગમે ત્યાં બહાર લઇ જાઓ. પછી જો મારું જીવન થશે, તો તેનો દોષ હું તમને આપવાની નથી.” એટલે મેં તેને વચન આપ્યું કે, “આવતી કાલે સંધ્યા કાળે અંધારું થવા પછી પુરૂષનો વેશ ધારણ કરીને નગર બહાર ખડેરાવના મંદિર પાસે આવજો, ત્યાં હું મે અશ્વ તૈયાર રાખું છું એટલે ત્યાંથી આપણે અશ્વ પર બેસીને પલાયન કરી જઈશું.”

પલાયન

મારા મુખના આ શબ્દો સાંભળતાં તેને મહા આનંદ થયો અને તેણે દાસીના જાણવામાં ન આવે તેવી રીતે પોતાની હવેલીમાંથી પોતાના હાથે જ મને વિદાય કરી દીધો. એ સમયે મારા પ્રાણ

અગ્યા એમ ધારીને મનમાં મેં ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરી અને ઇશ્વરનો આતશય આમાર માન્યો. પરંતુ હું તરુણ અને વળી વિષયમાં ભંપટ અએલો હોવાથી ભાવિ દુર્દશાની ભીતિ ન રાખતાં સાયંકાળે સંકેત સ્થાનમાં અશ્વોને તૈયાર રાખી તે સુંદરીના આગમનની માર્ગપ્રતીક્ષા કરતો ઊભો રહ્યો. છેવટે તે આવી લાગી અને અમે બન્ને અશ્વારૂઢ થઈ ત્યાંથી પલાયન કરીને ભૂગુપ્ત-ભરૂચમાં આવી પહોંચ્યાં, અને ત્યાં તેને મારા એક મિત્રના મૃદમાં રાખીને મેં કહ્યું કે, “મારે તો અત્યારે ને અત્યારે જ વડોદરા જવું પડશે; કારણ કે, આવતી કાલે સાંજે તારા પતિના આવ્યા પછી તારી દાસીના મુખથી આ બધો ભેદ પ્રકાશમાં આવી જશે અને તે કદાચિત્ આપણી પૂઠ પકડશે, તો મોટી પંચાતમાં આવી પડીશું. એટલા માટે હું ત્યાંની સર્વ વ્યવસ્થા કરી આવું ત્યાં સુધી તું અહીં મુખપૂર્વક રહે. અહીં તને કોઈ પણ પ્રકારનું દુઃખ થવાનું નથી.” આમ કહીને હું ત્યાંથી તરત પાછો નીકળી બીજે દિવસે સવારમાં દશ વાગતામાં તો પાછો વડોદરામાં આવીને ઘરતોફરતો દેખાવા લાગ્યો.

સાંજે તેનો પતિ આવ્યો અને પોતાની સ્ત્રીના પલાયનની વાર્તા સાંભળી દાસીને મારકૂટ કરવા લાગ્યો એટલે તેણે માઈ નામ આપી દીધું, અને તેથી ધરણી માટે તેણે મારા પર સરકારમાં ફરિયાદ નોંધાવી. એથી સરકારનાં માણસોએ મારા ઘરનો ઝાડો લીધો, પણ સુદાની એક પણ ચીજ ન નીકળવાથી તે ખિચારાને ચૂપ થઈને બેસી રહેવું પડ્યું.

વડોદરામાં આવીને હું પાછો મારી નોકરીમાં દાખલ થઈ ગયો અને ત્યાર પછી થોડા દિવસમાં અમારી ટુકડીનું અન્યત્ર જવાનું નક્કી થયું. એટલે બે દિવસની રજા લઈ લઈ જઈને એક જગ્યા ભાડે લઈ તે સુંદરીના નિવાસ અને નિર્વાહની સર્વ વ્યવસ્થા કરી આપી મારા મિત્રને તેની સંભાળ રાખવાની બલામણુ કરી દીધી અને હું મારી નોકરી પર ચાલ્યો ગયો.

પુનઃ પતનને પંથે

કેટલાક દિવસ પછી મારા મિત્રનો મારા પર એક પત્ર આવ્યો, અને તેમાં નીચેની વિગતનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હતો:—

“તમારી સુંદરી કાંઈક દુઃખમં કરવાને તત્પર થઈ છે, એટલા માટે તમે પોતે સત્વર આવો અને અધા બનાવ પોતાની આંખે જોઈ જાઓ.” એ સમાચાર સાંભળી હું એક સપ્તાહની રજા લઈને ભરૂચ ગયો અને ત્યાં આખા અંગે ભલૂત ચોળી આકી બાવાનો વેશ લઈને મારા મિત્રને ત્યાં જઈને એકાંતમાં તેના પિતાને મળ્યો. ત્યાર પછી રાત્રી થતાં તે રાંડનાં સર્વ કૃત્યોને જોવા માટે હું છુપાઈને બેઠો. લગભગ એક પ્રહર જેટલો નિશાનો સમય વીતી ગયો હતો અને તે સુંદરી પોતાના ઉંચરામાં કાંઈના આવવાની વાટ જોતી બેઠી હતી. એટલામાં તે જોની વાટ જોતી હતી તે તેનો જીર પણ આવી લાગ્યો, તેણે તેને ઘરમાં ધાલીને દરવાજો બંધ કર્યો અને બંને જણ પલંગ પર પડ્યાં. હું મારા મિત્રને લઈને ત્યાં જઈ પહોંચ્યો અને દરવાજો ઉઘાડ કહીને સાંકળ ખખડાવી. તે વેળાએ તે નારીના મનમાં અત્યંત ગમરાટ થવાથી તેણે તે જીરને સ્ત્રીનો વેશ પહેરાવીને પલંગ પર બેસાડ્યો અને ત્યાર પછી દાર ઊઘાડીને મને અંદર લીધો. તે વેશધારિણી સ્ત્રીના પરિચય આપતી તે કહેવા લાગી કે:—“આ આપણા પાડોશીની સ્ત્રી છે. તે અહીં મારી પાસે ખીજું કાંઈ ન હોવાથી હમેશા સવાને આવે છે. બિચારી ધણી જ ભોળી ને ભલી બાયડી છે!”

તેના આવા હડહડતા જૂઠાણાને જોઈને મારા કાપનો અવધિ થઈ ગયો અને તેથી તે બનાવરી બાયડીનાં વસ્ત્રો ખેંચીને તેની બનાવટ તેના હાથમાં ખુલ્લી કરીને આપી દીધી. પછી તેમને મારફટ વગેરે કાંઈ પણ ન કરતાં માત્ર શબ્દોનો પ્રહાર કરીને જ મેં કહ્યું કે:—“તારા હાથે આ દુષ્કૃત્ય થયું એ ધણું જ શાફું થયું. ઘર છોડતી વેળાએ મેં જે બોધ આપ્યો હતો તે સર્વ વ્યર્થ થયો અને છેવટે તારા ભાગ્યમાં જે દુર્દશા લખાયલી હતી તે જ તારી રહામે આવીને ઊભી રહી.” તે

અહુજ શરમાઇને અને શોકાતુર થઇને કહેવા લાગી કે;—“મને આ આટલા અપરાધની એક જ વાર ક્ષમા આપો; એટલે બીજી વાર હું કદી પણ આવી જીવ કરીશ નહિ.” એના ઉત્તરમાં હું બોલ્યો કે;—“બહુ સાર્યા ! ગમે તો પરજીવો હોય કે રાખેલો હોય, તોય કાંઈ પુરુષ આવા સ્ત્રીના કુકૃત્યને સહન કરી શકે જ નહિ. એટલા માટે હવે મારી આજ્ઞા છોડી દેજે; કારણ કે, હવે હું તને સ્વપ્નમાં પણ દષ્ટિગોચર થવાનો નથી. હવે તમો બન્ને આનંદથી મનગમતાં ભોગ સુખને ભોગવ્યા કરો !” આ પ્રમાણે કહી તત્કાળ હું ત્યાંથી નીકળીને મારી નોકરીપર જવાને ચાલ્યો ગયો.

અંતિમ પરિણામ

સુંદરીના તે નવા જરે ફટલાક મહિના સુધી તેના વિકારને શાંત કરી તેને દૃઢતાથી પોતાના મોહપાશમાં બદ્ધ કરી તેની પાસે જે કાંઈ પૈસા ટકા અને ધરેણાં ગાંઠાં હતાં તે બધાં કઢાવી લીધાં અને તે બધું પોતે જુગારમાં હારી ગયો. બ્યારે તે સ્ત્રી પાસે કાંઈ પણ ન રહ્યું ત્યારે તેને છોડીને તે કાણુ જાણુ ક્યાં ચાલ્યો ગયો, તેનો કશો પતો જ કાઢીને મળી શક્યો નહિ. નિર્વાહનું કંઈપણ સાધન ન રહેવાથી તેણે નિરૂપાય થઇને લશ્ચમાં જ દુબકમની દુકાન ઉઘાડી અને વેશ્યાનો વ્યવસાય કરી તે પોતાનું પેટ ભરવા લાગી. એ ધંધામાં પડ્યા પછી થોડા જ દિવસમાં તેને ઉપદંશનો વિકાર થયો અને તેથી તેનું શરીર કુરૂપ થઇ જવાથી કાંઈ તેની સ્થામે દષ્ટિ પણ નાખતું નહિ, એવી અવદશા આવી લાગી. એક શરીરમાં લયંકર રોગ અને બીજું, ખાન-પાન તથા ઔષધોપચારનાં સાધનોનો વીસે વસા અભાવ એટલે રોગ અતિશય વધી જવાથી તેનાં અંગે અંગમાં ક્ષતો પડી ગયાં, તે ચુડેલ જેવી થઇ ગઇ, મહાદુઃખી થઇ અને અન્ન વિના ભૂખે મરવા લાગી, એ સમયમાં ફટલાક દિવસ સુધી ઘેર ઘેર ભટકી બીજા માગીને તેણે પોતાના પ્રાણ ટકાવ્યા, પણ પછી સંધિવાયુ થતાં બ્યારે ચાલવાની શક્તિનો પણ લોપ થયો, ત્યારે એક સાહેબનો ઢેઢ બટલર

હતો તેની ઓરડીની પાછળ તેણે પોતાની છાવણી નાખી અને તે ટેકના એકવાડ પર ગુબરો કરી મરણના દિવસની તે આતુરતાથી વટ જોવા લાગી.

પરિણામે મૃત્યુ

કેટલાક કાળ પછી હું મારા મિત્રને મળવા માટે ભરૂચમાં આવ્યો અને તેણે મને તેની દુર્દશાની વાર્તા સંભળાવતાં મનમાં કરુણા આવવાથી હું તેને જોવાને ગયો. તેનું સ્વરૂપ એવું તો કલાહીન થઈ ગયું હતું કે, તેના મુખપ્રતિ દષ્ટિપાત પશુ કરી શકતો નહોતો. આમ-ળનાં સુખોનું સ્મરણ થતાં અમો બન્ને એક બીજાને જોઈને રડવા લાગ્યાં, ત્યાર પછી તે મહા પશ્ચાત્તાપથી કહેવા લાગી કે, જો મારું મરણ થયું હોત, તો આ દિવસો તો મારે ન જોવા પડત. ડોક્ટર સાહેબ! આપ કૃપા કરી મને કોઈ વિષ આપીને મારી આ પીડાનો અંત લાવી નાખશો, તો આપનો મારાપર મોટામાં મોટો ઉપકાર થશે.” તેના આ શબ્દો સાંભળી અચાનક મારા અંતઃકરણમાં દયાનો આવિર્ભાવ થયો અને તેથી તેના મનનું અનેક પ્રકારે સંતવન કરી તેને થોડાક રૂપિયા પણ આપ્યા અને ઔષધોપચાર પણ કરાવ્યો; પરંતુ તેના રોગ રોગરગમાં પેસી ગયેલો હોવાથી મારા પરિશ્રમ વ્યર્થ થયા અને રોગે તેના પ્રાણ લઇને જ તેને છોડી-મહાવ્યથા ભોગવીને તે અંતે મરી જ ગઈ!

અનંગલદ્રા! એ ઉચ્ચ જાતિની અને કુલીન અબળા હતી તેમ જ તેના લાવણ્ય અને કળાકૌશલ્ય આદિમાં પણ કરી ન્યૂનતા નહોતી, છતાં પણ વ્યભિચારના દુષ્ટ વ્યસનને આધીન થવાથી આમજનોની છાયા, કીર્તિ અને સુખ આદિ સર્વ વસ્તુઓને છોડી ભેડી અને છેવટે આવી દુર્દશા ભોગવીને શ્વાન પ્રમાણે રસ્તામાં જ મરી ગઈ. અર્થાત્ એટલા માટે જ કહેવામાં આવે છે કે, સ્ત્રીના ચરિત્રને ધમ્મર પણ જાણતો નથી, તો પછી બિચારો મનુષ્ય તો ક્યાંથી જ જાણી શકે? એટલા માટે જો તમે પણ એવું કુટુંબ કરશો, તો પરિણામે એવી જ દુર્દશા ભોગવશો.

કેટલીક સ્ત્રીઓ તારુણ્યના મદમાં પોતાના ધરખારને છોડી બહાર નીકળી જાય છે અને તેઓ જે કે પુષ્કળ ધન મેળવીને વિષયસુખનો ચથેન્દ્ર આસ્વાદ લઈ શકે છે, છતાં અતે તેમનો કોઈ પણ સહાયક કિંવા સંગી સાથી ન થવાથી દુર્દશા ભોગવીને જ મરણને વશ થાય છે. એટલું જ નહિ પણ ઐહિક તથા પારલૌકિક સુખથી વંચિત થઈને રૌરવ નરકમાં જઈ પડે છે. એ કારણથી, ધરને છોડીને બહાર નીકળવાની કલ્પના માત્ર પણ કોઈ સ્ત્રી કરશે નહિ. સદાસર્વદા સુખદુઃખનો ભાર ઇશ્વરના શિરપર નાખીને તેના ભજનમાં નિમગ્ન રહેવું, એ જ આપણું સર્વતું પરમ કર્તવ્ય છે. હુંએ પરસ્ત્રીપ્રેમનો સંપૂર્ણ અનુભવ લઈને પશ્ચાત્તાપ પામી ચૂક્યો છું અને પરમેશ્વરની કૃપાથી સર્વ સંકટોમાંથી પાર પડતાં હવે મેં એ દુર્વ્યસનનો સર્વથા ત્યાગ કરી દીધો છે. આ અંગ્રેજ રાજ્યમાં વ્યભિચાર કરનારને વધારે ભય નથી, છતાં જ્યાં એકની વસ્તુને ખીજે છીનવી લે એટલે કલહ તો થવાનો જ અને જ્યાં કલહ થયો ત્યાં ખેમાંથી એકનો નાશ પણ થાય, એ સર્વથા સ્વાભાવિક જ છે. જેવી આપની તેવી ખીજની પ્રિયા સમજવી.

અનંગભદ્રાને બોધ

અનંગભદ્રા! પશુ આદિકમાંની પણ કેટલીક જાતિઓના નર પોતાની સ્ત્રીને ત્યાગી પરસ્ત્રીનો સંગ કરતા નથી, કારણ કે, એથી લડાઈ થતાં પ્રાણનાશનો પ્રસંગ આવી લાગશે, એ તત્ત્વને તેઓ જાણતા હોય છે; તેમ જ તેમની માદાઓ પણ ખીજ નર પશુ પાસે જતી નથી. પશુઓમાં બુદ્ધિ અને જ્ઞાન શક્તિનો અભાવ હોવા છતાં તેઓ જે કર્મ કરતાં નથી, તે કર્મ વ્યભિચારી પુરૂષ અને વ્યભિચારિણી તથા વેશ્યા સ્ત્રીઓ કરે છે, એથી ખરી રીતે જોતાં તેઓ પશુ કરતાં પણ નીચ અને અધમ છે, એમાં લેશ માત્ર પણ સંશય નથી. ઇશ્વર અને આપણા પૂર્વજોએ એવાં ઘોર કર્મેની અટકાવવા માટે સ્ત્રી પુરૂષના વિધિપૂર્વક લગ્નસંબંધની જે યોજના કરેલી છે, તેની જે કોઈપણ અવમજાન

કરે છે, તેનો અવશ્ય નાશ થવાનો જ. એ સર્વ કારણોથી પતિ દરિદ્રી, જન્મરોગી કિંવા ગમે તેવો દુર્ગુણી હોય, તોપણ તેને ત્યાગીને આવા પ્રકારના કલેશો ભોગવવા એ તો કામપણુ રીતે યોગ્ય નથી જ. અર્થાત્ તમે આટલી સંપત્તિ અને આવાં સુખોને જલાંજલિ આપીને સ્વૈરિણી થઇ બહાર નીકળી પડશો, તો અવશ્ય તમારો સર્વ પ્રકારે નાશ થઇ જશે. સત્ય વચન કહેવાનો મારો ધર્મ હું બળવું છું; છતાં એ પ્રમાણે વર્તવું કે ન વર્તવું એનો આધાર તમારી પોતાની ઇચ્છાપરજ રહેલો છે.”

મારો આ ઉપદેશ સાંભળી અનંગભદ્રા નમ્રતાથી પ્રાર્થના કરતી કહેવા લાગી કે;—“ડૉક્ટર સાહેબ ! આપે વીરક્ષેત્રની સુંદરીનો પોતાના અનુભવમાં આવેલો જે વૃત્તાન્ત કહી સંભળાવ્યો, તે સાંભળીને મારા મનમાં અત્યંત ભય ઉત્પન્ન થયો છે અને મારા મનમાં જે ગૃહને ત્યાગી બહાર ચાલ્યા જવાનો વેગ ઉત્પન્ન થયો હતો, પરતંત્રતાને ત્યાગી સ્વતંત્ર થઇ થયેચ્છ વિષય સુખ ભોગવવાનો ઉન્માદ થયો હતો, તેના સ્થાનમાં હવે પશ્ચાત્તાપના યોગે વિરકતતાનો આવિર્ભાવ થયો છે. કારણ કે, જ્યારે વીરક્ષેત્રની સુંદરી જેવી મહા ચતુર અબળાની પણ સ્વેચ્છાચારથી આવી દુર્દશા થઇ ગઇ, તો પછી મારા જેવી એક સાધારણ સ્ત્રીનો એ સ્વૈરગતિથી જીવનમાં નાશ થઇ જાય, એમાં કાંઇ આશ્ચર્ય જેવું નથી. એટલા માટે હવે મારા પ્રાણ જશે, તો પણ હું ગૃહમાંથી આવી ભાવનાવડે પગ બહાર કાઢવાની નથી.”

તે પછી અનંગભદ્રા સ્વગૃહે પાછી ફરી હતી.

ડૉ. રામચન્દ્ર અને અનંગભદ્રાના સંવાદમાં વીરક્ષેત્રની સુંદરીની કથા સમાપ્ત

રતિનાથની રંગભૂમિ અથવા ચપલા—ચરિત્ર—ચન્દ્રિકાનો

પ્રથમ ભાગ સંપૂર્ણ.

 વિક્રમાદિત્ય અને સ્ત્રી ચરિત્રની વાર્તા દ્વિતીય ભાગમાં ચાલુ છે.

વ્યભિચારના નિષેધનાં શાસ્ત્રીક પ્રમાણો

સ્વભાવ એ નારીનાં નરાણામિહ દૂષણમ્ ।

અતોડર્થાન્ન પ્રમાયન્તિ પ્રમદાસુ વિપશ્ચિતઃ ॥

ગૃંગાર આદિ ચેષ્ટાવડે પુરુષોને મોહ પમાડી વશ કરવો એ સ્ત્રીઓનો સ્વભાવ જ છે. પણ તેમના મોહને વશ થનારા પુરુષો જ આ બાબતમાં દોષપાત્ર છે. એટલા માટે વિદ્વાન્ પુરુષો સ્ત્રીઓની બાબતમાં પ્રમાદ કરતા નથી. (મનુ ૨-૨૧૩)

અવિદ્વાંસમલં લોકે વિદ્વાંસમપિ વા પુનઃ ।

પ્રમદા હૃત્પથં નેતું કામક્રોધવશાઢુગમ્ ॥

પુરુષ અવિદ્વાન્ હોય કે વિદ્વાન્ હોય, પણ જો તે કામ અને ક્રોધને વશ થઈ વર્તે તો તેને પ્રમદાઓ ઉન્માર્ગમાં લઈ જવામાં સમર્થ થાય છે. (મનુ ૨-૨૧૪)

અશ્વઘ્નં વાસવગર્જિતં ચ સ્ત્રીનાં ચ ચિત્તં પુરુષસ્ય ભાગ્યમ્ ।

અવર્ષણં ચાપ્યનિવર્ષણં ચ દેવો ન જાનાતિ કૃતો મનુષ્યઃ ॥

અશ્વની ગતિને, ઈંદ્રની ગર્જનાને, સ્ત્રીઓનાં ચિત્તને, પુરુષના ભાગ્યને, અવર્ષણને અને અતિવૃષ્ટિને દેવ પણ જાણતો નથી તો પછી મનુષ્ય ક્યાંથી જાણી શકે? (સુભાષિત)

રાષ્ટ્રસ્ય ચિત્તં કૃપણસ્ય ચિત્તં મનોરથં દુર્જનમાદૃષાણામ્ ।

ચિયશ્ચરિત્રં પુરુષસ્ય ભાગ્યં દેવો ન જાનાતિ કૃતો મદુષ્યઃ ॥

રાષ્ટ્રનું ચિત્ત, કંબૂસનું વિત્ત, દુર્જન મનુષ્યોનો મનોરથ, સ્ત્રીનું ચરિત્ર અને પુરુષનું ભાગ્ય દેવ પણ જાણતો નથી તો પછી મનુષ્ય ક્યાંથી જાણી શકે ? (સુભાષિત)

શક્તેષાં વેળીવિનિગૂહિતેન વિદૂરથં વૈ મહિષી જવાન ।

વિષપ્રદિગ્ધેન ચ નપુરેણ દેવી વિરક્તા કિલ કાશિરાજમ્ ॥

વિદૂરથ રાખતે તેની રાણીએ વેણીમાં છુપાવેલા શસ્ત્રથી માર્યો. કાશિરાજને તેની વિરક્ત દેવીએ વિષ લગાડેલા નપુરથી માર્યો.

લક્ષ્મણો જનકજાદરણેન વાલી તારાપહારકતયાપ્તય કીચકારવ્યઃ ।

પાશ્વઝિકાઘટ્ટનતો નિધનં જગમ તચ્ચેતસાપિ પરદાર્શતિ ન કાલ્હેત્ ॥

જનકકન્યા લીતાનું દરશ કરવાથી લંકાપતિ રાવણ મરણ પામ્યો. તારાનું દરશ કરવાથી વાલી મરણ પામ્યો. પાંચાક્ષી-દ્રૌપદીનું પ્રહણ કરવાથી દ્રૌપદ મરણ પામ્યો. એમ હોવાથી ચિતથી પણ પરસ્વાની રતિની કન્યા કરવી નહીં. (સુભાષિત)

વ્યભિચારણ વર્ણનામવેશવેદનેન ચ ।

સ્વકર્મણં ચ તપસેન જાપતે વર્ગસક્રતાઃ ॥ (મટુઃ ૧૦૨૪૥)

વર્ણોના વ્યભિચારથી-શ્રક્તશુદ્ધિ વર્ણોમાં પરસ્પર વિવાહ કરવાથી, સગોત્રમાં વિવાહ કરવાથી અને રવેચિત કર્મોત્તો-ઉપનયનાદિ સંસ્કારોનો ત્યાગ કરવાથી પ્રત્યેક વર્ણસંકર થાય છે.

વ્યભિચારાત્તુ મતુંઃ સ્ત્રી લોકે પ્રાપ્નોતિ નિન્યતામ્ ।

શુભાલયોનિ પ્રાપ્નોતિ પાપલેગૈશ્ચ પીઞ્ચત્રે ॥ (મટુઃ ૨૧૧૬૪)

પતિને તજીને અન્ય પુરુષ સાથે વ્યભિચાર કરનારી સ્ત્રી લોકમાં નિંદ્ય થાય છે, શિયાળની યોનિને પામે છે અને પાપી રોગોથી પીડાય છે.

પતિં યા નામિચરતિ મનોવાદ્રેહસંયુતા ।

સામર્થ્યલોકમાપ્નોતિ સદ્ધિઃ સાધ્વીતિ ચોચ્યતે ॥ (મનુઃ ૫૧૧૬૧॥)

જે સ્ત્રી મનથી, વાણીથી અને દેહથી પતિનું અતિક્રમણ કરતી નથી-પતિનું અતિક્રમણ કરી વ્યભિચાર કરતી નથી તે પતિ લોકને પામે છે અને સત્પુરુષો તેને સાધ્વી સ્ત્રી કહે છે.

કામાતુરાણાં ન મયં નલજ્ઞા ચાર્થાતુરાણાં ન ગુરુર્ન વન્ધુઃ ।

વિધાતુરાણાં ન સુખં ન નિદ્રા ક્ષુધાતુરાણાં ન રુચિર્ન વેલા ॥

કામાતુરોને ખીક કે લગ્ન હોતી નથી, અર્થાતુરોને ગુરુ કે ખંડુ હોતો નથી, વિદ્યાતુરોને સુખ કે નિદ્રા હોતી નથી અને ક્ષુધાતુરોને રુચિ કે વેળા હોતી નથી. (સુભાષિત)

ઉંઘ ન જૂએ તુટી ખાટ, ભૂખ ન જૂએ ટાટો ભાત;

લોભી ન જૂએ ભ્રાત કે માત, ઈશ્ક ન જૂએ જાત-કળત.

પાઠાંતર:-

ઉંઘણસી ન જૂએ તૂટી ખાટ, ભૂખ્યો ન જૂએ ટાટો ભાત;

તરસ્યો ન જૂએ ધોભી ઘાટ, કામી ન જૂએ જાત-કળત.

દુરાચારેણ પુરુષો લોકે મવતિ નિન્દિતઃ ।

દુઃસ્વભાગી ચ સતતં વ્યાધિતોઽલ્પાયુરેવ ચ ॥ (સુભાષિત)

દુરાચારથી પુરુષ લોકમાં નિન્દિત થાય છે, સર્વદા દુઃખભાગી રહે છે, રોગગ્રસ્ત થાય છે અને અલ્પ આયુષ્યવાળો થાય છે.

પરસ્ત્રી માત સમાન

પરસ્ત્રીવિષયક કવિ શામળભટ્ટના છંદા

પરનારીશું પ્રીત, દેહમાં દુઃખ ઘણેરું;

પરનારીશું પ્રીત, થાય અથ અતિ અનેરું;

પરનારીશું પ્રીત, ખરે તનમાં ક્ષય રોગ;

પરનારીશું પ્રીત, ભાગ્યહીણના ભોગ;

પરનારી સાથે પ્રાંત છે, પાડ્યો પાપપ્રસંગમાં;

કવિ શામળ ભટ્ટ સાચું કહે, ઉચાટ ઉપજે અંગમાં. ૧

પરનારીશું પ્રીત, તેને ભોજન નવ ભાવે;

પરનારીશું પ્રીત, મુખે નિદ્રા નવ આવે;

પરનારીશું પ્રીત, હરી સેવા નવ સૂજે;

પરનારીશું પ્રીત, બુદ્ધિ સારી નવ ખૂંજે;

એ પાપરૂપ પરનાર છે, અપજશ ઉપજે આપના;

શામળ પ્રીતી પરનારશું, એજે એતેર આપના. ૨

પરનારીશું પ્રીત, નવે ગ્રહ તેને રૂડ્યા;

પરનારીશું પ્રીત, અગ્નિ વરસાદજ વૃદ્ધ્યા;

પરનારીશું પ્રીત, પનોતિ લોહને પાયે;

પરનારીશું પ્રીત, જરૂર ન સ્વર્ગે ગયે;

પરનારીકેરી પ્રાંતથી, અગ્નિ આંચ નિત્ય નિત્ય ખમે;

શામળ કહે સાચું માનજે, ગુણવંતાને નવ ગમે. ૩

અગ્ની આગળ વૃત, તરત ઉકળે તે તાપે;

માનનિ આગળ મરદ, રહે કયમ આપો આપે;

તરકર આગળ દ્રવ્ય, કહો દીકું કયમ મૂકે;

તેતર આજનિ પાસ, ચોટ કરતાં નવ ચૂકે;

સોભી આગળ લક્ષ્મી અને, જીવતિ પાસ નર જે હશે;

કવિ શામળ કહે સોખત મળે, જરૂર લાજ તેની જશે;

અમ્રી ઉપર ઉદક, ઉકળતાં વાર ન લાગે;
 દાઝને દેવતા, મળે ભડકા થઈ લાગે;
 તરણી બાજ્યે તિમિર, તુરત નિરખતાં નાસે;
 તડકા પડતાં ટાઢ, પડેલી ન રહે પાસે;
 પ્રમદાની આગળ ત્યમ પુરુષ, એકાંતે જો એ મળે;
 શામળ કહે જો સત્યવાદિયો, તોય લણ જળમાં ગળે. ૫
 સો કાયર એક શૂર, નાસતાં તે પણ નાસે;
 જોને સંગતિ જૂદ, જૂદો એસે પાસે;
 કાજળ કોટડિમાંદિ, પ્રવિણ પૂરો થઈ પેસે;
 રામે શુભ સંભાળ, ડાઘ તેને પણ એસે;
 પ્રમદાસંગે પણ પુરુષ તે, કામવિવર થાયે સહી;
 શામળ કહે સજ્જન પુરુષ તો, પરિસ્થિ પાસ વસે નહી. ૬
 શિવ સરખાય સમર્થ, ભોળવ્યા બિલડી તારણી;
 ઈંદ્ર અલધ્યા નાર, ગયો જ્યાં છે ગોરાણી;
 તરણી તારાસાથ, વિવેકી વાળિ વણુધ્યો;
 બૃહસ્પતીની નારિ, તેહશું શશી સહુધ્યો;
 કામાને સંગે કોટિધા, પવિત્ર થયા કુપાત્ર છે;
 શામળ કહે શામા આગળે, માતવિ તે કુણુ માત્ર છે. ૭
 પરસ્ત્રી મુખ દાણ, પરસ્ત્રી સંગે પાપ;
 પરસ્ત્રિ નરકનિ ખાણ, ત્રિવિધના ઉપજે તાપ;
 પરસ્ત્રિગત પ્રભુ દૂર, પરસ્ત્રી ગૂણુ ઘટાવે;
 તે તાતી તરવાર, કોઈ દિન શીશ કટાવે;
 પરનારીને જો પરહરે, તે ડહાયા કહેવાય છે;
 શામળ પરનારી સંગથી, જિવનું જોખમ થાય છે. ૮
 પરસ્ત્રિ પાપનું વૃક્ષ, ખીજ છે ઝેરજ કેડું;
 પરસ્ત્રિ શોકનું સદન, પરસ્ત્રી દુઃખ અનેડું;

પરસ્ત્રિ રગરગ રોગ, પરસ્ત્રી જ્વરવત જાણો;
પરસ્ત્રિ શૂળી સાત, અધિક એથી ઊર આણો;
પરનારિ પિંડ હરનાર છે, પરસ્ત્રિ છે પરતક્ષ છરી;
શામળ પરનારી સંગથી, નથિ એકો નર કો હરી. ૯

પરનારીશું સ્નેહ, પુરો નર તે તો પાપી;
પરનારીશું સ્નેહ, સદા તે શિવનો શાપી;
પરનારીશું સ્નેહ, રામ તેને તો રૂક્યો;
પરનારીશું સ્નેહ, તેહનો દહાડો ગહ્યો;
પરનારી સાથે સ્નેહ તો, દુખ દુંગર ડોલ્યા સદા;
શામળ કહે સુખ સ્વપને નહી, કષ્ટ વિકટ ન ટળે કદા. ૧૦

પરનારીશું પ્રીત, કાળ ચંદ્રમા કહાવ્યો;
પરનારીશું પ્રીત, એ જ ધર અપજશ આવ્યો;
પરનારીશું પ્રીત, દેહ તેની તો દહિયે;
પરનારીશું પ્રીત, પનોતી લોહનિ લધયે;
દુખ દરીદ્રદાવાનળ બળે, ઘણા કષ્ટના ગરકમાં;
શામળ પ્રાતી પરનારની, નિશ્ચે નાંખે નરકમાં. ૧૧

પરનારીશું પ્રીત, કામ સાઈ નવ સૂજે;
પરનારીશું પ્રીત, પ્રભૂને તે નવ પૂજે;
પરનારીશું પ્રીત, ધર્મ પણ તે નવ ધારે;
પરનારીશું પ્રીત, હોડમાં તે તો હારે;
અપજશ અણુલેખે એહનો, અલંકાર અન્યા ઘણો;
શામળ કહે સુખ પરવારિયું, પ્યાર થયો પરસ્ત્રી તણો. ૧૨

પરનારીશું પ્રીત, પંડ પરવશ છે તેનો;
પરનારીશું પ્રીત, જીવ જોખમમાં જેનો;
પરનારીશું પ્રીત, રીત તેની નહિ રૂડી;
પરનારીશું પ્રીત, બુદ્ધિ તેની તો બૂડી;

છે પરનારી પાળી સમી, કાયરોગ એ કારમો;
શામળ પરસ્ત્રી વશ જે પડ્યો, તેને ચંદ્રમા આરમો. ૧૩

પરનારીશું પ્રીત, અલછ તેને તો પેડી;
પરનારીશું પ્રીત, દશા રાહુની ખેડી;
પરનારીશું પ્રીત, પિશાચનિ પીડા સહિયે;
પરનારીશું પ્રીત, વિધન ત્યાં ક્રાંતિક કહિયે;

પરનારી કેરી પ્રીતથી, ગદ્દાદના ગરકમાં;
કવિ શામળ બટ સાચું કહે, નિશ્ચે જાશે નરકમાં. ૧૪

પરનારીશું પ્રીત, લોકમાં લગ્ન જા
પરનારીશું પ્રીત, લછ લૂટી લે રાય;
પરનારીશું પ્રીત, આપની લાજ ન ખૂંજે;
પરનારીશું પ્રીત, સત્યની વાત ન સૂંજે;

નહિ રામનામ હૃદયે રહે, પીછે નહિ તે પુન્યમાં;
શામળ પરસ્ત્રીની પ્રીતથી, શમવત હીંડે શૂન્યમાં. ૧૫

પ્રીત વિના પરનાર, સ્નેહ ન કરે તે સાથે;
પ્રીત વિના પરનાર, હોડથી નાવે હાથે;
પ્રીત વિના પરનાર, જોરથી કાઢ નવ જીતે;
પ્રીત વિના પરનાર, છત્રપતિ છે પણ છી તે;

વળિ પ્રીત વિના પરનારિ તે, વશ વરતી થાયે નહી;
શામળ સંપૂર્ણ સ્નેહથી, શામા વશ થાયે સહી. ૧૬

પરસ્ત્રિ સંગે પાપ, બહુસ્ત્રિ હત્યા ખેસે;
પરસ્ત્રિ સંગે પાપ, નરક કુટે નર ખેસે;
એક પત્નિ શ્રીરામ, દિલે પોતાને દાખી;
સત્યવાંતિ સીતાય, રીત ઘણિ રૂડી રાખી;

બુદ્ધી નિધિ બીજાં આપડાં, કામજીત કો નવ થયાં;
તો જન્મ મરણ જોખમ જરા, ક્રાંતિ વિધન કવિયે કલાં. ૧૭

છાનો ન રહે ચોર, રહે નહિ છાની ચાડી;
 છાનું ન રહે પાપ, અકલ ફેલાવે આડી;
 છાનો ન રહે મેહ, રહે નહિ છાની રહેણી;
 ન રહે છાનું પ્રભાત, તથા કીરતી કે કહેણી;
 છાની ન રહે વિદ્યા ભણી, સુગંધિ છાની નવ રહે;
 ત્યમ પ્રીત છાનિ પરનારથું, છાનિ ન રહે શામળ કહે. ૧૮

કામીજનવિષયક કવિ શામળભટ્ટના છંપા

કામી ન જુએ કર્મ, કામિ જન ધર્મ ન ધારે;
 કામીને શી શરમ, કામિજન મરે કે મારે;
 કામી ન સૂજે કામ, શાસ્ત્રની વાત ન સૂજે;
 કામી ન ભજે રામ, બુદ્ધિ એકે નવ ખૂજે;
 કાટી અવગુણ કામીતણા, ધર્મ મારગે નવ ધસે;
 અપજશ જે અવની ઉપરે, કામાતુરને તન વસે. ૧૯

કાં રાગ કાં રંક, કાણુ નર કે કા નારી;
 કામાતુરે કલંક, હોડ હિંમત જાય હારી;
 પૃથ્વીમાં જે પાપ, રોગ ક્ષય આદિક દેહે;
 ત્રિલોકમાં પરિતાપ, નકી પરનારી નેહે;
 સાખો વાંછીની વેદના, દુખ દિવાનના દંડમાં;
 શામળ કહે કાષ્ટ રખે કરો, પ્રીત પરસ્ત્રી પંડમાં. ૨૦

૧૦૦૧ રાતની વાત

અ રે બિ ય ન ના ઈ દ સ

પરપ થી વધુ ચિત્રો

આ વાર્તાના પુસ્તકને અરબી ભાષામાં અલફ હયલા ન હયલા અથવા એક હબર ને એક રાતની વાર્તાઓ કહે છે. એમાં ગુજરાતી ભાષામાં કપાયલા ફાઈ પબ્લુ સચિત્ર પુસ્તક કરતાં સદૃશી વધારે સારાં ચિત્રો છે. એમાં વાર્તાઓ તે એવી સરસ છે કે જેનું વર્ણન કરવા ભીંસીએ તે પાર આવે નહિ. આ વાર્તાઓ જીવિખ્યાત છે. એકવાર અન્ય હાથમાં લીધે તે પાછો મુકવો ગમશે નહિ. આ આવૃત્તિ બર્મનની છેલ્લી આવૃત્તિ ઉપરથી સુધારી વધારવામાં આવી છે અને તેમાં ઐતિહાસિક વિગતો અને અન્વેષણથી ભરપૂર પ્રસ્તાવના લખી છે. આ નવી આવૃત્તિમાં બધાં મળીને લગભગ પરપ મુંદર આકર્ષક ચિત્રો ભાષવામાં આવેલાં છે. કી. રૂ. ૧૬. ટ.ખ. રૂ. ૧-૮-૦

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, સામુન પ્રિન્ટિંગ, સર્કલ, કોટ, મુંબઈ.

શુભરાતના એક મહાન-અજોડ અમર લેખક
સ્વ. નારાયણ વિશનજી ઠક્કરના રચેલાં ઉપયોગી પુસ્તકો

તત્ત્વજ્ઞાન અને ધાર્મિક ગ્રંથો

સ્વામીશ્રી વિવેકાનંદની વિચારમાળા-પાંચ પુષ્પો

પ્રથમ - કર્મયોગ, ભક્તિયોગ અને વૈરાગ્યયોગ	રૂ. ૩-૦-૦
બીજું - રાજયોગ-(પાતંજલ યોગસૂત્રો સહિત)	રૂ. ૩-૦-૦
ત્રીજું - જ્ઞાનયોગ (૨૧ વ્યાખ્યાનો)	નથી
ચોથું - સાખ્યયોગ (૧૫ વ્યાખ્યાનો)	રૂ. ૩-૦-૦
પાંચમું - ૨૦ પ્રકીર્ણ વ્યાખ્યાનો	રૂ. ૩-૦-૦

(ક-૭-૮) સાર્થઅમૃતાનુભવ, હુરિપાઠ અને ચાંગદેવપાસંહિ

(સંત શિરોમણી જ્ઞાનેશ્વર મહારાજકૃત
ત્રણ મરાઠી ગ્રંથોનો સરળ સુબોધ અનુવાદ) રૂ. ૨-૦-૦

(દ) અનન્તાનુભૂતિ અથવા અનન્તજીવન

(અમેરિકન સંત રાફ્ફ વાલ્ડો દ્વારા રચેલ પુસ્તકનો
સરળ સુબોધ અનુવાદ) રૂ. ૨-૪-૦

ભારત લોકકથાઓ

મેગમ બજાર અથવા રંગમહાલયમાં રતિ તાંડલ

ભાગ ૧ લો અને ભાગ ૨ જો દરેકના રૂ. ૧-૮-૦

બંગાળ દેશની લોકકથાઓ (૩-૪-૫-૬)

ભાગ ૧ લો, ૨ જો, ૩ જો અને ૪ થો દરેકના રૂ. ૧-૮-૦

(૭) વિક્રમ અને કાપાલિક (પગકાયા પ્રવેશ) રૂ. ૦-૧૨-૦

આ સિવાય ભારત લોકકથાના બીજા ૪ ભાગો છે.

તેમાં જુદા જુદા લેખકોની લખેલી રજપૂત વીર

રસકથાઓ અને કેટલીક સામાજિક નાની રસમય

વાર્તાઓ છે જે વાંચવા લાયક છે. દરેકનો રૂ. ૧-૮-૦

ઐતિહાસિક નવલકથાઓ

૧ હલદીધાટું યુદ્ધ અથવા અકબરનો પરાજય	રૂ. ૧-૦-૦
૨ અનારકલી અથવા અપરાધી અકબર	રૂ. ૨-૦-૦
૩ ચક્રવર્તી હમીર અથવા ચિતોડનો પુનરુદ્ધાર	રૂ. ૨-૦-૦
૪ ભદ્રકાળી અથવા પાવાગઢનો પ્રલય	રૂ. ૨-૦-૦
૫ અનંગમદ્રા અથવા વલ્લભીપુરનો વિનાશ	રૂ. ૨-૦-૦
૬ આદલાહ બાબર અથવા નૂરે ધરલામ	રૂ. ૨-૦-૦
૭ કચ્છનો કાર્તિકેય અથવા જાડેજા વીર ખેંગાર	રૂ. ૨-૦-૦
૮ કચ્છનો કેસરી અથવા ધીધો અને ચનેસર	રૂ. ૩-૦-૦
૯ મહારાણી મયણુલા અથવા ગુજરાતની રાજમાતા	રૂ. ૪-૮-૦
૧૦ પરાધીન ગુજરાત અથવા ચાવડા વંશનો ઉદ્ભવ	રૂ. ૩-૦-૦
૧૧ નાનાસાહેબ અથવા સ્વધર્મ માટે પ્રાણપાપ્ત	રૂ. ૨-૦-૦
૧૨ મુરશિદશમતાન અથવા મલબારના માપલાઓનો અત્યાચાર	રૂ. ૨-૦-૦
૧૩ સિતમગર સુલતાન અથવા તલવાર અને કુરાન	રૂ. ૨-૦-૦
૧૪ અમર ગર્જના અથવા સુધુમ્ભિ અને જમરણ	રૂ. ૨-૦-૦
૧૫ લાલ ઉદેરો અથવા લૂંટાણાના દેવનો પ્રતિહાસ	રૂ. ૨-૦-૦
૧૬ વીર જયમલ અથવા ચિતોડનો ઘેરો	રૂ. ૦-૮-૦
૧૭ જ્યોતિર્લિંગ સોમનાથની મૂર્તિ	રૂ. ૦-૧૨-૦

સામાજિક નવલકથાઓ

૧ સાંદગ્ધ સંસાર અથવા સાધુ કે ગ્રંથતાન ?	રૂ. ૩-૦-૦
૨ ચૂડેલનો વાંસી-એક નદીની આત્મકથા ભાગ ૧ લો	રૂ. ૩-૦-૦
૩ " " " ભાગ ૨ જો	રૂ. ૩-૦-૦
૪ આત્મહત્યા-કર્તવ્ય કે પાપ ?	રૂ. ૫-૦-૦

ગુજરાતી પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ

રીઝર્વ બેંકની પાછળ, બજારગેટ રોડને નાકે, સામુન બિલ્ડીંગ,
એન્જીનરિંગ સકલ, કોટ, મુખ્ય ૧

ગુજરાતી પત્રે પ્રકટ કરેલી ઐતિહાસિક નવલકથાઓ.

“ગુજરાતી” પત્રના આઠ તંત્રી અને સંસ્થાપક

(૧) સ્વ. ઇચ્છારામ સૂય રામ દેસાઈકૃત

- ૧ રાસેલાસ અથવા એબિસિનિયાનો રાજપુત્ર (૧૮૮૬) નથી
- ૨ હિન્દ અને ઓટાનિયા, (રાજકીય સંવાદ)
રાજબક્તિ વિડંબણ- (ભાણુ નાટકનો એક પ્રકાર) } (૧૮૮૭) ૨-૦
- ૩ મહારાણી વિક્ટોરિયાનું જીવન ચરિત્ર (૧૮૮૮) ૧-૮
- (૪ સવિતા સુંદરી અથવા ધરડા વરનો ફળેતો (૧૮૮૯) ૦-૪
- ૫ દીપ્ત સુલતાન અથવા શ્રીરંગ પટ્ટણ્ણનો ઘેરા ભાગ ૧ લો (૧૮૯૦) નથી
- ૬ દિલ્લીપર હલ્લો અથવા ભરતખંડના પરવશપણ્ણનો પ્રારંભ (૧૮૯૫) ૨-૦

(૨) સ્વ. નારાયણ હેમચન્દ્રકૃત

- { ૧ વિધવા વિવાહ શાસ્ત્ર સંમત છે (૧૮૮૬) નથી }
- { ૨ ગૃહધર્મ (૧૮૮૬) નથી }
- ૩ ગંગા ગોવિન્દસિંહ અથવા વારન હેસ્તીંગનો જન્મલો હાય (૧૮૮૮) ૧-૮
- ૪ રૂપનગરની રાજકુમારી અથવા મહારાણા રાજસિંહ (૧૯૦૪) નથી

(૩) સ્વ. પેસ્તાનજી જમશેદજી સહા (Epoch) કૃત.

- ૧ અદારમી સદીનું હિંદુસ્તાન (૧૮૯૬) ૨-૦
- ૨ સાહનહો અને ભીખારી (૧૮૯૮) ૧-૮

(૪) દિ. ખા. કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ જવેરીકૃત

- ૧ ઓરંગઝેબ અને રાજપુતો અથવા મોગલ સાહનસાહતની પડતીનો પ્રારંભ (૧૮૯૭) ૨-૦

(૫) સ્વ. શાસ્ત્રી પ્રાણજીવન હરિહરકૃત

- ૧ હેસ્તીંગની સોરી અથવા પ્લાસીના યુદ્ધ પછીનું અંગ્રાજ (૧૮૯૬) ૨-૦
- ૨ ભેગમ સાહેબ અથવા અયોધ્યાનું પતન (૧૯૦૧) નથી
- ૩ નૂરજહાન અથવા સૌન્દર્ય વિજય (૧૯૦૨) નથી

(૬) સ્વ૦ વડીલ ધીરજરામ નરભેરામ દેશાઈકૃત

- ૧ પાણીપતનું યુદ્ધ અથવા નાના ફકતવીય (૧૯૦૦) નથી
૨ બાજરાવ બદલાઈ અથવા પેશાનો ઉદયકાળ (૧૯૦૩) નથી

(૭) સ્વ૦ છગનલાલ નારાયણભાઈ મેશીકૃત

- ૧ ઇન્દુભારી અથવા બંજાળામાં મરાઠાની દોડ (૧૯૦૪) નથી
૨ નન્દનવનનો નાશ અથવા આ તે રામની અયોધ્યા? (૧૯૦૭) ૩-૦

(૮) સ્વ૦ શેઠ પુરૂષોત્તમ વિશ્રામ માવજીકૃત

- ૧ શિવાજીનો વાઘનખ અથવા અફઝૂલખાનનું ખૂન. (૧૯૦૬) ૧-૦

૨ા. મોરિશી

- ૧ હલદીધામનું યુદ્ધ અને અમરખતનો પરાજય ૧૯૦૬ ૨-૦

(૯) સ્વ૦ ઇશ્વરદાસ ઇચ્છારામ મશરૂવાળાકૃત

- ૧ પેશ્વાઈની પડતીનો પ્રસ્તાર અથવા લાલણ વેરાગણ. (૧૯૦૮) ૨-૦
૨ કલેઆમ (સ્વ. નારાયણ વિશ્વનાથ ઇન્દરે પૂર્ણ કરી) (૧૯૧૧) નથી

(૧૦) ૨ા. મોહનલાલ મગનલાલ દેશાઈ એડવોકેટકૃત

- ૧ ઐરજીબનો હદય અથવા આ તે મહાન મોગલ? (૧૯૦૬) ૨-૦

(૧૧) સ્વ૦ મણિલાલ ઇચ્છારામ દેશાઈકૃત

- ૧ પુરાતન દિલ્લી (સચિત્ર) (૧૯૧૧) ૨-૦
૨ ચુંબનમીમાંસા નથી

(૧૨) ૨ા. રમણકંડલાલ જમુતરામ મહેતાકૃત

- ૧ જુજબળધી બાગપરીસા (૧૯૧૫) ૨-૦
૨ દોનમ મહેલની રાજામર્યાદા (૧૯૧૬) ૨-૦
૩ ધરની આગ (૧૯૪૪) ૩-૦
૪ લીનારખન (અથવા લીનાર રામેલાલ) ૧-૦

(૧૩) ૨ા. ઘનશ્યામકૃત (શ્રી ૬, આ પુનઃપ્રકૃત)

- ૧ પાટણની પ્રભુતા (૧૯૧૬) ૪-૦

(૧૪) સ્વ. છગનલાલ અમથારામ બ્રહ્મલકૃત

- ૧ અમરેશરી કરારી (૧૯૩૧)
૨ લોગારી તરવાર અને રાયસિંઘજીરી દલેલી } (૧૯૩૧) ૨-૦
૩ મહારાણા પ્રતાપી પ્રતાપ (૧૯૪૬) ૨-૦

(૧૫) ૨૧૦ જેઠાલાલ હરજીવન મહેતાકૃત

- ૧ ચતુર્જયનો શ્યામ અથવા જોગણીનું ખમ્પર (૧૯૩૨) ૩-૦
૨ સ્કતપિપાસુ રાજકુમારી (૧૯૩૮) ૩-૦

(૧૬) ૨૧૦ માધવલાલ ત્રિભુવન રાવળકૃત

- ૧ પાટણની પ્રતિષ્ઠા (૧૯૩૩) ૩-૦
૨ મહારાજાધિરાજ (૧૯૩૫) ૩-૦

(૧૭) ૨૧. નર્મદાશંકર વલ્લભજી દ્વિવેદીકૃત

- ૧ મહારાણી લક્ષ્મીબાઈ અથવા ખાલસાનું ખમ્પર (૧૯૩૪) ૩-૦
૨ ગુજરાતનો બુઝારો દીપક અથવા ઇસ્લામી સત્તાનો ઉદય (૧૯૩૬) ૩-૦
૩ ગુજરાતના વેરની વસુલાત (૧૯૩૭) ૩-૦

(૧૮) ૨૧. ગુણવંતરાય આચાર્યકૃત

- ૧ જળસમાધિ (અથવા વાસ્કા ડ ખામાનો અત્યાચાર) (૧૯૩૯)

(૧૯) ૨૧. અમૃતલાલ રતનજી ત્રિવેદીકૃત

- ૧ હમમગની શહેનશાહત (૧૯૪૦) ૩-૦

(૨૦) ૨૧૦ જેઠાલાલ નારાયણ ત્રિવેદીકૃત

- ૧ સોલંકીનો સૂર્યાસ્ત (૧૯૪૧) ૩-૦

૨૧ ઉછરંગરાય કે. ઓઝાકૃત

- ૧ પિતૃહત્યા (૧૯૪૨) ૩-૦

૨૨ ચંદુલાલ જી.મ. શાહ

- ૧ લિલ્લ કોની ? (૧૯૪૩) ૩-૦

૨૩ હરિશંકર ગુર્જારશંકર દવે

- ૧ ચાલમનો વીર રત્નસિંહ (૧૯૪૭) ૩-૦
૩ રાજબા (૧૯૪૮) ૪-૦

“ગુજરાતી” પ્રિ. પ્રેસ, સામુન બિલ્ડિંગ રીઝર્વ બેંકની પાછળ,
બહારગેટ સ્ટ્રીટને નાકે, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, ક્રાઇ, મુંબઈ,

શ્રવણ નારાયણ વિશાલ કંકુરકુત

૧ પ્લાસીનું યુદ્ધ અથવા લોહ કલાકવનું પડતંત્ર	(૧૯૦૫) નથી
૨ હલદીયાટનું યુદ્ધ અથવા અકબરનો પરાજય	(૧૯૦૬) ૧-૦
૩ પદ્મિની અથવા ભક્ષીભૂત ચિતોડ	(૧૯૧૦) નથી
૪ કલ્પેઆમ અથવા દિલ્લીનો ડગમગતો રાજમુકુટ	(૧૯૧૧) ૨-૦
૫ બદ્રકાળી અથવા પાવાગઢનો પ્રલય	(૧૯૧૨) ૨-૦
૬ જગન્નાથની મૂર્તિ અથવા ભારતનું અવિધ્ય	(૧૯૧૩) નથી
૭ હમ્મીર હઠ અથવા રણથંભોરનો ઘેરો	(૧૯૧૪) નથી
૮ ચાણક્ય નન્દિની અથવા ચન્દ્ર અને સુંદરી	(૧૯૧૭) નથી
૯ અનંતબદ્રા અથવા વલ્લભીપુરનો વિનાશ	(૧૯૧૮) ૨-૦
૧૦ બાદશાહ બાબર અથવા નૂરે હસ્લામ	(૧૯૨૦) ૨-૦
૧૧ ચક્રવર્તી હમ્મીર અથવા ચિતોડનો પુનરુદ્ધાર	(૧૯૨૧) ૨-૦
૧૨ કચ્છનો કાતિલ અથવા જડેલ વીર ખેંગાર	(૧૯૨૨) ૨-૦
૧૩ અનાવકલી અથવા અપરાધી અકબર	(૧૯૨૩) ૨-૦
૧૪ અહારાણી મયલુલ્લા અથવા ગુજરાતની માતા	(૧૯૨૪) ૪-૮
૧૫ પરાધીન ગુજરાત અથવા ચાવડા વંશનો ઉદય	(૧૯૨૫) ૨-૦
૧૬ નાના સાહેબ અથવા સ્વધર્મ માટે પ્રાણપાપ્ત	(૧૯૨૬) ૨-૦
૧૭ મુરીદે સયતાન અથવા મલબારનો મોપલા અત્યાચાર	(૧૯૨૭) ૨-૦
૧૮ સિતમગર સુલતાન અથવા તર્કનાર કે કુરાન ?	(૧૯૨૮) ૩-૦
૧૯ કચ્છનો કેસરી અથવા ધોધિ અને ચનેસર	(૧૯૨૯) ૩-૦
૨૦ અમર જર્જના અથવા સુપુત્રિ કે જાગતિ ?	(૧૯૩૦) ૨-૦
૨૧ ૨૫૦૦ વર્ષ પૂર્વતુલિંદુસ્તાન અથવા ચન્દ્રગુપ્ત અને ચાણક્ય	(૧૯૪૫) ૩-૦

ગુજરાતી પ્રિ. પ્રેસ, સામુન બિલ્ડિંગ, રીઝવં બેંકની પાછળ,
જાગરગેટ સ્ટ્રીટને નાક, એલ્ફીન્સ્ટન ચર્ચ, કોટ, મુંબઈ

એમ.એ.બનાફે કયોં મેરી મિટ્ટિ ખરાબ કી?

આ વાર્તામાં એમ. એ. ની પરીક્ષામાં પાસ થયેલો અને તેમાં પોતાની બતને રહ કરનારા માણેકચંદ નામના વિદ્યાર્થીની દર્શીત છે. તે પછી તે એક પારસીની પેટીમાં રહે છે, અને ત્યાં આગળ જતાં તેની જેમી ઉત્તતિ થાય છે તે દર્શાવ્યું છે. તે ઉપરાંત હિન્દુ સમાજના કેટલાક બગાડાનું પણ દર્શન કરાવેલું છે. વાર્તા લોકપ્રિય થઈ પડેલી છે. કી. ૨-૦-૦ ક. ખ. ૩. ૦૧૧.

વિલાયતી વિલાસમાં ફેશનબાઈ ખલાસ

આ એક મુસલમાન મંસારની સત્ય ઘટનાપૂર્ણ સામાજિક નવલકથા છે તેની રચના દર્શાવેલ એટલી રસપૂર્ણ છે કે એકવાર એક પાનું વાંચતાં 'બીજું' પાનું અને બીજું પાનું વાંચતાં ત્રીજું, એમ મોઢ વધતો જાય તેવી વાત છે. વિલાયતનું અનુકરણ કરવા જતાં કેટલીક ત્રુટિઓ થાય છે તે આમાં સારી રીતે દર્શાવ્યું છે. કી. ૩. ૩-૦-૦. દપાલ ખર્ચ ૦-૮-૦.

સંદિગ્ધ સંસાર અથવા સાધુ કે શયતાન

આ વાર્તામાં આપણા કેટલાક થઈ ભૂટેલ ખર્માઓની પોલ હવાડી પાડવામાં આવી છે. ટાલીઆ ગોપાળના કાવાદાવા અને તેનો આખરે થયેલો ફેન વાંચતાં વાંચનારને કેટલાક પોતાના અનુભવના વિષયો તેમાં નજરે જેવલા જણાશે. અને વાર્તાની રહસ્યમય સત્ય ઘટના પોતાની નજર આગળ બનેલી લાગશે. કી. ૩. ૩-૦-૦. દપાલ ખર્ચ ૦-૮-૦

નવો જમાનો, અમૃત કે ઝેર?

આ વાર્તામાં યાત્રુ જમાનાની એક સંત્યગિતી રસમય કથા છે. ઉપરથી દેખાતી અમૃતમય છંદગીમાં કોઈ કોઈ વાર ઝેર ક્યાં રહેલું છે તે સૂક્ષ્મતાથી વાંચનારને દર્શાવ્યું છે. વાર્તા અદ્ભુત અને રસિક છે. કી. ૩. ૪-૦-૦

ગુજરાતી પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ

સામુન નિર્દોશ, એલેક્સિન્ડર ચર્ચ, કોટ, મુંબઈ

‘ગુજરાતી’ પ્રેસની ઉત્તમ નવલકથાઓ

એમ. એ. બનાકે ક્યોં મેરી (મદ્દો ખરાબ ટી! રૂ. ૩)				
વિલાયતી વિલાસમાં ફેશનબાઈ ખલાસ ...				
સંહિધે સંસાર અથવા સાધુ કે શાયતાન ...				
સુડેહનો વાંસો અથવા એક નદીની આત્મકથા ભા. ૧, ભા. ૨				
સુડેહનો વાંસો અથવા એક નદીની આત્મકથા ભા. ૨, ભા. ૩				
નવો જમાનો-અમૃત કે ઝેર?
પ્રતાપી પ્રતાપ	૨-
ગંગા-એક ગુર્જર વાર્તા	૨-
શિવાજીની સુરતની હુલ	૨-
હલ્દીની હલ્દો	૨-
હેસ્ટોંગ્સની સોટી
પાટણની પ્રજાતા	૮
અશ્વત્થામા સદીનું હિંદુસ્તાન	૨-
વીરક્ષેત્રની મુંઢરી	૧-
વીર જયમલ ૦-૮ :: વિક્રમ અને કાપાલિક ૦-				
યૌવનના ઉદ્ધાસ ૦-૧૨ :: સુવર્ણહતા ૦-				

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ

સામુન પ્રિન્ટિંગ, રીઝર્વ બેંક પાછળ, બજારગેટસ્ટોટને નાકે
એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, કાટ, મુંબઈ, ૧

